

T.C.

MARAMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMAYA YÖNELİK KAZANIMLAR VE
ULUSLARARASI HUKUKİ UYUŞMAZLIKLAR**

Yüksek Lisans Tezi

ABDULKADİR NACAR

İstanbul, 2018

T.C.

MARAMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMAYA YÖNELİK KAZANIMLAR VE
ULUSLARARASI HUKUKİ UYUŞMAZLIKLAR**

Yüksek Lisans Tezi

ABDULKADİR NACAR

Danışman: Doktor Öğretim Üyesi HAKKI HAKAN ERKİNER

İstanbul, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

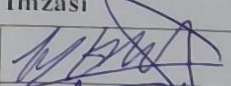
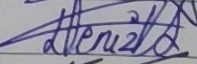
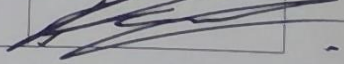
TEZ ONAY BELGESİ

KAMU HUKUKU Anabilim Dalı KAMU HUKUKU Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi ABDULKADİR NACAR'ın SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMAYA YÖNELİK KAZANIMLAR VE ULUSLARARASI HUKUKİ UYUŞMAZLIKLAR adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 5.07.2018 tarih ve 2018-18/31 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından ~~oy birliği~~ / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 11 / 10 / 2018

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi HAKKI HAKAN ERKİNER	
2.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi DENİZ TEKİN APAYDIN	
3.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. HALİL RAHMAN BAŞARAN	

ÖZET

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, uluslararası çevre hukukunda öne çıkan bir kavramdır ve sürdürülebilir kalkınmayı politika yapıcıların, uluslararası örgütlerin, ilgili bildirgelerin ve hatta uluslararası yargı mercilerinin bir hedef olarak benimsediğini kabul etmek gerekir. Sürece yön veren temel metinler ve farklı kıtalardaki farklı tecrübeler bu noktada önem arz etmektedir. Kavramın geçmişten günümüze kadar kat ettiği gelişme süreci, olumlu ve olumsuz tüm yönleriyle bu kavramın kazanımları ile ilgili bir fikir vermektedir. Sürdürülebilir kalkınma adının henüz ilk evrelerinde başlayan tartışmalara getirilen inşacı bir bakış açısı, öğretiyi meseleyi farklı bir perspektiften ele alma fırsatı tanımaktadır. Diğer taraftan tematik konularda beliren uyuşmazlıklar göz ardı edilemeyeceğinden uygulamaya tutarlı katkılar sunmak adına çeşitli öneriler hazırlanmıştır. Yumuşak hukuk belgelerinin taahhüt düzeyini artırmak için Roma hukuku ile tarih birikimini, hukukun dinamik yapısı ile geleceğin ihtiyaçlarını bir araya getiren özgün bir mantık kurulmaya çalışılmıştır. Uluslararası mahkeme kararları, olayların farklılıkları gözetilerek ele alınmıştır. Uluslararası çevre hukuku alanında beliren uyuşmazlıkların çözümü ve uluslararası çevre hukukunun kurumsallaşmasına yönelik bölüm, yeni tartışmalara öncülük etme hedefindedir. İleriki adalet olarak ifade edilen ve gelecek nesillerin ve çevrenin de adalet terazisinde kendine yer bulmasına dönük fikirler ise ayrıca işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Uluslararası Çevre Hukuku, İnşacılık, Kazanımlar, Uyuşmazlıklar.

ABSTRACT

The concept of sustainable development is an emerging notion in international environmental law and it should be acknowledged that policy makers, international organizations, relevant declarations and even international jurisdictions have adopted it as a goal. Basic documents that conduct the process and different experiences in different continents are important at this point. The development process that the concept has gone through from day to day gives an idea of the *acquis* of this concept in all its aspects, both positive and negative. The constructivist approach to the discussions that began in the early stages of the “sustainable development” name is to recognize the opportunity to address the issue from a different perspective in doctrine. On the other hand, since the conflicts that appear in thematic issues can not be ignored, various proposals have been prepared in order to provide consistent contributions to the practice. In order to increase the commitment level of soft law documents, a unique logic has been established that combines the historical accumulation in Roman law and the needs of the future in the dynamic structure of law. International court decisions have been compared with each other taking into account the differences in the facts. The section that aims at the resolution of contradictions in the field of international environmental law and the institutionalization of international environmental law claims to lead new debates. Ideas expressed as future justice and the view for future generations and environment to find their place in the justice scale have also been processed.

Keywords: Sustainable Development, International Environmental Law, Constructivism, *Acquis*, Contradictions.

KISALTMALAR

ABAD: Avrupa Birliği Adalet Divanı

AİHM: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AİHS: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

APEC (Asia-Pacific Economic Cooperation): Asya- Pasifik Ekonomik İşbirliği

ARPA (Amazon Region Protected Areas Program): Amazon Bölgesi Koruma Alanları Programı

Birlik: Avrupa Birliği

BM: Birleşmiş Milletler

Bkz: Bakınız

BNDES (Brazilian Development Bank): Brezilya Kalkınma Bankası

CARU (the Administrative Commission of the River Uruguay): Uruguay Nehri İdari Komisyonu

CBD (Convention on Biological Diversity): Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi

CBDR (Common but differentiated responsibilities): Ortak ama Farklılaştırılmış Sorumluluklar

CCICED (China Council for International Cooperation on Environment and Development): Çin Çevre ve Kalkınma Uluslararası İşbirliği Konseyi

CETA (Comprehensive Economic and Trade Agreement): Kapsamlı Ekonomik ve Ticari Anlaşma

CITES (the Convention on International Trade in Endangered Species): Tehdit Altındaki Türlerin Ticaretine Yönelik Sözleşme

CMB: Celulosas de M'Bopicuá S.A.

CO2: Karbondioksit

CTBT (Comprehensive Test Ban Treaty): Kapsamlı Deneme Yasağı Anlaşması

DDT: Dikloro Difenil Trikloroethan

Divan: Uluslararası Adalet Divanı

DJSI (Dow Jones Sustainability Index): Dow Jones Küresel Sürdürülebilirlik İndeksi

ECA (Economic Commission for Africa): Birleşmiş Milletler Afrika Ekonomik Komisyonu

ECAFE (Economic Commission for Asia and the Far East): Asya ve Uzakdoğu Ekonomik Komisyonu

ECOSOC (United Nations Economic and Social Council): Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konsey

ENCE: Empresa Nacional de Celulosas de España

ESCAP (Economic and Social Commission for Asia and the Pacific): Birleşmiş Milletler Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu

ESCWA (Economic and Social Commission for Western Asia): Batı Asya Ekonomik ve Sosyal Komisyonu

FAO (The Food and Agriculture Organization of the United Nations): Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü

GA (General Assembly): Birleşmiş Milletler Genel Kurulu

GATT (General Agreement on Tariffs and Trade): Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması

GEF (Global Environment Facility): Küresel Çevre Fonu

HIV/AIDS: Human Immunodeficiency Virus/ Acquired Immunodeficiency Syndrome

IAEA (International Atomic Energy Agency): Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

Ibid (Ibidem): Aynı eserde

ICRC (International Committee of the Red Cross): Uluslararası Kızılhaç Komitesi

Infra: Aşağıda

ISDS (Investor-State Dispute Settlement): Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı
Yatırımcı- Devlet Uyuşmazlık Çözümü

ISO (International Organization for Standardization): Uluslararası Standartlar Teşkilâtı

IUCN (The International Union for Conservation of Nature): Dünya Doğayı Koruma
Birliği

KfW (Kreditanstalt für Wiederaufbau): Alman Kalkınma Bankası

NAFTA (North American Free Trade Agreement): Kuzey Amerika Serbest Ticaret
Anlaşması

NEPAD (New Partnership for Africa's Development): Afrika'nın Gelişimi için Yeni
Ortaklık

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development): Ekonomik
Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

OEEC (the Organisation for European Economic Cooperation): Avrupa Ekonomik
İşbirliği Örgütü

Op. cit (Opus Citatum): Adı geçen eserde

OPEC (Organization of the Petroleum Exporting Countries): Petrol İhraç Eden Ülkeler
Örgütü

Pr: Paragraf

S: Sayfa

SACEP (South Asia Co-operative Environment Programme): Güney Asya İşbirliği Çevre Programı

SDSN (Sustainable Development Solutions Network): Sürdürülebilir Kalkınma Çözümleri Ağı

Supra: Yukarıda

TEPCO (Tokyo Electric Power Company): Tokyo Elektrik Enerjisi Kurumu

TISA (Trade in Services Agreement): Hizmetlerin Ticareti Anlaşması

Topluluk: Avrupa Topluluğu

TPP (Trans-Pacific Partnership): Trans-Pasifik Ortaklığı

TTIP (Transatlantic Trade and Investment Partnership): Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı

TWN (Third World Network): Üçüncü Dünya Ağı

UAD: Uluslararası Adalet Divanı

UDHM: Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi

UNCOD: (the United Nations Conference on Desertification): Birleşmiş Milletler Çölleşmeyle Mücadele Konferansı

UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development): Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

UNEA (UN Environment Assembly): Birleşmiş Milletler Çevre Meclisi

UNEP (United Nations Environmental Programme): Birleşmiş Milletler Çevre Programı

UNESCO (The United Nations Organization for Education, Science and Culture): Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

UNICEF (United Nations International Children's Emergency Fund): Birleşmiş Milletler
Çocuklara Yardım Fonu

UNIDO (United Nations Industrial Development Organization): Birleşmiş Milletler Sınai
Kalkınma Örgütü

USAID (United States Agency for International Development): Birleşik Devletler
Uluslararası Kalkınma Ajansı

WTO (World Trade Organisation): Dünya Ticaret Örgütü

WWF (World Wildlife Fund): Dünya Doğayı Koruma Vakfı

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
KISALTMALAR	iii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1
1- KAZANIMLAR	2
1.1- BELGELER	3
1.1.1- Stockholm Bildirgesi.....	3
1.1.2- Ortak Geleceğimiz Raporu.....	5
1.1.3- Rio Bildirgesi ve Gündem 21.....	6
1.1.4- Johannesburg Bildirgesi	9
1.1.5- Rio+ 20: İsteddiğimiz Gelecek Bildirgesi.....	10
1.1.6- Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi	13
1.2- GELİŞMELER.....	14
1.2.1- Avrupa.....	14
1.2.2- Afrika	23
1.2.3- Amerika.....	28
1.2.4- Asya Pasifik	38
1.3- DEĞERLENDİRME.....	45
2- ULUSLARARASI HUKUKİ UYUŞMAZLIKLAR	58
2.1- YUMUŞAK HUKUK KAVRAMI VE AHDE VEFA İLKESİ.....	58
2.1.1- Roma Hukuku’nda Contractus - Pactum İlişkisi.....	59
2.1.2- Ortaçağ’da Gelişen Yeni Bir Alan: Uluslararası Hukuk.....	64
2.1.3- Değerlendirme.....	69
2.2- OBJEKTİF DEĞERLENDİRME KRİTERLERİNE İLİŞKİN AİHM LÓPEZ OSTRÁ KARARI	74
2.2.1- Olaylar.....	75
2.2.2- AİHM Süreci.....	78
2.2.3- Değerlendirme.....	81
2.3- ÇEVRENİN İSTİSMARI VE İÇ HUKUK KAYNAKLI REFERANSLARA İLİŞKİN UAD GABČÍKOVO– NAGYMAROS PROJESİ KARARI.....	83

2.3.1- Olaylar.....	83
2.3.2- Divan Süreci.....	84
2.3.3- Değerlendirme.....	87
2.4- YETKİ VE ZARAR İSPATINA İLİŞKİN UDHM MOX PLANT KARARI.....	90
2.4.1- Olaylar.....	90
2.4.2- UDHM Süreci	92
2.4.3- Değerlendirme.....	93
2.5- SEBEP SONUÇ BAĞLANTISINA İLİŞKİN AİHM ÖNERYILDIZ KARARI	98
2.5.1- Olaylar.....	98
2.5.2- AİHM Süreci.....	100
2.5.3- Değerlendirme.....	102
2.6- İSPAT YÜKÜNE İLİŞKİN UAD PULP MILLS KARARI	104
2.6.1- Olaylar.....	105
2.6.2- Divan Süreci.....	107
2.6.3- Değerlendirme.....	110
2.7- GELECEĞİN HUKUKİ ALTYAPISI: İLERİKİ ADALET	113
SONUÇ	116
KAYNAKÇA	x
Basılı Kaynaklar:.....	x
İnternet Kaynakları:	xvii

GİRİŞ

Bu çalışma, sürdürülebilir kalkınma kavramına yönelik tanımak, yorumlamak ve yeni düşünceler ortaya koymak suretiyle tutarlı bir gelişim sağlamak için yazılmıştır. Dolayısı ile çalışmanın planında kavram ve olayların tanıtımını, yorumlama ve geliştirme faaliyetleri izlemiştir. Çalışmada izlenen metot, yeni fikirler sunmaya çalışırken hem şekil, hem de esas bütünlüğü korumayı amaçlamaktadır. Bir çalışmada kırmızı çizginin gerekliliğinden bahsediliyorsa bundan kavramsal bir dogma veya önyargının yerine objektif bir problematik anlaşılmalıdır. Bu noktada konu belirlendikten sonra mevcut çerçevede yeni bir şey söylenecekse bu, sırasıyla belirlenen problematikte objektif verilerin aktarımı, sorunların tespiti ile bunların değerlendirilmesi, tutarlı çözümler için farklı kavramlarla özel bağlamların kurulması ve nihayet çalışma bütünlüğü için genel bağlamın kurulması ile mümkündür. İşte bu yüzden belgeler ve gelişmeler bölümü, birincil kaynaklardan objektif ele alınmaya çalışılmıştır. Bu objektif perspektife katkı sunacak diğer bir yöntem ise belgeler ve gelişmelerin inşa sürecine uygun, tarihsel akış içinde kronolojik bir metotla sunulmasıdır.

Gelecek kaygıları ile bugünün ihtiyaçları arasındaki denge, sürdürülebilir kalkınma kavramının başlıca çalışma alanını oluşturmuştur. Gerçekten de çevresel bozulmanın kaynaklarının tespiti, bu konuda hazırlanacak eylem planı ve uygulaması, gelecek kaygılarına yönelik faaliyetler olarak insanlığı meşgul etmiştir. Diğer taraftan bugünün ihtiyaçlarının yarının gerçekleri için risk oluşturması, hatta bunlarla çeliştiği alanların varlığı, bütüncül bir politika izlenmesine yol açmıştır. Sürdürülebilir kalkınma kavramının tarihsel süreç içerisinde gelişimine bakıldığında işte bu bütüncül bakış açısının yakalanmaya çalışıldığı görülecektir. Kronolojik olarak sunulan “Kazanımlar” başlığı, sürdürülebilir kalkınma kavramını tanımak için hazırlanmıştır. Bu kısımda hem belgeler hem de sürece yön veren olaylar kapsama dâhil edilmiştir. Gıda güvenliğinden şehir planlamasına, yenilenebilir enerjiden iklim değişikliğine kadar, konu ile ilgili tüm disiplinlere yönelik köşe taşları bu bölümde özetlenmiştir. Çizilen çerçevenin objektifliğini korumak için “Belgeler” ve “Gelişmeler” başlığında birincil kaynaklara başvurulmuş, değerlendirmeler, bir sonraki alt başlığa bırakılmıştır. Çevrenin ana akımın içinde olmadığı hususundaki eleştirilere de yer verilen bu bölümde, çevrenin de bir kimlik ve aktör

olarak kabul edilmesine imkân tanıyacak “inşacı” bir yaklaşım önerilmektedir. Bu çalışma özelinde, henüz başlangıçta “Uluslararası çevre hukukunda inşacı yaklaşım” önyargısı ile hareket edilemezdi. Burada esas ve şekil anlamında inşacı (*constructivist*) yaklaşım benimseniyorsa sebebi, sürdürülebilir kalkınma problematiğinde tespit edilen sorunların çözümü için en az bir bağlam yakalandağıdır. Devamında ise çeşitli noktalarda (iç hukuk referansları gibi) inşacılık ve uluslararası çevre hukuku alanı arasında çeşitli özel bağlamlar ve sentezler kurulmaya çalışılmıştır. Esasen kazanımlara yönelik yapılan değerlendirmeler, bir sonraki ana başlık olan “Uluslararası Hukuki Uyuşmazlıklar”ı ele almaya hem bir hazırlık hem de bir sebep olarak görülmelidir. Zira kazanımlar değerlendirilirken sürece yönelik belirlenen aksaklıklar ve çözüm yöntemini içeren birikimler, aynı zamanda tutarlı bir *vinculum iuris* inşasında bir sonraki adımların da yol haritasıdır.

Kronolojik tertip terk edilmeden uyuşmazlıkların ele alınması önemlidir. Böylece bu bölümde kullanılan tematik analiz (*thematic analysis*) yönteminde seçilen konular, bir akış içinde incelenmeye çalışılacaktır. Konuların ve davaların seçim kriteri ise çalışmanın kendi birikimiyle cevap verilebilecek sorunları barındırması ve verilen cevapların çalışmaya özgü olması ölçüsündedir. Önceki ana başlıkta sürdürülebilir kalkınma kavramına yönelik genel bir çerçeve çizilmişken bu bölüm, karşılaştırmalı örneklerle özel çalışma alanlarına değinmektedir. İki kavramsal, beş yargısal uyuşmazlıktan müteşekkil bölümde esasen konu odaklı bir yaklaşım sergilenmiştir. Burada sürdürülebilir kalkınma kavramının en güncel konularından yumuşak hukuk belgeleri, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı ile ilgili hukuki tartışmalar ve ihtiyat ilkesi kapsama dâhil edilmiştir. Uyuşmazlıklarla ilgili getirilen çözüm önerilerinin tutarlı olması için literatür ve doktrin birikimi tüketilmeye çalışılmıştır.

1- KAZANIMLAR

Sürdürülebilir kalkınma teriminin, modern anlamda algıladığımız içeriğine çok fazla geriye gitmeyeceğimiz bir süreçte eriştiğini söyleyebiliriz. Birincil kaynakların ağırlıkla referans alındığı bu bölümde küresel ve kıtasal düzeyde sürecin dönüm noktaları özetlenecektir.

1.1- BELGELER

1.1.1- Stockholm Bildirgesi

İnsan Çevresi Üzerine Birleşmiş Milletler Konferansı, (*United Nations Conference on Human Environment*) 1972 yılı, 5 ile 16 Haziran arasında toplanmıştır. Konferans aynı zamanda Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın¹ (*United Nations Environmental Programme- UNEP*) teşkiline vesile olmuştur. Konferansın temel düşüncesi, insan çevresini korumak ve geliştirmek için ortak bir bakış ve prensip belirleme adına rehberlik etmektir.² Bildiri kısmında insan çevresinin korunması ve geliştirilmesi, kalkınmanın en önemli konusu, halkların (*Peoples*) arzusu ve hükümetlerin görevi olarak ifade edilmiştir.³ İnsanın kapasitenin çevreye olumlu yansıması, bu kapasitenin akılcıca kullanımına bağlanmıştır.⁴ Gelişmekte olan ülkelerdeki çevresel problemler az gelişmekten kaynaklanmakla birlikte, bu ülkeler çevrenin korunmasını da öncelikleri arasına alıp kalkınmaya odaklanmalıdır. Gelişmiş ülkelere aradaki uçurumu kapatmak için özverili olmalıdır.⁵ Halklar dünyadaki en değerli şey ise, nüfus artışı gibi problemlerle baş etmek için halkların birikimi politikaya sürekli adapte edilmelidir.⁶ Aslında kendimize ve gelecek nesillere daha iyi bir yaşam sağlamanın anahtarı işte bu birikimdir.⁷ Bu anahtar ile daha iyi bir yaşam hedefine ulaşmak içinse her alandan bireylere, kurum ve girişimlere ortak gayret sarf etme sorumluluğu düşmektedir.⁸

¹ Birleşmiş Milletler Çevre Programı, küresel çevre gündemini belirleyen, sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutunun Birleşmiş Milletler sistemi içinde tutarlı bir şekilde uygulanmasını teşvik eden ve küresel çevre için yetkili bir savunucu olarak hizmet veren önde gelen küresel çevre otoritesidir. Bkz. < <https://www.unenvironment.org/about-un-environment/why-does-un-environment-matter>> Erişim: 01.12.2016.

² Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, Başlangıç.

³ Ibid Pr. 3.

⁴ Ibid Pr. 4.

⁵ Ibid pr. 5.

⁶ Ibid Pr. 6.

⁷ Ibid Pr. 7.

⁸ Ibid Pr. 8.

Bildirge'nin ilkeler (*Principles*) kısmında insanın özgürlük, eşitlik, tatminkâr yaşam şartları gibi haklarının yanında çevreyi koruma ve geliştirme sorumluluğundan bahsedilir.⁹ Bu kapsamda gelecek nesilleri de dikkate alarak doğal kaynakların yönetimi özel bir sorumluluk taşır.¹⁰ Yenilenemeyen kaynakların kullanımında ise tüm insanlıkla paylaşım hususunda emin olunmalıdır.¹¹ Çevre kirliliği ile mücadele eden halklar desteklenmelidir.¹² Devletler ise kirliliği önlemek için gerekli adımları atmalıdır.¹³

Bildirgede ekonomik ve sosyal kalkınma, yaşam kalitesinin ve çevrenin güvencesi olarak ifade edilmiştir.¹⁴ Çevreye yönelik önlemlerle sonuçlanacak anlaşmalar için de ulusal ve uluslararası düzeyde adımlar atılmalıdır.¹⁵ Daha gelişmiş yönetim ve kaynaklar için ise devletler bütüncül bir yaklaşım sergilemelidir.¹⁶ Planlama, kentleşme sürecine mutlaka uygulanmalı, gelecek kaygısı gütmeyen sömürgeci politikalar terk edilmedir.¹⁷ Bildirgede bilim ve teknolojinin çevresel çözümlerdeki, eğitimin çevre bilincindeki rolü özellikle vurgulanmıştır.¹⁸ 21. İlkeye göre, Birleşmiş Milletler Şartı¹⁹ (*Charter of the United Nations*) ve uluslararası hukuk prensipleri ölçüsünde devletler, yetki alanlarında doğal kaynaklarından yararlanma hakkına, diğer ülkelere veya diğer alanlara zarar vermeme yükümlülüğü ile sahiptir.²⁰ Bu ilke, açık denizlere de sahiplenme adına “diğer alanlar” ibaresini kullanarak, konuyu devletlerin yetki sınırlarından daha

⁹ Ibid İlke 1.

¹⁰ Ibid ilke 4.

¹¹ Ibid ilke 5.

¹² Ibid İlke 6.

¹³ Ibid İlke 7.

¹⁴ Ibid İlke 8.

¹⁵ Ibid İlke 11.

¹⁶ Ibid İlke 13.

¹⁷ Ibid İlke 15.

¹⁸ Ibid İlke 18 ve 19.

¹⁹ BM Şartı, çevreye veya sürdürülebilir kalkınmaya özellikle değinmemektedir. Bununla birlikte, yıllar içinde bu alandaki etkinlikler, Genel Kurul (General Assembly), Ekonomik ve Sosyal Konsey (Economic and Social Council-ECOSOC), Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu (Commission on Sustainable Development) ve Birleşmiş Milletler Çevre Meclisi (UNEA) bünyesinde artmıştır. Bkz. < <http://research.un.org/en/docs/environment>> Erişim: 01.10.2016.

²⁰ Ibid İlke 21.

önemli bir yere taşımıştır. Bildirge son olarak kitle imha silahlarının etkilerinden korunma adına devletleri uluslararası örgütler nezdinde çaba göstermeye davet etmektedir.²¹

1.1.2- Ortak Geleceğimiz Raporu

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun (*General Assembly*) 2000 yılı ve ötesi için sürdürülebilir kalkınma hedeflerini yakalamak, devletlere bu konuda işbirliği tavsiye etmek, daha verimli yollar arayıp doğru şekilde çaba sarf etmek çerçevesindeki çağrısı, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun teşkiline vesile olmuştur. İşte bu amaçla Komisyon tarafından hazırlanan rapor, "Değişim için Küresel Ajanda" olarak üç yılı aşkın bir süre sonunda Genel Kurul'a 1987'de sunulmuştur.²² Yoksulluk, eşitsizlik ve çevresel bozulma üçgenin bağlantıları, rapora ana şeklini vermiştir.²³ Hacimli bir yapıya sahip olan Rapor'da, tehdit altındaki geleceği doğuran sebepler değerlendirilip, uluslararası ekonomik sistemin, ortak değerimiz olan ekosistemin, enerji ve endüstrinin rolü analiz edilmiştir. Yaşam için gereksinimlerin karşılanması, tam büyüme potansiyelinin yakalanması ile mümkün görülmüştür. Ancak, büyüme tek başına yeterli değildir. Zira yüksek seviyede üretim ile yaygın yoksulluk bir arada bulunabilir. Bu yüzden sürdürülebilir kalkınma aynı zamanda fırsat eşitliğini tesis etmeyi gerektirir.²⁴

Rapor'un ekinde konuya ilişkin önerilen hukuki prensipler özetlenmiştir. Burada devletlerin biyolojik çeşitliliği koruma adına canlı doğal kaynakların kullanımında en uygun sürdürülebilir düzeyi yakalamaları gerektiği vurgulanmıştır.²⁵ Devletler tatminkâr çevresel koruma standartlarını kurmalı, değişiklikleri gözlemleyip kamuoyu ile paylaşmalıdır.²⁶ Aynı zamanda bireylerin idari ve yasal süreçlere eşit şekilde erişimini temin etmelidir.²⁷ Koruma, kalkınma sürecinde planlama ve uygulamanın olmazsa olmaz bir parçasıdır. Devletler, bu konuda

²¹ Ibid İlke 26.

²² Our Common Future, Chairman's Foreword Pr. 1- 8.

²³ Ibid Pr.15.

²⁴ Our Common Future Chapter Two: Towards Sustainable Development Pr. 6.

²⁵ Our Common Future Annex 1 Pr. 3.

²⁶ Ibid. Pr. 4.

²⁷ Ibid. Pr. 6.

diğer devletlere yardımcı olmalıdır.²⁸ Sınır aşırı kaynaklardan yararlanma hususunda devletlerin makul ve adil olmaları beklenir.²⁹ Bu konuda devletler, uygulanan kurallar ve etkileri için “başkalarına kendi vatandaşına yapmayacağı şeyi yapma”³⁰ prensibiyle asgari müştereklerde buluşmalıdır.³¹ Ayrıca devletler, bu kaynaklar üzerinde önemli zarar doğurabilecek sebepleri önlemeli veya azaltmalıdır.³² Bilgi alış verişi, zarar öncesi değerlendirmeler, izlemeler ve tavsiyelere ilişkin işbirliği, sürecin sağlıklı işlemesi adına önemlidir.³³ Devletler, sınır aşan zararlarda tüm makul ihtiyati tedbirleri almalıdır. Ancak zarar verici faaliyetler yapıldığı dönemde etkileri bilinmese dahi önemli miktarda sınır aşan zarar meydana gelmesi durumunda kusursuz sorumluluk (*strict liability*) kapsamında tazminat gündeme gelmektedir.³⁴ Zararı önlenme maliyeti, zarardan aşırı derecede yüksek ise devletler, zarar gören devletlerle müzakereye başlayabilmektedir.³⁵ 18 ay içinde bir anlaşma vücut bulmadığı takdirde, mesele uzlaşmaya havale edilir, buradan da bir sonuç çıkmazsa herhangi bir taraf, uyuşmazlığı hakemliğe veya yargısal çözüme tevdi edebilir.³⁶

1.1.3- Rio Bildirgesi ve Gündem 21

3 ile 14 Haziran 1992 tarihinde Birleşmiş Milletler Çevre Programı’nın organize ettiği Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı, Yeryüzü Zirvesi (*Earth Summit*) adıyla Brezilya’nın Rio de Janeiro kentinde gerçekleşmiştir. Bu görüşmelerle birlikte,

- Yirmi yıl önceki Stockholm Bildirgesi’ni resmen tekrar edip, üzerine bina edecek arayışlarda bulunmak,

²⁸ Ibid. Pr. 7.

²⁹ Ibid. Pr. 9.

³⁰ “Do not do to others what you would not do to your own citizens”.

³¹ Our Common Future Annex 1 Pr. 13.

³² Ibid. 1 Pr. 10.

³³ Ibid. Pr. 14, 15, 16, 17, 18.

³⁴ Ibid. 1 Pr. 11.

³⁵ Ibid. Pr. 12.

³⁶ Our Common Future Annex 1 Pr. 22.

- Daha hakkaniyetli bir ortaklık hedefinde, devletlerarası ve toplumun anahtar katmanlarında iş birliğini geliştirmek,
- Konu ile ilgili uluslararası antlaşmalar üzerine çalışmak,
- Dünyanın bütüncül ve bağımsız yapısının farkına varmak hedeflenmiştir.

Konferans neticesinde ilan edilen bildirgede insanlık, sürdürülebilir kalkınma kaygılarının merkezine konup doğayla uyum içinde sağlıklı ve üretken bir yaşam tasvir edilmiştir.³⁷ Stockholm Bildirgesi'nde olduğu gibi kalkınma hakkı, yoksulluk, çevresel koruma gibi konuların bütünlüğüne ve bağımlılığına vurgu yapılmıştır. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerini yakalayabilmek için devletler, sürdürülemez üretim ve tüketim alışkanlıklarını terk edip, yerinde nüfus politikaları uygulamalıdır.³⁸ Yine bu hedeflere ulaşma adına yenilikçi fikirler ve bunların teknolojiye yansıtılması özellikle vurgulanmıştır.³⁹ Çevresel problemler özelinde ise katılımcı sürecin tesis edilmesi ve etkili yasal düzenlemelerin teklif edilmesi üzerinde durulmuştur. Ancak gelişmekte olan ülkelerin, bu konuda diğer bazı ülkelerde alınan tedbirlere imkânının yetmeyebileceği ifade edilmiştir.⁴⁰ Görüldüğü üzere çevresel yükümlülüklerin zikredildiği maddelere konulan “gelişmekte olan ülkeler şerhleri” oldukça belirgindir. Bildirgede çevre sorunlarıyla baş edebilmek için tüm ülkeleri kapsayan bütüncül politikalar izlenmesi gerekliliği belirtilmiştir. Çevresel amaçlarla konulan ticari önlemler, ayrımcılık aracına dönüştürülmemelidir. Küresel çevre problemlerine yönelik tedbirler, mümkün oldukça uluslararası mutabakatla tatbik edilmelidir.⁴¹ Devletler, çevresel zararlardan doğan sorumluluğa ilişkin düzenlemelerini geliştirmelidir.⁴² Ciddi ve geri dönülmez çevresel tehlikelere karşı ihtiyati yaklaşım sergilenmelidir.⁴³ Ulusal bir araç olarak çevresel etki değerlendirme, zarar verici fiillere yönelik karar sürecine katılmalıdır.⁴⁴ Kadınların, gençlerin, bir bölgede yer etmiş insanların ve

³⁷ Rio Declaration on Environment and Development, İlke 1.

³⁸ Ibid İlke 8.

³⁹ Ibid İlke 9.

⁴⁰ Ibid İlke 11.

⁴¹ Ibid İlke 12.

⁴² Ibid İlke 13.

⁴³ Ibid İlke 15.

⁴⁴ Ibid İlke 17.

yerel cemiyetlerin de sürece katılımı, sürdürülebilir kalkınma hedefleri için kritik önemdedir.⁴⁵ Savaşlar çevreye büyük zararlar veriyorsa, devletler öncelikle uluslararası hukuk ilkelerine riayet etmelidir. Zira barış, kalkınma ve çevresel koruma, birbiriyle bağımlı ve ayrılmaz birer disiplindir.⁴⁶ Devletler, aralarındaki çevresel sorunları, Birleşmiş Milletler Şartı'na göre doğru kanallardan barışçıl yöntemlerle çözüme kavuşturmalıdır.⁴⁷

Rio Bildirgesi'nde ortaya konulan prensipler doğrultusunda Gündem 21 (*Agenda 21*) adında yine bağlayıcı olmayan küresel bir program hazırlanmıştır. Buradaki “Gündem” hem bugünün sorunlarına hem önümüzdeki 21. yüzyıla dünyayı hazırlamaktır. Temel gereksinimlerin tatmini, herkes için gelişmiş yaşam standartları, daha iyi korunan ve yönetilen bir ekosistem ile, daha güvenli ve müreffeh bir gelecek ancak küresel ortaklıkla mümkündür. Birleşmiş Milletler sistemi, diğer uluslararası ve bölgesel organizasyonlarla birlikte işte bu küresel ortaklığın anahtarıdır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin Gündem 21'deki ilgili programları uygularken birçok ekonomik, sosyal ve politik gerilimlerle karşılaşabilecekleri göz ardı edilmemelidir. Burada oluşturulan program alanları, eylemin esasları, hedefler, faaliyetler ve uygulama araçları şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca devletlerin kapasiteleri, öncelikleri ve Rio Bildirgesi'nin tüm ilkeleri gözetilmiştir.⁴⁸

Gündem 21'e göre, ekonomik kalkınma hedefleri için ulusal ve uluslararası düzeyde destekleyici bir politika izlenmesi, açık, adil, fark gözetmeyen, öngörülebilir çok taraflı bir ticari sistem ve gelişmekte olan ülkelerin ihracat pazarına erişiminin geliştirilmesi kritik önemdedir.⁴⁹ GATT ve UNCTAD gibi kuruluşlar, bu hususta üzerine düşen veriyi ve koordinasyonu sağlamalıdır.⁵⁰ Gelişmekte olan ülkeler de bu liberal ticaret sisteminden yararlanabilmek için iç pazara yönelik üretimle ihracat dengesini sağlayıp, ihracatla ilgili önyargıları yıkmalı ve verimsiz

⁴⁵ Ibid İlke 20, 21, 22.

⁴⁶ Ibid İlke 24, 25.

⁴⁷ Ibid İlke 26.

⁴⁸ Agenda 21 Preamble.

⁴⁹ Agenda 21 Pr. 2.2, 2.5, 2.9.

⁵⁰ Ibid Pr. 2.15.

ithal ikameleri azaltmalıdır. Bu yöndeki politik çerçeveyi ve altyapıyı hazırlamalıdır.⁵¹ Yoksullukla mücadele anlamında genel geçer bir çözüm üretilebilmiş değilken, ülke özelinde yaklaşım sergilenip, ulusal ve uluslararası düzeyde bu özel programlar desteklenmelidir.⁵²

1.1.4- Johannesburg Bildirgesi

Güney Afrika'nın Johannesburg kentinde 2 ile 4 Eylül 2002 tarihinde toplanan Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi (*the Earth Summit on Sustainable Development*), herkesin insan onuruna ihtiyaç duyduğunun bilinciyle, insancıl, hakkaniyetli ve duyarlı küresel bir toplum inşa etmeyi taahhüt etmiştir. ⁵³ Zirve'nin başında, dünya çocukları konuşmuş ve geleceğin onlara ait olduğu, bizim gayretlerimizle yoksulluk ve çevresel bozulmanın sebep olduğu onursuz bir hayatı miras almayacakları idrak edilmiştir. Bu ise sürdürülebilir kalkınmayı destekleyen üç sütunun (ekonomik kalkınma, sosyal kalkınma ve çevresel koruma) müşterek sorumlulukla yerel, milli, bölgesel ve küresel anlamda geliştirilip güçlendirilmesiyle mümkündür.⁵⁴

Otuz yıl önce Stockholm Bildirgesi'nde çevresel bozulma problemine acilen cevap verme ihtiyacı üzerinde anlaşılmış, on yıl önce Rio Bildirgesi'nde çevresel koruma, ekonomik ve sosyal kalkınmanın sürdürülebilir kalkınmanın temeli olduğu belirtilmiş ve taahhütleri tasdik eden küresel bir program olarak Gündem 21 hazırlanmıştı. Rio ve Johannesburg arasında da konuyla ilgili Monettery Kalkınma Finansmanı Uluslararası Konferansı (*International Conference on Financing for Development*) ve Doha Bakanlar Konferansı (*Doha Ministerial Conference*) gibi birçok konferans düzenlenmiştir. Tüm bunlar, insanlığın geleceği için kapsamlı bir vizyon ortaya koymuştur. Johannesburg Konferansı'nda da sürdürülebilir kalkınma ilkelerini uygulayan bir dünya arayışında yapıcı bir yaklaşım elde edilmiştir.⁵⁵

⁵¹ Ibid Pr. 2.13.

⁵² Ibid Pr. 3.1.

⁵³ Johannesburg Declaration Pr. 1,2.

⁵⁴ Ibid Pr. 3, 5.

⁵⁵ Ibid Pr. 8, 9, 10.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki uçurum kendisini toplumda zengin ve fakir arasındaki derin fay hattında da göstermektedir. Bu ise küresel refah, güvenlik ve istikrarı tehdit etmektedir. Çevre de biyolojik çeşitliliğin azalması, çölleşme, iklim değişikliği ve doğal felaketlerin acısını çekmektedir. Tüm bu tehditlere karşı gelişmekte olan ülkeler daha savunmasızdır.⁵⁶ Küreselleşmenin getirdiği piyasa entegrasyonu, sermaye hareketliliği ve yatırım imkânları, sürdürülebilir kalkınma uğraşında yeni fırsatlar sunmaktadır. Küresel eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için zihniyetleri değiştirerek hareket etmedikçe, dünyadaki fakir kitle, taahhüt edilen demokratik sisteme ve temsilcilerine olan inançlarını kaybedebilir ve onları çınlayan bando ya da zillerden öte görmeyebilirler.⁵⁷ Bu yüzden Konferans'ta öncelikle temiz su, halk sağlığı, yeterli barınma, enerji, gıda güvenliği ve biyolojik çeşitlilik gibi en temel gereksinimler üzerine odaklanılmıştır.⁵⁸ Kronik açlık, yetersiz beslenme, silahlı çatışma, yasadışı uyuşturucu sorunları, yolsuzluk, kaçakçılık, terörizm, ırkçılık, HIV/AIDS, sıtma ve tüberküloz gibi sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden geri bırakan unsurlara karşı ise özel bir dikkat vurgulanmıştır.⁵⁹ Bu sorunları aşmak için daha etkili, demokratik ve sorumlu olan uluslararası ve çok taraflı kurumlara ihtiyaç vardır.⁶⁰

1.1.5- Rio+ 20: İstedğimiz Gelecek Bildirgesi

Rio Bildirgesi'nden yirmi yıl sonra 20 ile 22 Haziran 2012 tarihinde toplanan Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı neticesinde İstedğimiz Gelecek (*the Future We Want*) adında bir bildirge yayımlanmıştır. Bildirgede sürdürülebilir kalkınma hedefleri açısından yoksulluğun tamamen ortadan kaldırılması, küresel anlamda en büyük güncel problem olarak vurgulanmıştır.⁶¹ 2015'e kadar Binyıl Kalkınma Hedefleri'ni de (*Millennium Development*

⁵⁶ Ibid Pr. 12, 13.

⁵⁷ Ibid Pr. 15.

⁵⁸ Ibid Pr. 18.

⁵⁹ Ibid Pr. 19.

⁶⁰ Ibid Pr. 31.

⁶¹ The Future We Want Pr. 2.

Goals) içine alan kalkınma hedeflerine ulaşma adına verilen gayretler teyit edilmiştir.⁶² Demokrasi, bu süreci yönetmek için ulusal ve uluslararası alanda iyi bir yönetim biçimi olarak kabul edilmiştir.⁶³

Bildirgede sürdürülebilir kalkınma hedefleri için geliştirilen politikaların ülkelerin önceliklerine göre farklılık gösterebileceği belirtilmekle birlikte, katı bir kurallar bütünü olmaktan öte, yoksulluğun ortadan kaldırılması, yeşil ekonomi, devamlı ekonomik büyüme, sosyal katılımı genişletme, refahı artırma, iş fırsatları sağlama ve ekosistemin sağlıklı işleyişini koruma gibi kalemleri de içermelidir.⁶⁴ Sayılan prensiplere uygun bir yönetim anlayışı içindeki gelişmekte olan ülkeler, teknoloji transferi ile desteklenmelidir.⁶⁵ Ayrıca sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutunu desteklemek için kurumsal çerçevede uluslararası çevre yönetiminin güçlendirilmesi bir ihtiyaçtır.⁶⁶ Bu bağlamda Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın etkinliği, devletlerin evrensel üyeliği, finansal kaynaklarının artırılması, halkın farkındalığına ve devletlerin teknolojiye erişimine katkısı yönünde geliştirilmelidir.⁶⁷

Sürdürülebilir kalkınmanın özellikli alanlarına bildirgede farklı başlıklarda değinilmiştir:

- Sürdürülebilir şehirler ve insan yerleşimleriyle ilgili olarak satın alınabilir konutları, yeterli altyapıyı ve kentsel yenilemeyi sağlayan bütüncül bir yaklaşım gerekliliği vurgulanmıştır.⁶⁸ Şehirler ve cemiyetler arasındaki ortaklıklar, Birleşmiş Milletler Yaşam Alanı Gündemi (*United Nations Habitat Agenda*) hedeflerinin küresel bir uygulama alanı bulmasında önemli bir rol oynayacaktır.⁶⁹

⁶² Ibid Pr. 5.

⁶³ Ibid Pr. 10.

⁶⁴ Ibid Pr. 56.

⁶⁵ Ibid Pr. 74.

⁶⁶ Ibid Pr. 87.

⁶⁷ Ibid Pr. 88.

⁶⁸ Ibid Pr. 134.

⁶⁹ Ibid Pr. 137.

- Sağlık, sürdürülebilir kalkınmanın üç sütununun ön şartı, sonucu ve göstergesidir. Öngörülen hedefler ancak bulaşıcı veya bulaşıcı olmayan hastalıklardan arınmış, nüfusun fiziksel, zihinsel ve sosyal anlamda sağlıklı konuma eriştiği yerde başarılabilir.⁷⁰ HIV ve AIDS tehdidinin yanında kanser, kalp, solunum hastalıkları ve diyabet gibi bulaşıcı olmayan hastalıklar, yirmi birinci yüzyılın en büyük zorluklarından biridir. Bu konuda çok sektörlü ulusal politikalar kurulmalı ve güçlendirilmelidir.⁷¹ Pekin Eylem Platformu, (*the Beijing Platform for Action*) Nüfus ve Kalkınma Üzerine Uluslararası Konferans (*the International Conference on Population and Development*) Eylem Planı'nın etkin bir şekilde uygulanıp, güvenli, etkili, hesaplı ve kabul edilebilir modern bir aile planlama sistemine erişebilirlik sağlanmalıdır.⁷²

- Tam ve üretken istihdam, herkes için iyi bir iş ve sosyal bütünleşmenin toplumun tüm katmanlarında uygulanması gerekmektedir. Özellikle genç işsizliğin önlenmesi adına hükümetler, gençlerin istihdama erişimini destekleyen politikalar geliştirip uygulamalıdır.⁷³

- Okyanuslar, denizler ve karasuları, hem dünya ekosisteminin önemli bir parçasını oluşturur hem de buradan elde edilen kaynaklar, yoksulluğun ortadan kaldırılması, ekonomik büyüme, gıda güvenliği ve sürdürülebilir geçim kaynağı yönünde önemlidir. Bu unsurların sürdürülebilir ve uluslararası hukuka uygun bir şekilde kullanımı ile ilgili yasal çerçeve, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'yle (*United Nations Convention on the Law of the Sea*) belirlenmiştir. ⁷⁴ Ulusal yetki alanlarının ötesinde biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı ile ilgili Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ve Ad-Hoc Açık Uçlu Gayri Resmi Çalışma Grubu (*Ad Hoc Open-ended Informal Working Group*) nezdinde çalışmalar sürmektedir.⁷⁵ Özellikle plastik, kalıcı organik kirleticiler, ağır metaller, azot bazlı bileşikler ve nakliye kaynaklı unsurlar okyanusların sağlığı ve biyolojik çeşitliliğine olumsuz etki etmektedir. Bu etkileri azaltmak için, Uluslararası Denizcilik Örgütü (*International Maritime Organization*)

⁷⁰ Ibid Pr. 138.

⁷¹ Ibid Pr. 141.

⁷² Ibid Pr. 145, 146.

⁷³ Ibid Pr. 147, 148.

⁷⁴ Ibid Pr. 158.

⁷⁵ Ibid Pr. 162.

ve ilgili girişimler çerçevesinde politika izlenmelidir.⁷⁶ Gelişmekte olan ülkelerde kıyı bölgeleri ve adalarda deniz seviyesinin yükselmesi ve kıyı erozyonu gibi ciddi tehditlere karşı uluslararası toplum, daha fazla gayret sarf etmelidir.⁷⁷ Dünya atmosferini değiştiren gazların emilimi sonucu oluşan okyanus asitlenmesi sorununun ekosisteme ve iklim değişikliğine etkileri hususunda bilimsel araştırma, izleme ve gözlem olanakları desteklenmeli ve asitlenme önlenmelidir.⁷⁸

- Gelişmekte olan küçük ada ülkeleri, uzaklıkları, kıt kaynakları, çevre problemlerine maruz kalmaları gibi ortak bazı sorunlara sahiptir. Bu ülkeler yoksulluğun ortadan kaldırılması ve borç sürdürülebilirliği noktasında en az gelişme kaydeden sınıfta olup, Barbados Eylem Planı (*Barbados Programme of Action*) ve Mauritius Uygulama Stratejisi (*Mauritius Strategy for Implementation*) doğrultusunda politika izlenmelidir.⁷⁹

- Az gelişmiş ülkelerle ilgili İstanbul Eylem Planı, (*Istanbul Programme of Action*) kararla çevrili az gelişmiş ülkeler için ise Almatı Eylem Planı (*Almaty Programme of Action*) uygulanıp, bu ülkelerin kalkınma için gerekli imkânları artırılmalıdır.⁸⁰

1.1.6- Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi

Rio+ 20 Sonuç Bildirgesi'nde sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile ilgili şeffaf ve kapsamlı bir süreç kurulması adına tüm paydaşlara açık bir grup oluşturulması ihtiyacı vurgulanmıştır. Böylece teşkil edecek Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Üzerine Açık Çalışma Grubu'nun (*Open Working Group on Sustainable Development*) Genel Kurul 67. Dönem'in açılışından geç olmayıp başlatacağı çalışmaları, 68. Dönem'de sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yönelik önerileri de kapsayan bir rapor şeklinde sunması öngörülmüştür.⁸¹ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 70. Dönem'de kabul edilen Dünyamızın Dönüşümü: Sürdürülebilir Kalkınma için Gündem 2030 (*Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable*

⁷⁶ Ibid Pr. 163.

⁷⁷ Ibid Pr. 165.

⁷⁸ Ibid Pr. 166.

⁷⁹ Ibid Pr. 178, 180.

⁸⁰ Ibid Pr. 181, 182.

⁸¹ Ibid Pr. 248.

Development) başlıklı belge, 2015 sonrası kalkınma gündemini belirlemiştir. Çalışmalar sonucunda belirlenen 17 hedef,⁸² sürdürülebilir kalkınma sürecinin 2030 yılı perspektifini sunmaktadır.

1.2- GELİŞMELER

1.2.1- Avrupa

“Doğanın kıvılcımlarını saklamak ne kadar zor”

William Shakespeare

Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman’ın 9 Mayıs 1950 tarihindeki Avrupalı devletler arasında daha yakın iş birliğine yönelik sunumu, (*Schuman Declaration*) 1951’de Kömür Çelik Birliği’nin (*Coal and Steel Community*) kurulmasına, sonrasında işbirliğinin 1957 Roma Antlaşması (*Rome Treaty*) ile diğer sektörleri de kapsayacak şekilde genişletilmesine öncü

⁸²

- 1- Yoksulluğun tüm biçimlerini her yerde sona erdirmek
 - 2- Açlığın sonlandırılması, gıda güvenliğinin sağlanması, beslenmenin geliştirilmesi ve sürdürülebilir tarımın teşviki
 - 3- Sağlıklı yaşamın sağlanması ve esenliğin desteklenmesi
 - 4- Kapsayıcı ve eşit kalitede eğitimin sağlanması ve herkes için hayat boyu öğrenme fırsatlarının desteklenmesi
 - 5- Cinsiyet eşitliğinin temini ve kızların ve kadınların güçlendirilmesi
 - 6- Suyun kullanılabilirliğini ve sürdürülebilir yönetimini sağlamak ve herkes için temizlik
 - 7- Herkes için ekonomik, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişim
 - 8- Sürekli, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin teşviki, herkes için tam ve verimli istihdam ile insana yakışır iş
 - 9- Dayanıklılık altyapısı kurmak, sürdürülebilir ve kapsayıcı sanayileşmeyi desteklemek ve yeniliğin teşviki
 - 10- Ülkeler arasında eşitsiliğin azaltılması
 - 11- Şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmak
 - 12- Sürdürülebilir tüketim ve üretim örneklerinin sağlanması
 - 13- İklim değişikliği ve etkileri ile mücadele etmek için acil eylemde bulunulması
 - 14- Okyanusların, denizlerin ve denize ait kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve korunması
 - 15- Karasal ekosistemlerin sürdürülebilir kullanımını korumak onarmak ve desteklemek, ormanların sürdürülebilir yönetimi, çölleşmeyle mücadele, arazi bozulmasını durdurup tersine çevirme ve biyolojik çeşitlilik kayıplarını sonlandırma
 - 16- Huzurlu ve kapsayıcı toplumların desteklenmesi, herkes için adalet erişiminin sağlanması ve her düzeyde etkili, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumların inşası
 - 17- Sürdürülebilir Kalkınma için Küresel Ortaklık’ın uygulama araçlarını güçlendirmek ve yeniden canlandırmak
- Bkz. GA A/68/970, Report of the Open Working Group on Sustainable Development Goals. Ayrıca 2030 vizyonu için bkz. GA A/RES/70/1.

olmuştur. Diğer taraftan doğal kaynakların ekolojik kullanımı, biyolojik çeşitlilik ve sürdürülebilir çevre odaklı Dünya Doğayı Koruma Birliği, (*the International Union for Conservation of Nature- IUCN*) 1948 yılında Paris-Fontainebleau’da kabul edilen statü ile kurulmuştur. Merkezi İsviçre’de olan birlik, bünyesindeki komisyonlar, düzenlediği kongrelerle, yıllık raporları ve hazırladıkları nesli tükenme tehlikesindeki canlılara yönelik kırmızı listesi⁸³ ile farkındalık oluşturma adına ve ilgili sözleşmelerin⁸⁴ kabulünde önemli bir yer edinmiştir.⁸⁵ Bu arada ilk nükleer santral Sovyetler Birliği’nin Obninsk kentinde kurulmuş, ayrıca yaklaşık on iki bin insanın hayatına mal olan Büyük Londra Sisi sonrasında Temiz Hava Şartı⁸⁶ (*Clean Air Act*) kabul edilmiş ve yine İngiltere’de, Sellafield Sitesi’ndeki 1957 Windscale Yangını, ilk önemli nükleer santral kazası olarak kayıtlara geçmiştir.⁸⁷

II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler’in bitkin haldeki Avrupa’yı etkisine alma tehlikesi karşısında üretilen Truman Doktrini ve Marshall Planı, Birleşik Devletler tarafından uygulanarak soğuk savaşın bir parçası halini almıştır. Bu doğrultuda Kanada ve Birleşik Devletler, Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü’ne (*the Organisation for European Economic Cooperation- OEEC*) katılarak Paris’te Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü’nün (*Organisation for Economic Co-operation and Development- OECD*) kurulmasına öncülük etmiştir.⁸⁸ Günümüzde OECD, tüm dünyada ekonomik ve sosyal kalkınmaya yönelik politikaları destekleyip doğru bilgi akışını gerçekleştirmeyi görev edinmiştir. Avrupa Ekonomik Topluluğu, Avrupa Komisyonu’nun 1960’taki önerisiyle Ortak Tarım Politikası’nı (*Common Agricultural Policy*) başlatarak doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi konusunda büyük bir atılım gerçekleştirmiştir.⁸⁹ Ayrıca yakın

⁸³ Bkz. <<http://www.iucnredlist.org/>> Erişim: 13.12.16.

⁸⁴ Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, (Convention on Biological Diversity- CBD) Tehdit Altındaki Türlerin Ticaretine Yönelik Sözleşme, (the Convention on International Trade in Endangered Species- CITES) Dünya Mirası Sözleşmesi (the World Heritage Convention) ve Sulak Alanlar Ramsar Sözleşmesi (the Ramsar Convention on Wetlands).

⁸⁵ Bkz. <<https://www.iucn.org/about>> Erişim: 13.12.16.

⁸⁶ Bkz. <<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Eliz2/4-5/52/contents>> Erişim: 13.12.16.

⁸⁷ Bkz. <<http://www.eea.europa.eu/environmental-time-line/1950s>> Erişim: 13.12.16.

⁸⁸ Bkz. <<http://www.oecd.org/about/history/>> Erişim: 13.12.16.

⁸⁹ Bkz. <http://ec.europa.eu/agriculture/cap-overview_en> Erişim: 13.12.16.

bir tarihte küresel anlamda en büyük koruma örgütlerinden biri olan Dünya Vahşi Yaşam Fonu (*World Wildlife Fund*) -şimdiki adı ile Dünya Doğa Fonu (*World Wide Fund for Nature*)- 29 Nisan 1961 Morges Manifestosu⁹⁰ ile İsviçre’de kurulmuştur. Tam iki yıl sonra, 29 Nisan 1963’te Bern Sözleşmesi (*Berne Convention*) ile Ren Nehri’nin kirliliğe karşı korunmasına dair uluslararası bir komisyon kurulmuştur.⁹¹ İlk büyük tanker kazası olarak bilinen Güneybatı İngiltere açıklarında 18 Mart 1967 tarihinde meydana gelen Torrey Devtankeri kazasında on iki gün boyunca yaklaşık 119.000 ton Kuveyt ham petrolü denize dökülmüştür. Kaza, binlerce deniz kuşunun ölümüne sebep olmuş, yaz turizmi sezonunda birçok bölge insanının geçim kaynağını tehdit etmiştir. Sonrasında sürüklenen petrol, Manş Adaları (*Channel Islands*) ile İngiltere’nin güneyi ve Fransa’nın Normandiya kıyılarındaki plaj ve limanları kirlletmiştir.⁹² UNESCO, 4 ile 13 Eylül 1968 tarihinde Paris’te Biyosfer Kaynaklarının Akılcı Kullanımı ve Korunmasının Bilimsel Temelleri İle İlgili Hükümetler Arası Uzmanlar Konferansı (*Intergovernmental Conference of Experts on the Scientific Basis for Rational Use and Conservation of the Resources of the Biosphere*) düzenlemiştir. Konferans, türlerin yaşam alanlarının korunması hususundaki problemlere değinmiş, insanı olumlu veya olumsuz, biyosferi etkileyen temel unsur olarak yorumlamıştır.⁹³ Nitekim biyosferin nasıl korunacağı sorusu, mevcut problemleri bulmaya bağlı iken, problemlerse şimdiye kadar neyin yanlış yapıldığı ile ilgili görülmüştür.⁹⁴ Diğer taraftan uluslararası bir çevre örgütü olan Yeryüzünün Dostları (*Friends of the Earth*), çevresel koruma için halkların egemenliği ve katılımını şart koşan, neoliberalizm, küreselleşme, sömürge ve militarizm gibi yöntemlere karşı bir düşünceyle 1969 yılında faaliyetlerine başlamıştır.⁹⁵

Çevre ile kalkınma kavramlarını yan yana getiren bir çalışma olması itibari ile Stockholm Konferansı Hazırlık Kurulu (*the Preparatory Committee*) tarafından 1971’de Founex Raporu

⁹⁰ Bkz. < http://wwf.panda.org/who_we_are/history/> Erişim: 13.12.16.

⁹¹ Bkz. < <http://www.eea.europa.eu/environmental-time-line/1960s>> Erişim: 16.12.16.

⁹² Bkz. < <http://www.itopf.com/in-action/case-studies/case-study/torrey-canyon-united-kingdom-1967/>> Erişim: 16.12.16.

⁹³ Bkz. < unesdoc.unesco.org/images/0001/000172/017269eb.pdf> Erişim: 25.12.16 Pr. 15.

⁹⁴ Ibid. Pr. 116.

⁹⁵ Bkz. < <http://www.foei.org/about-foei/mission-and-vision>> Erişim: 25.12.16.

hazırlanmıştır. Raporda bir taraftan gelişmiş ülkelere yönelik fakir bölgelerin mallarına katı çevre şartları getireceği, kirletmeyen teknoloji vurgusunun hammaddelere ilgiyi azaltacağı gibi korkular dillendirilmiş,⁹⁶ diğer taraftan endüstrinin çevreye verdiği yükü henüz deneyimlememiş gelişmekte olan ülkelerin bunu bir kredi olarak gördüğü gözlemlenmiştir.⁹⁷ Yine Stockholm Konferansı ile ilgili Ward ve Dubos tarafından yazılan “*Only One Earth: The Care and Maintenance of a Small Planet*” adlı kitap, biyosferin bütünlüğünden hareketle refah dengesizliği ve ekonomik adalet gibi konuları sorgulayarak sürdürülebilir kalkınma kavramına uluslararası işbirliği yönünde ilk katkıları sunmuştur.⁹⁸ OECD’nin 1972’de yayımladığı rapora göre, kıt çevre kaynakları, kirliliği önleme ve kontrol maliyetlerini karşılamada kirleten öder prensibini (*Polluter pays principle*) zorunlu kılmaktadır.⁹⁹ Ancak devam eden süreç, çevresel korumaya daha geniş bir boyut kazandırmıştır. 19 ile 21 Ekim 1972 tarihinde gerçekleştirilen Paris Zirvesi, Topluluğun ortak bir çevre politikası belirlemesi gerekliliğini gözler önüne sermiştir.¹⁰⁰ Nitekim ilk Çevre Eylem Planı, (*Environment Action Programme*) çevresel korumanın kapsamında iyileştirme sağlamış ve “kirleten öder” ilkesinden öteye taşımıştır. Diğer taraftan Nisan 1968’ de on ülkeden çeşitli bilim insanlarının katılımıyla Winterhur, İsviçre’de teşkil eden Roma Kulübü, ekonomik, politik, fen ve sosyal bilimlere yeni bir anlayış getirme amacı gütmektedir.¹⁰¹ Bu minvalde 1972 yılında yayınlanan Büyümenin Sınırları (*Limits to Growth*) raporu, modern sürdürülebilir kalkınma felsefesini yansıtmaya adanmış önemli bir adımdır. Zira Rapor’un önsözünde insanlığın karşılaştığı büyük ölçekli, karmaşık ve bağımlı problemlerle baş etme adına geleneksel kurumlar ve yöntemler yetersiz görülmüştür.¹⁰² Rapor’un yayınlanmasından günümüze henüz değişmeyen

⁹⁶ Founex Report, Environment and Development, UN Doc A/CONF. 48/10 Ek: 1 veya International Conciliation. (1972) No 586, New York.

⁹⁷ Ashford, Nicholas A., & Hall, Ralph P. (2011) **The Emergence of Sustainable Development**. Technology, Globalization, and Sustainable Development, Yale University Press, s. 127 <www.jstor.org/stable/j.ctt1nq0rs.9> Erişim:25.12.16.

⁹⁸ Ward, Barbara (1973) **Only One Earth**, UNESCO Courier Dergisi 26. Yıl Ocak 1973 sayısı, Paris, s. 8- 11.

⁹⁹ Bkz. <<http://acts.oecd.org/Instruments/ShowInstrumentView.aspx?InstrumentID=4&Lang=en>> Erişim: 04.04.17.

¹⁰⁰ Bkz. <http://www.cvce.eu/obj/statement_from_the_paris_summit_19_to_21_october_1972-en-b1dd3d57-5f31-4796-85c3-cfd2210d6901.html> Erişim: 25.12.16.

¹⁰¹ Limits to Growth s. 9.

¹⁰² Ibid.

yoksulluk, kurumlara güvensizlik, kontrolsüz kentleşme ve çevre sorunları, Küresel Problematik'in (*World Problematique*) unsurlarıdır. Bu sorunlar, üç ortak paydada ele alınmıştır: tüm toplumlarda belli derecede görülmesi, teknik, sosyal, ekonomik ve politik unsurları barındırması ve en önemlisi problemlerin ilişkide olması.¹⁰³ Tespitlerin yerindeliği, Rapor'a temel sorunu ortaya koyma fırsatı sunmuştur: "Hangi kaynaklarla, nasıl büyüme?" Diğer taraftan 1974'te Roma'da Dünya Gıda Konferansı, (*World Food Conference*) "On yıl içinde hiçbir çocuk yatağa aç girmeyecek" söylemleri¹⁰⁴ eşliğinde düzenlenmiştir. Konferans ile ayrıca 1993'e kadar faaliyetlerine devam eden Dünya Gıda Konseyi (*World Food Council*) de kurulmuştur.¹⁰⁵ Yine 1974'te yayımlanan ve spreylere kutularında kullanılan kloroflorokarbon gazlarının ozon tabakasına etkisi ile ilgili olan çalışmalarından dolayı Molina ve Rowland, 1995 Nobel Kimya Ödülü'nü almıştır.¹⁰⁶ Bu arada 1970'lerdeki Arap-İsrail Savaşı, Avrupa'da enerji sorununa sebep olmuş ve Arabasız Pazarlar (*Car-Free Sundays*) organize edilmeye başlanmıştır. Topluluk, çıkardığı ilk direktiflerle çevre mevzuatının ana gövdesini de oluşturmuştur. Kuşkusuz Seveso İtalya'daki kimyasal tesis patlaması ile Amoco Cadiz tanker kazası gibi olaylar, Topluluğun çevre politikasının şekillenmesine etki etmekteydi.¹⁰⁷ Özellikle Kuzeydoğu Atlantik'te meydana gelen tanker kazaları, 1972'de imzalanıp 1974'te yürürlüğe giren gemi ve uçak kaynaklı deniz kirlenmesine yönelik Oslo Sözleşmesi (*Oslo Convention*) ile 1974'te imzalanıp 1978'de yürürlüğe giren kara kaynaklı deniz kirlenmesine yönelik Paris Sözleşmesi (*Paris Convention*) gibi önlemleri beraberinde getirmiştir. Bu iki sözleşme 1992'de Kuzeydoğu Atlantik Deniz Çevresinin Korunması için OSPAR Sözleşmesi'nin (*OSPAR Convention*) teşkiline vesile olacaktır.¹⁰⁸

Sürdürülebilir Kalkınma teriminin ilk kez kullanılmaya başlandığı belge olarak UNEP ve WWF'in desteği ile IUCN tarafından 1980'de hazırlanan Dünya Koruma Stratejisi'ni (*World*

¹⁰³ Ibid s. 11.

¹⁰⁴ Bkz. < https://www.nytimes.com/2014/09/28/opinion/sunday/counting-the-hungry.html?_r=0 Erişim: 25.12.16 .

¹⁰⁵ Bkz. < <https://global.britannica.com/topic/World-Food-Council> Erişim: 25.12.16 .

¹⁰⁶ Bkz. < https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/chemistry/laureates/1995/press.html Erişim: 25.12.16.

¹⁰⁷ Bkz. < <http://www.eea.europa.eu/environmental-time-line/1970s> Erişim: 25.12.16.

¹⁰⁸ Bkz. < <http://www.ospar.org/about/history> Erişim: 25.12.16 .

Conservation Strategy) gösterebiliriz. Burada kalkınma ve koruma faaliyetleri, belirlenen sorunların üstesinden gelme adına küresel olarak aynı bağlamda ele alınmış, çözüm önerileri, öncelikli ihtiyaçlar, ulusal ve uluslararası öncelikli eylemler sıralanmıştır.¹⁰⁹ Konuyu bu kez Kuzey- Güney ekseninde ele alan ve Uluslararası Kalkınma Sorunları Bağımsız Komisyonu (*the Independent Commission on International Development Issues*) tarafından hazırlanan Kuzey- Güney: Hayati bir Pogram (*North– South: A Program for Survival*) raporu, komisyon başkanı Batı Almanya eski şansölyesinin ismiyle de (*Brandt Report*) bilinir. Raporun ortak yarar için öne çıkardığı dört temel ilke, “gelişmekte olan ülkelere büyük ölçekte kaynak aktarımı, enerji kriziyle mücadelede uluslararası bir strateji, küresel bir gıda programı ile zamanın kaotik uluslararası ortamından uygulanabilir ve güvenli parasal ve ticari düzene ilk adımlar” şeklindedir.¹¹⁰ 1980’lerin başında, yaşamın tüm alanında ekolojik perspektifin ve sosyal adaletin sağlanması gerektiğini savunan Alman Yeşiller Partisi¹¹¹ kurulmuş, 1983 ulusal seçimlerinde ise ilk temsilcileriyle siyasi bir atılım gerçekleştirmiştir. 1981’de Avrupa Komisyonu, Topluluğun çevre politikalarından ve üye ülkelerde uygulanmasının denetiminden sorumlu Çevre Genel Direktörlüğü (*Environment Directorate- General*) adında bir daire oluşturmuştur. 1983’te ise Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konsey (*ECOSOC*) bünyesindeki Avrupa Ekonomik Komisyonu (*Economic Comission for Europa*) Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi¹¹² (*Convention on Long-range Transboundary Air Pollution*) yürürlüğe girmiştir. Sözleşme’de kirliliğe neden olan maddelerin sınırlandırılması, giderek azaltılması ve sınır ötesi kirliliklerin önlenmesi için ulusal ve uluslararası düzeyde bilgi alış veriş, danışma, araştırma, izleme ve gerekli politikaların gecikmeksizin uygulanması önerilmiştir.¹¹³ Avrupa Komisyonu, çevre ile ilgili bilgilerin koordinasyonu için Corine (*Coordination of Information on the Environment*) Programı ile ileride Avrupa Çevre Programı’na ilham olacak bir veri tabanını 1985’te hayata geçirmiştir. Yine 1985 yılında Viyana’da düzenlenen Birleşmiş Milletler

¹⁰⁹ Bkz. < <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/wcs-004.pdf>> Erişim: 25.12.16, Bölüm: 20 “Towards Sustainable Development”.

¹¹⁰ **Ward**, Barbara. (1980). **Another Chance for the North**. Foreign Affairs 59(2), s. 387.

¹¹¹ Bkz. < <https://www.gruene-bundestag.de/service-navigation/english/environment.html>> Erişim: 25.12.16.

¹¹² Bkz. < <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/lrtap/full%20text/1979.CLRTAP.e.pdf>> Erişim: 25.12.16.

¹¹³ Bkz. Ibid. Madde 2 ve 3.

Konferansı neticesinde Viyana Ozon Tabakasını Koruma Sözleşmesi (*the Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer*) kabul edilmiştir. Sözleşmenin amacı, taraflar için, insan faaliyetlerinin ozon tabakası üzerindeki etkilerine yönelik sistematik gözlemler, araştırma ve bilgi değişimi yoluyla iş birliğini ilerletmek ve ozon tabakasını olumsuz etkilemesi muhtemel faaliyetlere karşı yasal veya idari tedbirleri almaktır.¹¹⁴ Tarih 26 Nisan 1986'yı gösterdiğinde, en büyük nükleer felaketlerden biri yaşanmıştır. Reaktörün kapağının patlaması sonucu gerçekleşen radyoaktif sızıntı sonrası civarda yaşayan yaklaşık 135 bin kişi tahliye edilmiştir. 2000 yılına kadar, olaya maruz kalan çocuklarda 4000 kadar tiroit kanseri vakası –vaka artışının radyasyonla bağlantısı konusu tartışmalı olmakla birlikte- teşhis edilmiştir.¹¹⁵ Diğer taraftan Avrupa Tek Senedi¹¹⁶ (*Single European Act*) olarak bilinen Roma Antlaşması değişiklikleri 1 Temmuz 1987 tarihinde yürürlüğe girmiş ve çevrenin muhafazası, korunması, geliştirilmesi, insan sağlığının korunmasına katkı sunulması ile doğal kaynakların akılcı bir şekilde kullanımı, Topluluk hedefleri arasındaki yerini almıştır. Bu yıl aynı zamanda Avrupa Çevre Yılı olarak ilan edilmiştir.¹¹⁷ Aynı yıl faaliyetlerine başlayan Rainforest Alliance, bugün, kritik önem taşıyan ormanları korumak ve sürdürülebilir geçim yollarını geliştirmek için 78 ülkede paydaşlara ve pazara eğitim, sertifikasyon ve doğrulama sağlamaktadır.¹¹⁸

Avrupa Konseyi, politika yapıcılara, uygulayıcılara, düzenleyicilere ve kamuoyuna doğru bilgi aktarılmasını sağlamak amacı ile Avrupa Çevre Ajansı (*European Environment Agency*) ve Avrupa Çevre Bilgi ve Gözlem Ağı'nın (*EIONET*) kurulmasına yönelik bir yönetmelik yayınladıktan ancak 4 sene sonra, 1994'te bu kurumlar Kopenhag'da çalışmalarına başlamıştır. Bölgesel düzeyde sayabileceğimiz bir başka organizasyon ise 1990 yılında Birleşik Devletler, Avrupa Komisyonu ve Macaristan tarafından kurulan Orta ve Doğu Avrupa Bölgesel Çevre Merkezi'dir (*the Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe*). Bugün

¹¹⁴ Bkz. < <http://ozone.unep.org/en/treaties-and-decisions/vienna-convention-protection-ozone-layer>> Erişim: 26.12.16.

¹¹⁵ Bkz. < <http://www.world-nuclear.org/information-library/safety-and-security/safety-of-plants/chernobyl-accident.aspx>> Erişim: 26.12.16.

¹¹⁶ Bkz. < http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/SingleEuropeanAct_Crest.pdf> Erişim: 26.12.16.

¹¹⁷ Ibid. Madde 130r/1, Ayrıca bkz. <<http://www.eea.europa.eu/environmental-time-line/1980s>> Erişim: 26.12.16.

¹¹⁸ Bkz. < <https://www.rainforest-alliance.org/about>> Erişim: 26.12.16.

otuzdan fazla üyesi ile sürdürülebilirlik ve çevreyle ilgili süreçlere çözüm ve koordinasyon sağlayarak yerel ve uluslararası anlamda katkılar sunmaktadır.¹¹⁹1993'te ise Maastricht Antlaşması yürürlüğe girerek Avrupa Birliği (*European Union*) kurulmuştur. Sadece bir kalkınma hamlesi olarak başlayan bu oluşum, günümüzde bir kalkınma projesinden öte, hayatın hemen her alanında standartlar belirleyen bir medeniyet projesi olarak durmaktadır. Mart 1995'te düzenlenen Birleşmiş Milletler Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesi (*the World Summit for Social Development*) neticesinde kabul edilen Kopenhag Sosyal Kalkınma Bildirgesi'nde (*Copenhagen Declaration on Social Development*) gelir dengesizliği vurgusu¹²⁰ ile birlikte, bunun tecrit, marjinalleşme ve şiddete yol açtığı ve en çok savunmasız kadın ve çocukların geleceğini tehdit ettiği belirtilmiştir.¹²¹ Bu konuda izlenecek politika ise ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde demokrasi, insan onuru, sosyal adalet ve dayanışmayı teşvik etmek; hoşgörü, çoğulcu, şiddet içermeyen ve ayrımcılık yapmayan bir anlayışla, toplumlar içinde ve arasında çeşitliliğe tam saygı duymak şeklinde ifade edilmiştir.¹²² 1996 yılına gelindiğinde, ISO, (*International Organization for Standardization*) çevre yönetim sistemi standardını (*ISO 14001*) başlatmıştır. Böylece şirketler ve kuruluşlar için çevresel etki ile ilgili bir ölçü sağlanmıştır.¹²³ Aynı yıl Birleşmiş Milletler İkinci İnsan Yerleşimleri Konferansı (*HABITAT- II*) ile yayımlanan İstanbul İnsan Yerleşimleri Bildirgesi'nde sürdürülemez üretim ve tüketim alışkanlıklarını bırakıp herkese insan onuruna yakışır barınma için verilen taahhütlerin en demokratik ve verimli yaklaşımla eyleme geçeceği belirtilmiştir.¹²⁴ Diğer taraftan Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu girişimi ile bilgiye erişim, halkın politik süreçlere katılımı ve çevresel konularda halkın adalete erişimi hususunda Aarhus Sözleşmesi¹²⁵ 25 Haziran 1998'de benimsenmiştir. Sözleşme, Taraflara gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasını, çevresel farkındalığı oluşturma adına gerekli eğitimin verilmesini, bilgiye erişilebilirlik noktasında belirlilik ve şeffaflığın

¹¹⁹ Bkz. < <http://www.rec.org/about.php?section=mission>> Erişim: 26.12.16.

¹²⁰ Copenhagen Declaration on Social Development, A/CONF.166/9, Pr. 13.

¹²¹ Ibid. Pr. 16.

¹²² Ibid. Pr. 26/f.

¹²³ Bkz. < <https://www.iso.org/iso-14001-environmental-management.html>> Erişim: 26.12.16.

¹²⁴ Second United Nations Conference on Human Settlements, A/CONF.165/14, Pr. 12.

¹²⁵ Bkz. < <http://www.unece.org/env/pp/treatytext.html>> Erişim:26.12.16.

benimsenmesini öngörmüştür.¹²⁶ 1990'ların ikinci yarısında gıda güvenliği konusu dünya gündemini oldukça meşgul etmiştir. Bir taraftan sadece bir kez çimlenen tohumlar (*terminator technology*) gelişmekte olan ülkelerdeki çiftçilerce protesto edilirken diğer taraftan Avrupa Birliği, moleküler olarak tasarlanmış organizmalar ile konvansiyonel muadiller arasındaki esas eşdeğerlik (*substantial equivalence*) ilkesini etkin bir şekilde terk etmiştir.¹²⁷ 1 Mayıs 1999 tarihinde ise Amsterdam Antlaşması¹²⁸ (*Amsterdam Treaty*) yürürlüğe girmiştir. Antlaşma, çevresel koruma ilkesini pek çok değişiklikle vurgulamakla birlikte çevre ve ekonomi politikalarını bütünleştirmiştir.¹²⁹ Ayrıca 12 no'lu Deklarasyon'da önemli çevresel etkileri olabilecek teklifler için Komisyon'un çevresel etki değerlendirmesi hazırlayacağı belirtilmiştir.¹³⁰

2002 yılında Küresel Raporlama İnisiyatifi, (*the Global Reporting Initiative*) merkezini Amsterdam'a taşımıştır. Uluslararası bağımsız bir standart organizasyonu olarak belirlediği ekonomik, çevresel ve sosyal standartlarla iş faaliyetlerinin ve bunların tedarik zincirlerinin etki değerlendirmesini mümkün kılmaktadır.¹³¹ Öte yandan Küresel Buzul İzleme Servisi (*World Glacier Monitoring Service*) tarafından 2008 yılında yayımlanan Küresel Buzul Değişiklikleri: Gerçekler ve Rakamlar (*Global Glacier Changes: Facts and Figures*) adlı rapor, hem bölgesel, hem de küresel olarak buzul seviyelerinde ortaya koyduğu değişim verileri ile özellikle 2000-2005 yılları arasındaki erime ivmelenmesini açığa çıkartmıştır.¹³² 2 Nisan 2009 tarihinde Londra'da yapılan G20 zirvesinde özellikle ekonomik anlamda küresel sürdürülebilirlik sorunlarına sıklıkla değinilmiştir. Burada sürdürülebilir büyüme için refahın bölünemez oluşuna

¹²⁶ Ibid. Madde 3 ve 4.

¹²⁷ Lezaun, Javier. (2006). **Creating a New Object of Government: Making Genetically Modified Organisms Traceable**. Social Studies of Science, 36(4), s. 499-531. <<http://www.jstor.org/stable/25474458>>.

¹²⁸ Bkz. < http://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_of_amsterdam_en.pdf> Erişim: 26.12.2016.

¹²⁹ Ibid. Madde 1/2.

¹³⁰ Bkz. < <http://www.eea.europa.eu/environmental-time-line/1990s>> Erişim: 26.12.16.

¹³¹ Bkz. < <https://www.globalreporting.org/standards/gri-standards-download-center/>> Erişim: 26.12.16.

¹³² Bkz. < <http://www.grid.unep.ch/glaciers/pdfs/glaciers.pdf>> Erişim: 20.04.17.

yapılan vurgu önemlidir.¹³³ Bir yıl sonra, Nisan 2010'da İzlanda'da bulunan Eyjafjallajökull buzulunda gerçekleşen volkanik püskürme, bir anda 95 binden fazla uçuşun iptaliyle 10 milyon yolcunun etkilenmesine ve tonlarca karbondioksitin atmosfere salınımına sebep olmuştur. Olumlu açıdan, olay sonucu ortaya çıkan verilerin hesaplanabilir bir riske dönüştüğü söylenebilir.¹³⁴ Diğer taraftan Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından 2013'te yayımlanan rapor, yenilebilir böcekleri, gelecekteki gıda güvenliği sorununa bir çözüm olarak göstermiştir. Söz konusu raporda, hali hazırda 2 milyar insanın besin kaynağı olan böceklerin beslenme dönüşüm verimlilikleri ile daha az sera gazı ve amonyak salınımlarına dikkat çekilmiştir.¹³⁵ Şu an hala Avrupa Birliği'nin çevre politikasını belirleyen ve Ocak 2014'te yürürlüğe giren 7. Çevre Eylem Planı 2020 yılına kadar bir perspektif ifade etmektedir. Bu perspektifin temel hedefleri ise Birliğin doğal kaynaklarının muhafazası, korunması ve geliştirilmesi, kaynakların verimliliği, rekabetçi düşük karbon ekonomisi ve vatandaşları çevresel risklerden korumak şeklindedir. Bunları sağlamak için ise yasaların daha iyi uygulanması, daha iyi bilgilendirme, çevreye ve iklim politikalarına daha akıllıca yatırımlar ile politikaların entegrasyonu gerekmektedir. Şehirleri daha çok sürdürülebilir kılmak ve Birliğin, çevresel problemleri daha etkili ele almasına yardımcı olmak da Plan'ın diğer önceliklerindendir.¹³⁶

1.2.2- Afrika

“Büyük çöllerimizi, ormanlarımızı, tüm muhteşem vahşi doğalarımızı hayal ediyorum.

Bu ortamı korumanın bizim görevimiz olduğunu asla unutmamalıyız.”

Nelson Mandela

¹³³ Bkz. < https://www.g20.org/Content/DE/StatischeSeiten/Breg/G7G20/Anlagen/G20-erklaerung-london-en.pdf?__blob=publicationFile&v=3 > Erişim: 21.04.17, Pr. 3.

¹³⁴ Bkz. Lund, Katarin Anna., & Benediktsson, Karl. (2011). **Inhabiting a risky Earth: The Eyjafjallajökull eruption in 2010 and its impacts.** *Anthropology Today*, 27(1), s. 6- 9.

¹³⁵ Bkz. < <http://www.fao.org/docrep/018/i3253e/i3253e.pdf> > Erişim: 21.04.17.

¹³⁶ Bkz. < <http://ec.europa.eu/environment/action-programme/index.htm> > Erişim: 26.12.16.

Sömürge düzeninin yaygınlaşması ile yirminci yüzyılın henüz başlarında kendisi için yeni denebilecek kavramlarla karşılaşmıştır Afrika. Gelişmiş teknolojilerini, hak ettiğinden daha fazlasını almak için bir araç olarak kullanan devletler, buradaki halkların kendi kaderini tayin hakkına da kanlı bir cevap verecektir. Nihayet gelinen dekolonizasyon süreci ile bağımsızlıklarını elde eden Afrika halkları, bu kez ihraç ürünlerinin fiyatlarındaki dalgalanma ve kuraklık sıklığının artması gibi nedenlerle kırılgan haldeki ekonomilerini planlama sorunu ile yüzleşmiştir. Bu imtihanın bir yönü ekonomik büyümeyi teşvik edecek nüfus politikalarına bakarken, diğeri büyümenin sürdürülebilirliği için yeterince büyük iç pazarlar oluşturmaktır.¹³⁷ 1958 yılında Afrika'nın kaynaklarının kullanımına yönelik hem bölgesel hem de alt bölgesel düzeyde faaliyet gösteren Birleşmiş Milletler Ekonomik Komisyonu (*Economic Comission for Africa- ECA*) kurulmuştur. ECA'nın politikaları, insanların yaşamlarını etkileyen zayıf noktaları ele alan bir büyüme yolunu destekleyerek Afrika'nın dönüşümünü şekillendirme üzerine bina edilmiştir.¹³⁸ Dünya Gıda Programı (*Wold Food Programme*) tarafından 1963 yılında Nubians, Sudan'da başlatılan ilk kalkınma programını, Togo'da ilk kez başlatılan okul yemeği projesi izlemiştir.¹³⁹ Kenya'da, Nobel ödülü alan ilk çevreci aktivist Wangari Maathai öncülüğünde 1977 yılında ortaya çıkan Greenbelt hareketi, kadınların çevre adaletine yönelik katkılarına önemli örneklerden biri olmuştur.¹⁴⁰

“Beni çevreciliğe ve siyasete sürükleyen rüzgâr, Nairobi Üniversitesi'ndeyken geldi. Üniversitedeki bir grup kadın, Kenya Kadınlar Ulusal Konseyi ile bağlantılıydı ve orada, kırsaldan kardeşlerimizle tanıştık ve birbirimizin sorunlarını dinlemeye başladık. Kırsal kesimdeki kadınların çok az geliri olduğunu, sosyal statüsünün düşük olduğunu ve tatlı su almak için uzun mesafeler gitmek zorunda kaldıklarını zaten biliyordum. Ancak, aynı zamanda kırsal kesimde çocukların kötü beslenme ve çeşitli hastalıklardan mağdur oldukları mesajını da almış olduk...

¹³⁷ Bkz. < <https://global.britannica.com/place/Africa/Economy> > Erişim: 10.05.17.

¹³⁸ Bkz. < <http://www.uneca.org/pages/overview> > Erişim: 10.05.17.

¹³⁹ Bkz. < <http://www1.wfp.org/history> > Erişim: 10.05.17.

¹⁴⁰ Byfield, Judith. (2012). **Gender, Justice, and the Environment: Connecting the Dots**. African Studies Review, 55(1), s. 1- 12.

Uluslararası pazarlar için ağaç kesip yerine endüstri bitkilerini dikiyorduk ve bunu yaparak kadınları, aile diyetlerini değiştirmeye zorladık. Bu topluluk artık geleneksel besinler yerine endüstriyel ürünler yetiştiriyordu... Dahası odundan tasarruf etmek için Kenyalı anneler çocuklarına beyaz ekmek, rafine edilmiş pirinç, margarin ve tatlandırılmış çayla besliyordu...

Bu, sözde “gelişme” konusundaki düşüncemi tetikledi. Bir refah hareketine yönelmekteydik, fakat aslında, yetersiz beslenmeden mustarip çocuklarımızla geleceğimizi öldürüyorduk... Bir şey aklımı tetikledi, doğru zamanda iyi bir fikir: Ulusal Konsey'deki kadınlara "Neden ağaç dikmiyoruz?" dedim. "Kulağa hoş geliyor" dediler. "Neden kendin yapmıyorsun?"¹⁴¹

Uluslararası toplum, uzun süredir arazi bozulmasının ve çölleşmenin dünyanın tüm bölgelerinde birçok ülke için endişe verici bir ekonomik, sosyal ve çevresel sorun olduğunu kabul etmiştir. Yine 1977 yılında Kenya’da düzenlenen Birleşmiş Milletler Çölleşmeyle Mücadele Konferansı (UNCOD) neticesinde Çölleşme ile Mücadele Eylem Planı (PACD) kabul edilmiştir. Ne yazık ki bu ve diğer çabalara rağmen Birleşmiş Milletler Çevre Programı, 1991’de bazı yerel başarı örnekleri haricinde kurak, yarı kurak ve kuru nemli bölgelerdeki arazi bozulması sorununun yoğunlaştığı sonucuna varmıştır.¹⁴² 1983 ile 1985 yılları arasında benzeri görülmemiş bir şekilde etkili olan Etiyopya kıtlığı, yine benzeri görülmemiş acıların yaşanmasına sebep olmuştur. 400 binden fazla ölüm, yalnız kıtlığın şiddetine değil aynı zamanda uluslararası topluma da yüklenecek bir trajedidir.¹⁴³ Diğer taraftan 15 Nisan 1994’te Marrakesh Anlaşması (Marrakesh Agreement) ile Fas’ta varılan mutabakat, Dünya Ticaret Örgütü’nün temellerini atmıştır.¹⁴⁴ Böylece açık pazarı koruma taahhütleri, şeffaf politika anlayışı ve anlaşmazlıkların çözümü sistemli bir uygulama zeminine kavuşmuştur. Aynı yıl Kahire’de düzenlenen

¹⁴¹ Mathai, Wangari, (1997) "The River Has Been Crossed": Wangari Maathai and the Mothers of the Green Belt Movement." In *The Politics of Motherhood: Activist Voices from Left to Right*, edited by Alexis Jetter, Annelise Orleck, and Diana Taylor, Hanover, N.H.: University Press of New England, s. 71, 72.

¹⁴² Bkz. < <http://www.unccd.int/en/about-the-convention/history/Pages/default.aspx>> Erişim: 11.05.17.

¹⁴³ de Waal, Alex (1991). *Evil Days: Thirty Years of War and Famine in Ethiopia*. New York & London: Human Rights Watch, s. 1- 5.

¹⁴⁴ Bkz. < https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto_e.htm#articleV> Erişim: 23.05.17.

Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı'nda (*International Conference on Population and Development*) nüfus, cinsel sağlık ve üreme sağlığı, toplumsal cinsiyet eşitliği ve sürdürülebilir kalkınma konusundaki çeşitli görüşler, kişinin haysiyeti ve insan haklarıyla dikkate değer bir küresel fikir birliği ile birleştirilmiştir. Bunların arasında kalkınmanın tam kalbindeki bir konu olan aileyi planlama hakkı da vardır. Söz konusu Konferans ile kabul edilen eylem planı ise sayısal nüfus hedefleri yerine bireylerin insan haklarını, küresel kalkınma gündeminin merkezine yerleştiren ve özellikle kız çocuklarına yatırım yapmayı teşvik eden bir yaklaşım öngörmektedir.¹⁴⁵ Yine 1994 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi, (*Convention to Combat Desertification*) ciddi kuraklık sıkıntısı çeken ülkelerin Afrika'da kümелendiği gerçeğinden hareketle Afrika'ya öncelik tanıyan bir yaklaşım belirlemiştir. Sözleşme, çölleşmeden etkilenen ülkelere sosyal ve ekonomik düzeyde bir bilinçlenme sağlayarak çölleşmenin etkilerini hafifletici politikalar belirlemeyi şart koşarken, gelişmiş ülkelerin teknik bilgi, fon ve teknoloji desteği taahhüdünü içermektedir.¹⁴⁶ Nijeryalı yazar ve aktivist Ken Saro-Wiwa, Nijerya'nın ulusal gelirinin ana kaynağı olan petrol endüstrisinin çevre ve Ogoni halkı üzerindeki yıkıcı etkisini eleştirmiş ve protesto hareketine öncülük etmiştir. Özellikle bölgede etkin faaliyetleri bulunan Royal Dutch/Shell petrol şirketinden Ogoni için petrol kârlarından daha büyük bir telafi edici pay talep etmiştir. Saro-Wiwa'nın, sekiz aktivistle birlikte 1995 yılında yabancı insan hakları grupları tarafından kınanmış olan özel bir mahkeme tarafından yapılan yargılamada asılarak idam edilmesi, uluslararası bir tepki doğurmuş ve Shell, mağdurların ailesine tazminat ödemeyi kabul etmiştir.¹⁴⁷ 2001 yılına gelindiğinde, Milenyum Afrika Kurtarma Planı (*Millennium Africa Recovery Plan*) ile Afrika Nihai Planı (*Omega Plan for Africa*) birleştirilerek Yeni Afrika Girişimi (*New African Initiative*) kurulmuştur. Bugün ise NEPAD (*New Partnership for Africa's Development*) ismiyle hizmet veren kuruluş, üye ülkelere, doğal kaynaklar yönetimi, gıda güvenliği, bölgesel altyapı entegrasyonu, endüstriyel ve teknolojik yenilik ile beşerî sermaye gelişimi noktasında destek

¹⁴⁵ Bkz. < <http://www.unfpa.org/icpd> > Erişim: 22.05.17.

¹⁴⁶ Birleşmiş Milletler Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi, Madde 5, 6 ve 7.

¹⁴⁷ Bkz. < <https://www.britannica.com/biography/Ken-Saro-Wiwa> > Erişim: 22.05.17.

sunmaktadır.¹⁴⁸ Afrika'nın hayati problemleriyle ilgili salgın hastalıklara ayrıca değinmek gerekir. 2003 yılında Birleşmiş Milletler Çocuklara yardım Fonu (UNICEF) ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından hazırlanan raporda her gün 3 binden fazla çocuğun sıtmadan öldüğü belirtilmiştir.¹⁴⁹ 2004 yılında Birleşmiş Milletler Müşterek HIV/AIDS Programı (*Joint United Nations Programme on HIV/AIDS*) tarafından hazırlanan 4. Küresel Raporu göre Dünya nüfusunun sadece %10'unu barındıran Sahra Altı Afrika'sı, HIV ile yaşayanların 2/3'sine ev sahipliği yapmaktadır.¹⁵⁰ Görüldüğü gibi hastalıkların daha hızlı yayılıp daha az önlem imkânlarına sahip olması, Afrika'ya sosyal ve ekonomik anlamda büyük zorluklar çıkarmaktadır. 2009 yılında bu kez merkezi Nairobi'de bulunan UNEP tarafından hazırlanan Silahlı Çatışmalar Sırasında Çevrenin Korunmasına İlişkin Rapor, meseleyi uluslararası insancıl hukuk, uluslararası ceza hukuku, uluslararası çevre hukuku ve insan hakları bağlamında ele almıştır. Raporu, konuyla ilgili aşağıdaki değerlendirmeler yapılmıştır:

- 1949 Cenevre Sözleşmesi, 1. Ek Protokolü 35 ve 55. maddelerinin hasara ilişkin gösterdiği katı eşikten dolayı çevreyi etkin bir şekilde koruyamamaktadır. Bu maddelerin etkinliğini artırmak için “yaygın”, “uzun vadeli” ve “şiddetli” terimleri açıkça tanımlanmalıdır. Burada öncelikli görev, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nundur.

- İnsancıl hukukta savaş araç ve yöntemlerini düzenleyen ya da sivil mülkleri ve nesneleri koruyan hükümler, çevrenin dolaylı olarak korunmasını sağlamaktadır. Bu bakımdan 1994 Silahlı Çatışma Sırasında Çevreyi Koruma Konusunda Kızılhaç Kuralları (*the ICRC Guidelines on the Protection of the Environment during Armed Conflict*) güncellenerek çatışmanın kaynakları, çevreye verilen zararın cezai bir suç olarak kabul görmesi ve uluslararası olamayan silahlı çatışmalarda çevrenin korunmasıyla ilgili incelemeler yapılmalıdır.

- Çevrenin korunması, uluslararası hukukta uygulamaya henüz yeterince entegre olamamıştır. Gerek var olan hükümlerin caydırıcılığının artırılması, gerekse içtihat zenginliğinin sağlanması adına gerekli organizasyon hazırlanmalıdır. Bununla ilişkili olarak hâlihazırda

¹⁴⁸ Bkz. < <http://www.nepad.org/> Erişim: 23.05.17.

¹⁴⁹ Bkz. **The Africa Malaria Report** (2003) WHO/CDS/MAL/2003.1093.

¹⁵⁰ Bkz. **Report on the Global AIDS Epidemic** (2004) UNAIDS/04.16E.

ihlalleri izleyen ve ihlalin devam ettiğine yönelik iddiaların dinlenebileceği daimî bir mekanizmanın olmaması dikkate değerdir. Birleşmiş Milletler çatısında kurulacak yeni bir yapı ve Daimî Hakemlik Mahkemesi, meseleye etkin bir çözüm getirebilir.

- Üstünlük, gereklilik ve orantılılık gibi genel insani ilkeler, çevreye verilen zararı sınırlamaya yeterli değildir. Kritik doğal kaynaklar ve çevre için önemli alanların korunması adına çatışmasız bölgeler oluşturmaya imkân tanıyan yeni yasal araçlar hayata geçmelidir. İnsan haklarıyla ilgili komisyon ve mahkemeler de çevresel korumayı güçlendiren bir yaklaşım sergilemelidir.

- Çatışma sırasında taraflarca meşruiyetini yitiren çevrenin korunmasına ilişkin sözleşme ve mutabakatlar, çatışma sonrasında gözden geçirilmelidir.¹⁵¹

1.2.3- Amerika

“Amerika'nın kalbinde, tüm yaşamın çevresi ile uyumlu bir şekilde yaşadığı bir kasaba vardı.”

Sessiz Bahar'dan

Bir yenedünya karası olarak eski uygarlıkların güç ve kültür savaşlarına sahne olmuş bir kıtadan bahsediyoruz. Kolonizasyon, savaşlar, kültürel çatışmalar ve siyasi belirsizlikle tecrübe edilmiş yüzyıllardan sonra kapitalist temelli, coğrafi olarak dengesiz, tamamen çelişkili yapıyı yıkım süreci olarak tanımlanan küçük “k” kalkınma teorisinin karşısına II. Dünya Savaşı’ndan sonra dekolonizasyon ve soğuk savaş bağlamında ortaya çıkan “Üçüncü dünya” ya yönelik büyük “K” kalkınma teorisi,¹⁵² özellikle Latin Amerika’daki sürece de etki etmekteydi. 1948 yılında ECOSOC bünyesinde teşkil eden Latin Amerika ve Karayipler Ekonomik Komisyonu, (*Economic Commission for Latin American and the Caribbean*) bu teori üzerine bina edilmiştir. Kuruluşunun ilk yıllarında tematik odaklı kendi analiz yöntemlerini geliştirmiş, “Tarihsel

¹⁵¹ Bkz. **Protecting the Environment During Armed Conflict an Inventory and Analysis of International Law** (2009) DEP/1191/GE.

¹⁵² Bkz. **Hart, Gillian. (2001) Development Critiques in the 1990s: Culs de Sac and Promising Paths.** Progress in Human Geography 25. 4, s. 649– 658.

Yapısalcılık” (*Historical Structuralism*) mantığıyla bölgelerin kurumsal mirasını, kalkınma kimliğinin oluşmasında önemli bir etken olarak kabul etmiştir.¹⁵³ Birleşmiş Milletler bünyesinde tertip edilen ilk çevre konferansı, Kaynakların Korunması ve Kullanımı Bilimsel Konferansı (*Scientific Conference on the Conservation and Utilization of Resources*) adıyla Lake Success, New York’ta 1949 yılında düzenlenmiştir. Konferansın niteliği Mart 1947’de ECOSOC tarafından kabul edilen bir kararla belirlenmiştir; II. Dünya Savaşı sonrasında harap olan kaynakların inşası, var olan kaynakların kullanımı ve korunması hususunda çeşitli alanlardan uzmanların bilgi ve tecrübe aktarımının sağlanması.¹⁵⁴ Öte yandan Brown, sürdürülebilir kalkınmaya yönelik endişeleri, 1954 yılında geleceğin meydan okuması (*Challenge of Man’s Future*) nitelemesiyle ele almıştır. Kitapta nüfus artışı, kaynakların tükenmesi, alternatif enerjiler ve gıda üretimi gibi sorunlar tamamen bilimsel verilerle analiz edilmiştir.¹⁵⁵ Diğer taraftan Antarktika’yı uluslararası bir tartışma konusu olmaktan çıkarmak ve kıtayı ancak bilimsel ve barışçıl amaçlarla kullanmak için 1959’da Washington’da imzalanan Antarktika Antlaşması,¹⁵⁶ 2 yıl sonra yürürlüğe girmiştir.

Rachel Carson, 1962’de Sessiz Bahar isimli kitabını yayımladığında, karşısında hayli ilgili bir kitle bulmuştur. Özellikle tarımda kullanılan DDT ilaçlarının yalnız böcekleri öldürmekle yetinmeyip, besin zincirini nasıl tehdit ettiğini gözler önüne sermiştir. Long Island, Suffolk bölgesi ise, yine DDT ilaçlarına karşı hukuki bir mücadeleye sahne olmuştur. Bölgedeki sivrisinek kontrol biriminin uygulamaları, avukat ve bilim insanlarını bir araya getiren bir yaklaşımla dava edilmiş, böylece bu ilaçların sivrisineklere kazandırdığı direnç gibi teknik konuların mahkemede değerlendirilmesine imkân doğmuştur. Burada kazanılan hukuk zaferi, 1967’de Çevre Savunma Fonu’nun (*Environmental Defense Fund*) kurulmasına vesile olacaktır.¹⁵⁷ 29 Haziran 1969’da, Birleşik Devletler’in Ohio Eyaleti’nde meydana gelen

¹⁵³ Bkz. < <http://www.cepal.org/en/historia-de-la-cepal> > Erişim: 23.01.17.

¹⁵⁴ Aull, G., Gabbard, L., & Timmons, John F. (1950). **United Nations Scientific Conference on the Conservation and Utilization of Resources**. *Journal of Farm Economics*, 32(1), s. 95- 96.

¹⁵⁵ Brown Harrison S, (1954) **The Challenge of Man's Future** New-York, The Viking Press.

¹⁵⁶ Bkz. < http://www.ats.aq/documents/ats/treaty_original.pdf > Erişim: 27.12.16, Madde 1 ve 2.

¹⁵⁷ Bkz. < <https://www.edf.org/about/our-history> > Erişim: 23.04.17.

Cuyahoga Nehri yangını da çevresel duyarlılığı artırmıştır. Elbette kamuoyunda beliren duyarlılık, politika yapıcılara da etki etmekteydi. Temiz Su Şartı'nın (*Clean Water Act*) kabulü, Ulusal Çevre Politikası Şartı (*National Environmental Policy Act*) ile çevresel etki değerlendirmenin, projelerin karar alma sürecine dâhil edilmesi ve Senatör Gaylord Nelson'ın girişimleriyle 22 Nisan'ın Yeryüzü Günü (*Earth Day*) ilan edilmesi bu etkiye birer örnektir. 1969 yılında Pearson Uluslararası Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan rapor, Dünya Bankası'nın yirmi yıllık kalkınma yardımlarının sonuçlarını incelemiş, kalkınma ortakları adlı yeni bir uluslararası birlikteliğin temelini oluşturarak bu işbirliğinde alıcı ve verici ülkelerin sorumluluklarını ortaya koymuştur.¹⁵⁸

2 Aralık 1970 tarihine gelindiğinde, konuyla ilgili araştırma, izleme ve icra faaliyetleri yürüten Birleşik Devletler Çevre Koruma Ajansı (*Environmental Protection Agency*) kurulmuştur. Aynı ay içinde, Birleşik Devletler'in Temiz Hava Şartı (*Clean Air Act*) kabul edilmiştir. Küçük bir grup eylemcinin Birleşik Devletler'in Alaska'daki nükleer denemelerini durdurmak için “*Greenpeace*” isimli balıkçı teknesi ile yola çıkması, bugün dünya çapında faaliyet gösteren en büyük çevre örgütlerinden birinin 1971'de Vancouver, Kanada'da kurulmasına vesile olacaktır. Neredeyse yarım asrı geride bırakan bu organizasyon hem ulusal hem uluslararası düzeyde çevresel duyarlılık adına kamuoyu oluşturmakla yetinmeyip yeşilden yana birçok başarıya imza atmıştır.¹⁵⁹ Yine Kanada'da, Hamilton kentinde 1971 yılında toplanan ilk İnsan Çevresi Gençlik Konferansı'nda, (*International Youth Conference on the Human Environment*) yalnız genç çevreci hareket değil, Batı dünyası liderleri de temsil edilmiştir. Burada ilk kez çevresel endişelerin, zararsız bir sorun algısının çok ötesinde olduğu ortaya konarak bir anlamda 1972 Stockholm Konferansı'nın hazırlığı yapılmıştır.¹⁶⁰ Dönemin iki süper gücü Birleşik Devletler ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, çevresel problemler ve

¹⁵⁸ Pearson, Lester B, (1970) **A New Strategyfor Global Development**, UNESCO Courier Dergisi 23. Yıl Şubat 1970 sayısı, Paris, s. 4- 10.

¹⁵⁹ Bkz. < <http://www.greenpeace.org/international/Global/international/code/2016/victory-timeline/index.html>> Erişim: 27.12.16.

¹⁶⁰ Angel, William A, (2015) **The International Law of Youth Rights: Second Revised Edition** v.1 Leiden-Boston Brill Nijhoff Publish, s. 686- 687.

deprem tahmini konusunda 1972 yılında Çevresel İşbirliği Antlaşması¹⁶¹ (*Environmental Cooperation Treaty*) imzalamıştır. 1974 yılında Washington D.C. merkezli olarak kurulan Dünya İzleme Enstitüsü, (*Worldwatch Institute*) sürdürülebilir bir dünyaya geçişi hızlandırma adına yaptığı araştırmalarla yenilenebilir enerji ve besleyici gıdalara erişimi, planlı nüfus politikalarını ve sağlıklı bir çevreyi amaç edinmiştir.¹⁶² Yine 1974'te tarafların imzasına sunulan Soyu Tükenmekte Olan Vahşi Fauna ve Flora Türlerinin Uluslararası Ticareti Sözleşmesi, (*CITES*) belirlemiş olduğu sınıflandırma dâhilindeki türlere yönelik tedbirler içermektedir.¹⁶³ Aynı yıl Arjantin'de yerleşik Bariloche Vakfı tarafından yayımlanan ve üçüncü dünya için de gelişme ve eşitlik çağrısı olan Yoksulluğun Sınırları (*Limits to Poverty*) raporunun, Büyümenin Sınırları raporuna Güney'in cevabı olarak nitelendirildiğini belirtelim.¹⁶⁴ Meksika'nın Cocoyoc şehrinde UNCTAD ve UNEP öncülüğünde 8- 12 Ekim 1974'te toplanan uzmanlar konferansı neticesinde kalkınmanın çevreye etkilerine yönelik elde edilen sonuçlar dikkate değerdir. Burada gelişimin kendisi eşyanın değil insanın gelişimi olarak görülmüştür. Amacı ise en yoksul kesimin temel ihtiyaçlarının tatmini şeklinde ifade edilmiştir. Dolayısıyla önce kalkınma sonra adalet fikri tamamen reddedilmiştir.¹⁶⁵ Bu arada Birleşmiş Milletler çatısında çevre ile insan yerleşimleri arasındaki bağla ilgili ilk küresel konferans (*HABITAT-I*) 1976'da Vancouver'da, ilk su konferansı (*United Nations Water Conference*) ise 1977'de Mar del Plata kentinde düzenlenmiştir. Yine bu süreçte Avrupa'da 1970'lerde baş gösteren enerji sıkıntısı Amerika'yı da etkilemiş, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (*OPEC*) petrol ambargosu ile birlikte alternatif enerji kaynaklarına ilgiyi artırmıştır.¹⁶⁶ İşte bu arayışta 28 Mart 1979'da meydana gelen Three Mile Island Nükleer Santrali kazası, arızanın nükleer olmayan bölümde başlaması ve Çernobil'in aksine neredeyse tüm radyoaktif materyallerin tutulmasına karşın, santral donanımlarının

¹⁶¹ Bkz. < <https://archive.epa.gov/epa/aboutepa/us-and-ussr-sign-environmental-cooperation-treaty.html>> Erişim: 27.12.16.

¹⁶² Bkz. < <http://www.worldwatch.org/mission>> Erişim: 23.04.17.

¹⁶³ Bkz. Soyu Tükenmekte Olan Vahşi Fauna ve Flora Türlerinin Uluslararası Ticareti Sözleşmesi, (*CITES*) Madde 2.

¹⁶⁴ Brown Jeffrey L. (1998) **Local Libraries: Global Awareness. A Librarian's Guide to Global Programming for a Sustainable Future**, Global Learning, Inc., Union, NJ.; American Library Association, Chicago, IL. s. 7.

¹⁶⁵ **The Cocoyoc Declaration** (1975) International Organization, 29(3), s. 893- 901.

¹⁶⁶ Bkz. < <https://archive.epa.gov/epa/aboutepa/epas-position-energy-crisis.html>> Erişim: 27.12.16.

yükseltilmesine, hatta nükleer enerjinin sorgulanmasına sebep olmuştur.¹⁶⁷ Diğer taraftan Birleşik Devletler Ulusal Bilimler Akademisi'nin (*National Academy of Sciences*) 23 ile 27 Haziran 1979'da düzenlediği “Karbondiyoksit ve İklim” adlı panelinde konunun önemi, İklim Araştırma Kurulu Başkanı Suomi tarafından, “*Bir bekle ve gör politikası, çok geç olana kadar beklemek anlamına gelebilir.*” sözüyle özetlenmiştir.¹⁶⁸

10 Aralık 1980 tarihinde çevre aciliyetleri, petrol sızıntıları ve doğal afetlerden toplum sağlığını ve çevreyi korumak amacıyla Birleşik Devletler Çevre Koruma Ajansı bünyesinde Süperfon Programı (*Superfund Program*) kabul edilmiştir. Program kapsamında ilk etapta temizleme çalışmaları için 1 milyar dolarlık bir kaynak belirlenmiştir. Diğer taraftan Birleşik Devletler, Kuzey Carolina, Warren Country'deki atık depolama alanı protestoları, uzantılarını en son Paris İklim Değişikliği Anlaşması'nda “iklim adaleti” olarak gördüğümüz bir hareketi başlatacaktır. 1982'de ilk protestoların başladığı fakir ve afroamerikalıların bulunduğu bölge halkının da sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, çevre politikalarının sosyal yönünün de göz ardı edilemez olduğunu göstermiştir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 28 Ekim 1982'de kabul ettiği Dünya Doğa Şartı, (*World Charter for Nature*) tüm yaşam formlarının eşsiz olduğunu ve en azından hayatta kalacak bir alana değer olduğunu vurgulamıştır. Şart'a göre insanın kullandığı yaşam alanları ise en uygun sürdürülebilir üretkenlikle ve diğer ekosistemlere zarar vermeksizin idare edilmelidir.¹⁶⁹ Yine 1982 yılında kurulan Dünya kaynakları Enstitüsü (*World Resources Institute*) ulaştığı verileri, şimdiki ve gelecek nesillere sürdürülebilir bir dünya için hükümetler ve sosyal gruplarla paylaşıp yoksulluğu hafifleten ve toplumu güçlendiren bir değişim sağlamayı¹⁷⁰ hedeflemektedir. Öte yandan Kanada Kimyasal Endüstri Birliği (*Chemistry Industry Association of Canada*) tarafından 1985'te başlatılan *Responsible Care®* programı, bugün 65'ten fazla ülkede uygulanmaktadır. Programı imzalayan kimya şirketleri, çevresel koruma, iş güvenliği ve sağlığın korunması, tesis güvenliği, ürün yönetim ve lojistik alanlarındaki performanslarını iyileştirme ve

¹⁶⁷ Bkz. < <https://www.nrc.gov/reading-rm/doc-collections/fact-sheets/3mile-isle.html>> Erişim: 28.12.16.

¹⁶⁸ Bkz. < <https://www.nap.edu/catalog/19856/carbon-dioxide-and-climate-a-scientific-assessment>> Önsöz. Erişim: 28.12.16.

¹⁶⁹ Bkz. A/RES/37/7, 48th Plenary Meeting Madde 3 ve 4.

¹⁷⁰ Bkz. < <http://www.wri.org/our-work/outcomes>> Erişim: 24.04.17.

yasal zorunluluklardan bağımsız olarak halkla olan diyalogu sürekli iyileştirme taahhüdünde bulunmaktadır.¹⁷¹ 1987 yılında kabul edilen Montreal Protokolü, kimi çevrelerce ozon tabakasının incelmeye devam etmesi bağlamında¹⁷² yetersiz görülürken, Protokolün, kanıtlanmış olgular yerine bilimsel teorilerden hareketle kısa vadeli ekonomik maliyetleri dayattığına yönelik değerlendirmeler de mevcuttur.¹⁷³ Ancak Birleşmiş Milletler, devam eden süreçte Protokolün uygulanması adına Sınai Kalkınma Örgütü'ne (UNIDO) görev vermek suretiyle meseleye etkinlik kazandırmıştır. 22 Aralık 1988'de uğradığı suikast ile hayatını kaybeden Brezilyalı aktivist Chico Mendes, yağmur ormanları ve halklarının cesur bir savunucusu olarak uluslararası bir üne kavuşmuştur. Kendisi, yerel halkı, sığır otlatma alanları için ormanların katledilmesi yerine kauçuk ve Brezilya fıncığı gibi sürdürülebilir kaynaklara yönelmesi konusunda bilinçlendirmiştir.¹⁷⁴ Kuşkusuz 24 Mart 1989 tarihinde gerçekleşen Exxon Valdez felaketi ile yaklaşık 11 milyon galon petrolün Alaska kıyılarına dökülmesi, daha 1977 yılında petrol sevkiyatına başlayan Trans- Alaska Boru Hattı için verilen güvenceler ve yapılan tartışmalara yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu etki, ulusal anlamda bir reform sürecini başlatmış,¹⁷⁵ çevreye ilişkin oluşturduğu yankı ile de uluslararası bir önem kazanmıştır.

Kanada merkezli olarak 1990 yılında kurulan Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma Enstitüsü, (*the International Institute for Sustainable Development*) çevre ve sosyal önceliklerle ekonomik kalkınmayı bütünleştirme adına uluslararası müzakereleri raporlayıp titiz çalışmalarla sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkı sunmaktadır.¹⁷⁶ Birleşik Devletler Çevre Koruma Ajansı ile Enerji Bakanlığı (*Department of Energy*) 17 Haziran 1992'de bir araya gelerek enerji tasarrufu ve çevrenin korunması konseptiyle daha sonra Avustralya, Kanada, Japonya, Yeni

¹⁷¹ Bkz. < <https://www.icca-chem.org/responsible-care/> Erişim: 24.04.17.

¹⁷² Van der Leun, Jan C., Tang, X., &Tevini, Manfred. (1995). *Environmental Effects of Ozone Depletion: 1994 Assessment*. *Ambio*,24(3), s. 138.

¹⁷³ Benedick, Richard E. (1991) *The diplomacy of climate change Lessons from the Montreal Ozone protocol*, *Energy Policy*, 19(2) s. 94- 97.

¹⁷⁴ Weiskel, Timothy. (1991). *Burning Issues*. *Transition*, (53), s.46-54. doi: 10.2307/2935171.

¹⁷⁵ Busenberg, George J. (2013). *The Exxon Valdez Disaster and the Oil Pollution Act of 1990*. In *Oil and Wilderness in Alaska: Natural Resources, Environmental Protection, and National Policy Dynamics* Georgetown University Press. s. 80- 111.

¹⁷⁶ Bkz. < <http://www.iisd.org/about/about-iisd> Erişim: 25.04.17.

Zelanda, Tayvan ve Avrupa Birliği tarafından da benimsenecek *Energy Star®* Programı'nı başlatmıştır. Yine bu süreçte Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Ajansı, (USAID) sürdürülebilir kalkınma ilkelerini en öncelikli politika olarak uygulamıştır.¹⁷⁷ Rio Konferansı arifesinde Küresel Çevre Fonu'nun (*the Global Environment Facility- GEF*) kurulduğunu ve bu fonun günümüzde çevre ile ilgili beş büyük uluslararası sözleşmeyi¹⁷⁸ ve diğer sürdürülebilir kalkınma hedeflerini desteklediğini belirtelim.¹⁷⁹ Schmidheiny, Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi (Business Council for Sustainable Development) kurucusu olarak 1992'de yayımladığı *Yön Değişimi (Changing Course)* adlı eserle, eko-verimliliğe (*eco- efficiency*) vurgu yaparak çevre maliyetlerinin üretim, yatırım ve ticarete dâhil edilmesi ile uzun vadeli enerji politikaları mevzusunda Rio Konferansı'na katkı sağlamıştır.¹⁸⁰ Kuzey Amerika'da ticaret ve ekonomik büyüme amacıyla Birleşik Devletler, Kanada ve Meksika arasında etkili bir işbirliği taahhüdü olan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (*North American Free Trade Agreement- NAFTA*) 1994'te yürürlüğe girmiştir. Paralel anlaşma olarak taraflarca kabul edilen Kuzey Amerika Çevresel İşbirliği Anlaşması,¹⁸¹(*North American Agreement on Environmental Cooperation*) ortak bir politika standardının yakalanıp kendi bölgelerinde yüksek düzeyli çevresel koruma ile yargı ve çözüm süreçlerine erişimi şart koşturmaktadır.¹⁸² Günümüzde gıda sektöründe çok büyük bir yeri olan genetiği değiştirilmiş organizmaların marketlere girişi yine 1994 yılına rastlamaktadır. Birleşik Devletler Gıda ve İlaç İdaresi, (*Food and Drug Administration*) *Flavr-Savr™* domatesin satışına izin vererek raf ömrü daha uzun besinlerin

¹⁷⁷ Bkz. < <https://www.usaid.gov/who-we-are/usaid-history>> Erişim: 25.04.17.

¹⁷⁸ Minamata Cıva Sözleşmesi, (Minamata Convention on Mercury)Stockholm Kalıcı Organik Kirleticiler Sözleşmesi, (Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants- POPs), Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi,(United Nations Convention on Biological Diversity- UNCBD) Birleşmiş Milletler Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi,(United Nations Convention to Combat Desertification- UNCCD) ve Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (United Nations Framework Convention on Climate Change- UNFCCC).

¹⁷⁹ Bkz. < <https://www.thegef.org/about-us>> Erişim: 29.11.16.

¹⁸⁰ Schmidheiny, Stephen, (1992) **Changing Course: A Global Business Perspective on Development and the Environment**. MIT Press for The Business Council for Sustainable Development.

¹⁸¹ Bkz:< <http://www.cec.org/about-us/NAAEC>> Erişim: 28.12.16.

¹⁸² Ibid. Madde 2'den 7'ye kadar.

yaygınlaşmasını başlatmıştır.¹⁸³ 1996 yılında Bolivya’da toplanan Sürdürülebilir Kalkınma Amerika Zirvesi sonunda kabul edilen Santa Cruz de la Sierra Bildirgesi ve Eylem Planı (*Declaration and Plan of Action of Santa Cruz de la Sierra*) ile yarı küresel, bölgesel ve alt bölgesel faaliyetler desteklenmiş, ayrıca daha fazla sosyal adalet tesis eden adil büyüme söylemleri dikkat çekmiştir.¹⁸⁴ Toronto’da Küresel Bilgi '97 (*Global Knowledge '97: Knowledge for Development in the Information Age*) isimli konferansta kalkınma alanında bilginin rolü değerlendirilmiş ve üç temel esas vurgulanmıştır: bilgi devriminde yerini alma, özel ve pazar odaklı yaklaşımların teknolojinin benimsenmesindeki önemi ile küresel bilgi altyapısının ve özel pazarların gelişmesi gerekliliği.¹⁸⁵ Diğer taraftan 1999 yılında başlatılan Dow Jones Küresel Sürdürülebilirlik İndeksi, (*DJSI*) hangi sektöre ait olduğuna bakmaksızın firmaların çevresel sürdürülebilirlik ve insan hakları gibi konularda asgari gerekliliklerini ölçüt olarak uygulamaktadır.¹⁸⁶

Eylül 2000’de toplanan Birleşmiş Milletler Milenyum Zirvesi’nde (*the Millennium Summit*) açlığın ortadan kaldırılması, sağlık koşullarının iyileştirilmesi, eğitim, çevre, cinsiyet eşitliği ve işbirliği vurgusuyla hazırlanan 8 hedef, 2015’e kadar bir perspektif ifade etmiştir.¹⁸⁷ 11 Aralık 2001’de yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Balık Stokları Anlaşması (*Fish Stocks Agreement*), göç eden balık stoklarının uzun vadeli sürdürülebilirliğine ilişkin ihtiyati bir yaklaşım ile kirlilik ve avlanmaya yönelik düzenlemeler içermektedir.¹⁸⁸ 2002 yılında, “Dünyanın Akciğerleri” olarak ifade edilen Amazon Yağmur Ormanları’nı korumak için Amazon Bölgesi Koruma Alanları Programı (*Amazon Region Protected Areas Program- ARPA*) uygulanmaya başlanmıştır. Program, Brezilya Hükümeti, Brezilya Kalkınma Bankası, (*BNDES*)

¹⁸³ James, Clive & Krattiger Anatole F. (1996). **Global Review of the Field Testing and Commercialization of Transgenic Plants, 1986 to 1995: The First Decade of Crop Biotechnology**. ISAAA Briefs No. 1. ISAAA: Ithaca, NY. Executive Summary.

¹⁸⁴ Bkz. < <https://www.state.gov/p/wha/rls/141347.htm>> Erişim: 25.04.17, Madde 1 ve 10.

¹⁸⁵ Smith, Jillaine. (1998). *Global Knowledge: A US NGO Perspective*. *Development in Practice*, 8(1), s. 95- 98.

¹⁸⁶ Beltratti, Andrea. (2005). **The Complementarity between Corporate Governance and Corporate Social Responsibility**. *The Geneva Papers on Risk and Insurance. Issues and Practice*, 30(3), s. 373- 386.

¹⁸⁷ Bkz. < <http://www.un.org/millenniumgoals/>> Erişim: 26.04.17.

¹⁸⁸ Bkz. **A/CONF.164/37**, Madde 6, 7 ve 8.

Alman Kalkınma Bankası (KfW) ve Dünya Bankası aracılığıyla Küresel Çevre Fonu (GEF) tarafından desteklenmektedir.¹⁸⁹ Ancak istatistiklere göre Amazon, son yirmi yılda iki Almanya büyüklüğünde, 763.000 km² alan kaybetmiştir. Bilim insanları, büyük bir hızla devam eden bu değişimin, yılın kurak döneminin artmasına ve yağmur ormanlarının iklimi düzenleme özelliğinin kaybolmasına yol açacağını belirtmektedir.¹⁹⁰ Nitekim dönemin Brezilya Çevre Bakanı'nın söz konusu duruma bir öz eleştiri getirdiğini de belirtelim.¹⁹¹ Diğer taraftan Mart 2005'te Birleşmiş Milletler Milenyum Değerlendirme Raporu'nun (*Millennium Assessment*) son görüşmesi New York'ta yapıp kabul edilmiştir. Buradaki temel bulgular ise şu şekildedir:

- Geçtiğimiz 50 yılda insanlar, hızla artan gıda, tatlısu, kereste, lif ve yakıt taleplerini karşılamak için ekosistemi değiştirdiler. Bu ise biyolojik çeşitliliğe geri dönülmez bir kayıp yaşatmıştır.
- Bu değişiklik, önemli net kazançlar sağlamakla birlikte ekosistemlerin tahribine, doğrusal olmayan değişiklik risklerinin artmasına, yoksulluğun bazı gruplarda alevlenmesine sebep olmuştur. Bu sorunlar ele alınmadıkça gelecek nesillerin ekosistemden edindikleri fayda azalacaktır.
- Önümüzdeki sorunlar, aynı zamanda milenyum hedeflerine ulaşmaya birer engeldir.
- Ekosistemlerdeki negatif dengeyi azaltacak ve olumlu bir sinerji sağlayacak birçok seçenek mevcuttur.¹⁹²

Amerikan tarihinin en büyük petrol sızıntısı olarak tarihe geçen *Deepwater Horizon* patlaması ve devamındaki petrol sızıntısı, on bir kişinin ölümüne ve milyonlarca galon petrolün Meksika Körfezi'ne salınımına yol açmıştır. 20 Nisan 2010'da meydana gelen olaydan sonra aylarca insanlar sızıntıyı engelleyip kıyıları çevresel zararlardan kurtarmak için uğraşmış ancak

¹⁸⁹ Bkz. < <http://programaarpa.gov.br/en/what-is-arpa-3/>> Erişim: 28.12.16.

¹⁹⁰ Bkz. < <https://www.theguardian.com/environment/2014/oct/31/amazon-rainforest-deforestation-weather-droughts-report>> Erişim: 05.02.17.

¹⁹¹ Bkz. < <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/7643346.stm>> Erişim: 05.02.17.

¹⁹² Bkz. < <http://www.millenniumassessment.org/en/About.html#>> Erişim: 26.04.17.

kaynaklı zararlarla ilgili mahkemede bekleyen yaklaşık 3000 dava bulunmaktadır.¹⁹³ Hem bu felaketin izlerini telafi etme, hem de yeni tehlikelere karşı tedbirler alma adına körfezin uzun vadeli restorasyonu için plan ve çalışmalar yürütülmüştür.¹⁹⁴ Diğer taraftan enerji devi *Chevron®* ile birleşen *Texaco®* tarafından çukurlara ve nehirlerle 18 milyar galon zehirli madde atıldığına yönelik iddia, Ekvador'un Chevron'a karşı açacağı 9.5 milyar dolarlık bir tazminat davasına konu olmuştur. Chevron ise Şubat 2011'de hükmedilen tazminatın Birleşik Devletler'de uygulanmaması için Federal Temyiz Mahkemesi'ni ikna etmiştir.¹⁹⁵ Dönemin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Ban Ki-moon tarafından 2012'de başlatılan Sürdürülebilir Kalkınma Çözümleri Ağı, (*Sustainable Development Solutions Network- SDSN*) yerel, ulusal ve global ölçekteki sorunları teknolojik uzmanlığı ön plana çıkararak çözmeyi hedeflemektedir.¹⁹⁶ 2015 Sonbaharında, Alman otomobil firması *Volkswagen®* Grubu tarafından 2009 ile 2016 yılları arasındaki dizel motorlu modellerinde egzoz emisyonlarını düşük gösteren yazılımların kullanılıp Birleşik Devletler Temiz Hava Şartı'nın ihlal edildiği, Çevre Koruma Ajansı tarafından bildirilmiştir.¹⁹⁷ Devam eden hukuki süreçte taraflar arasında anlaşma zemini oluşturulmaya çalışılmış, araç sahiplerine belirli şartlarda geri çağırma, emisyon modifikasyonu ve sözleşme feshi gibi çeşitli seçenekler sunulmuştur.¹⁹⁸ Neticede VW Grubu, 4.3 milyar dolarlık cezai ve hukuki tazminat ödemeyi kabul etmiştir.¹⁹⁹ Çevre ile ilgili devam eden süreçte özellikle politika yapıcıları ile sosyal grupların belirgin bir şekilde karşı karşıya geldiğini görmekteyiz. Greenpeace, Birleşik Devletler ve Avrupa Birliği arasındaki Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (*Transatlantic Trade and Investment Partnership- TTIP*) ile ilgili gizli belgeleri

¹⁹³ Bkz. < <http://www.laed.uscourts.gov/case-information/mdl-mass-class-action/oilspill/introduction>> Erişim: 04.01.17.

¹⁹⁴ Bkz. < <https://www.restorethegulf.gov/reports-and-plans>>Erişim:04.01.17 Ayrıca bkz. <<https://www.epa.gov/history>> Erişim: 05.02.17.

¹⁹⁵ Bkz. < <http://fortune.com/2016/08/09/chevron-wins-major-ruling-in-8-6-billion-ecuador-pollution-case/>> Erişim: 05.02.17.

¹⁹⁶ Bkz. < <http://unsdsn.org/about-us/vision-and-organization/>> Erişim: 05.02.17.

¹⁹⁷ Bkz. < <https://www.epa.gov/sites/production/files/2015-10/documents/vw-nov-cao-09-18-15.pdf>> ve <<https://www.epa.gov/sites/production/files/2015-11/documents/vw-nov-2015-11-02.pdf>> Erişim: 05.02.17.

¹⁹⁸ Bkz. < <http://www.cand.uscourts.gov/crb/vwmdl/proposed-settlement>> Erişim: 05.02.17.

¹⁹⁹ Bkz. < <https://www.justice.gov/opa/pr/volkswagen-ag-agrees-plead-guilty-and-pay-43-billion-criminal-and-civil-penalties-six>> Erişim: 05.02.17.

sızdırarak Avrupa Birliği ülkelerinin vatandaşları ve çevrenin korunması için nispeten daha iyi korumaya sahip olmasına karşın, Anlaşma gereği Birleşik Devletler ile politika birliğinin sağlanması adına Atlantik'in her iki yakasında çevreye yönelik daha zayıf prensiplerin benimseneceğini ileri sürmüştür. Örneğin, sızdırılan belgelerde fosil yakıtların ithalat ve ihracatının teşvik edileceği, Anlaşma sonrası Avrupa'da CO₂ emisyonunun artacağı, Birleşik Devletler'in, Avrupa pazarına girecek genetiği değiştirilmiş organizmalar için gerekli düzenlemelerin yapılmasını pazarlık konusu ettiği ve Anlaşma'da uyumsuzlukların çözümü için öngörülen sistemin (*Investor-State Dispute Settlement- ISDS*) uluslararası şirketlerin çıkarlarını korumak için ayrıcalıklı bir mekanizma olduğu iddia edilmiştir. Greenpeace ayrıca Dünya Ticaret Örgütü (*World Trade Organisation- WTO*) bünyesinde imzalanan Hizmetlerin Ticareti Anlaşması (*Trade in Services Agreement- TISA*) ve Avrupa Birliği ile Kanada arasında imzalanan Kapsamlı Ekonomik ve Ticari Anlaşma'nın da (*Comprehensive Economic and Trade Agreement- CETA*) insan ve çevreye yönelik zararlar vereceğini savunmaktadır.²⁰⁰ Son olarak henüz Birleşik Devletler Başkanı seçilen Donald John Trump'ın NAFTA hakkındaki olumsuz söylemlerinin²⁰¹ yanı sıra on iki Pasifik ülkesinin taraf olduğu Trans-Pasifik Ortaklığı'ndan (*Trans-Pacific Partnership- TPP*) çekilmeye yönelik kararnameyi²⁰² imzaladığını ifade edelim. Bu sözleşmelerle birlikte Paris İklim Değişikliği Anlaşması'ndan çekilebileceğine,²⁰³ hatta Çevre Koruma Ajansı'nın kapatılabileceğine yönelik değerlendirmeler yapıldığını da belirtelim.²⁰⁴

1.2.4- Asya Pasifik

“Dünyada görmek istediğiniz değişim olun”

²⁰⁰ Bkz. < <https://ttip-leaks.org/> > Erişim: 07.02.17

²⁰¹ Bkz. < <http://money.cnn.com/2016/09/16/news/economy/donald-trump-nafta-mexico-china-tariff/> > Bkz. < <http://fortune.com/2016/09/27/presidential-debate-nafta-agreement/> > Erişim: 07.02.17

²⁰² Bkz. < <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2017/01/23/presidential-memorandum-regarding-withdrawal-united-states-trans-pacific> > Erişim: 07.02.17

²⁰³ Bkz. < <https://www.scientificamerican.com/article/could-trump-simply-withdraw-u-s-from-paris-climate-agreement/> > Erişim: 07.02.17

²⁰⁴ Bkz. < <https://www.theguardian.com/us-news/2017/feb/02/donald-trump-plans-to-abolish-environmental-protection-agency> > Erişim: 07.02.17

Homojen bir kıtadan çok, dünya üzerindeki en çeşitli iklime, dolayısıyla en zengin bitki örtüsü ve hayvan yaşam biçimlerine ev sahipliği yapan geniş bir coğrafyadayız. Buna ek olarak, Asya halkları, kıtaların herhangi birinde bulunan en geniş insan adaptasyon çeşidini kurmuştur. Dünya nüfusunun üçte ikisine ev sahipliği yapan bu geniş coğrafyada güç merkezleri ve geleneksel değerlerin öne çıktığını görmekteyiz. Çoğu Asya ülkesinin ekonomisi gelişmekte olan ekonomiler arasında gösterilse de aralarında büyük farklılıklar göze çarpmaktadır. Özellikle 20. yüzyıldan itibaren kaydedilen büyüme, bölgesel olarak karmaşık ve çok yönlüdür. II. Dünya Savaşı'ndan önce Japonya, içeriden finanse edilen ve yönetilen bir sanayi üssü geliştirmede Asya'da yalnız kalmıştır. Diğer ülkelerin ekonomisi ise, çoğunlukla Batı sömürge güçleri tarafından endüstriyel ürünler için tedarik edilen, temel hammadde ve kauçuk, çay ve kalay gibi emtiaların değişimine dayanıyordu. O zamandan beri farklı ülkeler ekonomik kalkınmayı sağlamak için farklı stratejiler benimsemiştir. 1950'lerden 70'li yıllara kadar, kıtanın en büyük iki ülkesi olan Hindistan ve Çin, dış ticaretin ve yatırımın rolünü sınırlayan, kendi kendine yeterlilik ve iç gelişme politikalarını benimsemiştir. Bu dönem boyunca devletler ayrıca, kalkınma için devletin ekonomik kurumları sahiplenmesine ilişkin güvene dayanan sosyalizm ile özel mülkiyete dayanan kapitalizm arasında tercih yapmıştır.²⁰⁵

II. Dünya Savaşı sonrasında ekonominin yeniden inşasını sağlamak için 1947'de Şangay'da Asya ve Uzakdoğu Ekonomik Komisyonu (*Economic Commission for Asia and the Far East- ECAFE*) kurulmuştur. İlerleyen süreçte adını Birleşmiş Milletler Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (*Economic and Social Commission for Asia and the Pacific- ESCAP*) olarak değiştirecek kuruluş, Ocak 1949'da merkezini Bangkok'a taşımıştır. Bölgesel bir beyin takımı olarak 50 yıllık deneyimiyle büyüme ivmesini, kuruluşun dinamik üyelerinden diğer üyelere de yaymaya odaklanmıştır. Asya ve Pasifik ülkelerindeki 680 milyon yoksulu ekonomik ana akımın içine sokmak ve Birleşmiş Milletler Şartı'nda öngörüldüğü gibi herkesin daha iyi bir yaşam standardı elde etmesini sağlamak, kuruluşun öncelikli alanıdır. Bunun için üye devletlere sonuç odaklı projeler, teknik yardım ve kapasite geliştirme sağlayarak bölgenin en büyük

²⁰⁵ Bkz. < <https://global.britannica.com/place/Asia/Economy> > Erişim: 30.04.17.

zorluklarının üstesinden gelmek için çalışmaktadır.²⁰⁶ Öte yandan 1960'lı yıllardan beri hükümetler arasında ve hükümet dışı örgütler nezdinde görüşülen en çeşitli ve üretken ekosistemler olan sulak alanların korunması meselesi, 1971'de İran'da kabul edilen Ramsar Sözleşmesi (*Ramsar Convention*) ile düzenlenmiştir. Sözleşme, sulak alan tanımına -doğal veya yapay olsun- turba bölgeleri, delta, bataklık, mercan resifleri gibi su alanlarını dâhil ederek meseleye oldukça geniş bakmıştır. Sözleşme tarafları ise,

- Bu alanların akılcıca kullanımı,
- Uluslararası öneme sahip sulak alanlar (*Ramsar List*) için etkin yönetim sergilenmesi,
- Sınır aşan sulak alanlar, paylaşılan sulak alan sistemleri ve paylaşılan türler konusunda uluslararası iş birliği yapılması hususunda taahhütte bulunmaktadır.²⁰⁷

Bugün bazı kuzey Afrika ülkelerini de içine alan bir skalada özellikle Arap coğrafyasına yönelik olarak ECOSOC bünyesinde teşkil eden Batı Asya Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (*Economic and Social Commission for Western Asia- ESCWA*) 1973 yılında Beyrut merkezli kurulmuştur. ESCWA faaliyetleri Birleşmiş Milletler'in bölümleri ve merkez ofisleri, uzmanlaşmış ajanslar, Arap Devletleri Ligi ve yan organları ve Körfez İşbirliği Konseyi gibi uluslararası ve bölgesel organizasyonlar ile koordine edilmektedir.²⁰⁸ Yine 1973 yılında, köklerini 18. yüzyıl başlarındaki benzer bir olaydan ve daha derinde, çatışmayı işbirliği yerine pasif direnişle çözen geleneksel Hint felsefesi Satyagraha'dan alan Chipko ya da ağaçla kucaklaşma (*embrace the tree*) hareketi başlamıştır. Hükümetin Alakananda Vadisi'ndeki bir ormanlık alanı bir şirkete tahsis etmesi bölge sakinlerinin tepkisine neden olmuştur. Zira daha önce tarım aletleri için ihtiyaç duydukları oduna ilişkin talepleri reddedilmiştir. Bölge sakinlerinin ağaçların etrafında bir daire oluşturarak gösterdikleri direniş, onları kesilmekten alıkoymuştur. Hareketin öncülerinin kadın olması ise çevresel konularda kadının önemini

²⁰⁶ Bkz. < <http://www.unescap.org/about> > Erişim: 30.04.17.

²⁰⁷ Bkz. < <http://www.ramsar.org/about/the-ramsar-convention-and-its-mission> > Erişim: 30.04.17.

²⁰⁸ Bkz. < <https://www.unescwa.org/about-escwa> > Erişim: 01.05.17.

vurgulaması adına önemlidir.²⁰⁹ 1977 yılında bu kez Filipinler’de Chico Nehri’nde yapılması planlanan 4 baraj inşaatına karşı başlatılan protestolar, Dünya Bankası’nın projeye finansal desteğini çekmesiyle sonuçlanmıştır.²¹⁰

Kuzeyde Himalayalar, güneyde Hint Okyanusu ile çevrelenmiş bir bölge özelinde, biyolojik çeşitlilik kadar kültür, din ve dil çeşitliliği gibi gerçekleri dikkate alarak 1982 yılında Güney Asya İşbirliği Çevre Programı (*South Asia Co-operative Environment Programme-SACEP*) kurulmuştur. Güney Asya ülkelerinin çoğu yoksulluk ve bunun doğal kaynaklar üzerindeki sonuçlarına bağlı olarak benzer çevre sorunlarını paylaşmaktadır. Nitekim Dünya Bankası verilerine göre bölgenin son on yılda ikinci en çok ekonomik büyüme gösteren alan olması, bu büyümenin çevresel kaynaklara uyguladığı baskıyı da beraberinde getirmiştir. İşte bu noktada ortaya çıkan su kalitesinin ve miktarının tükenmesi, azalan ormanlar ve kıyı kaynakları ile toprak bozulması gibi müşterek problemlerle mücadele anlamında SACEP, önemli bir boşluğu doldurmuştur.²¹¹ Devam eden süreçte Yeni Delhi merkezli kurulan Development Alternatives Group ise sosyal açıdan eşitlikçi, çevresel olarak sağlam ve ekonomik olarak ölçeklenebilir kalkınma sonuçlarını sunmaya çalışan bir araştırma ve eylem organizasyonudur.²¹² 1984 yılında Penang, Malezya’da kurulan Üçüncü Dünya Ağı, (*Third World Network- TWN*) özellikle kalkınma ve çevre grupları arasındaki işbirliğini güçlendirme üzerine çalışmaktadır. Misyonu, Güney’deki insanların ihtiyaç ve haklarından, dünya kaynaklarının adil bir şekilde dağılımından ve ekolojik olarak sürdürülebilir ve insan ihtiyaçlarını karşılayan kalkınma biçimlerinden daha fazla söz ettirmektir.²¹³ 2 Aralık 1984 gecesi Bhopal, Hindistan’da Birleşik Devletler merkezli Union Carbide şirketine ait bir kimyasal fabrikadaki depolama tankından ölümcül metilizosiyanat gazı sızıntısı bir trajediyle sonuçlanmıştır. İlk etkisiyle 2000 insanın ölümüne, binlerce insanın yaralanmasına sebep olan felaketin araştırılması için şirketin görevlendirdiği yedi mühendis ve

²⁰⁹ Shiva, Vandana., &Bandyopadhyay, J. (1986). **The Evolution, Structure, and Impact of the Chipko Movement**. Mountain Research and Development, 6(2), s. 133- 142.

²¹⁰ Lim, Teck Ghee& Valencia, Mark John (1990). **Conflict Over Natural Resources in South-East Asia and the Pacific**, United Nations University Press, s. 44- 48.

²¹¹ Bkz. < http://www.sacep.org/?page_id=119#> Erişim: 01.05.17.

²¹² Bkz. < <http://www.devalt.org/Aboutus.aspx>> Erişim: 01.05.17.

²¹³ Bkz. < <http://www.twm.my/twmintro.htm>> Erişim: 01.05.17.

bilim insanından oluşan ekip, olayı, olağandışı ihtimallerin benzersiz bir kombinasyonu olarak tanımlamıştır.²¹⁴ Olayın hukuki sorumluluğu ve hayatta kalanlara ödenecek tazminatlara ilişkin verilen hukuk mücadelesi, şirketin 1989 yılında Hindistan Yüksek Mahkemesi'nde kabul ettiği 470 milyon dolarlık miktarın yetersizliğine yönelik devam etmiştir. Mağdurların yasal temsilcisi konumundaki Hint hükümeti ise tazminatın dağıtımını ve kurbanların sayısını hafife aldığı hususunda protesto edilmiştir.²¹⁵ Bu kez Yeni Zelanda'nın Auckland kıyılarında 10 Temmuz 1985'te gerçekleşen bir olay hem milletlerarası hukuk açısından hem de çevre hukuku özelinde önemli bir gelişme olarak tarihe not düşmüştür. Güney Pasifik'te Fransa'nın nükleer denemelerini protesto için faaliyet yürüten ve Yeni Zelanda bayrağı taşımayan Greenpeace gemisi Gökkuşluğu Savaşçısı, (*Rainbow Warrior*) Fransa'nın saldırısı ile batırılmış ve gemideki Hollanda vatandaşı olan fotoğrafçı Fernando Pereira hayatını kaybetmiştir. İki gün sonra Fransa Dış Güvenlik Genel Müdürlüğü'nün iki temsilcisi Yeni Zelanda polisince tutuklanmış ve sonrasında on yıl hapse mahkûm edilmiştir. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri ise bu ajanların Fransız askeri üssünde tecrite tabi tutulmaları yönünde görüş bildirmiştir.²¹⁶ Olay aslında Kapsamlı Deneme Yasağı Anlaşması'na (*Comprehensive Test Ban Treaty- CTBT*) giden yolda bir mesafe anlamı taşısa da, kuvvet kullanımına karşı hukuki engelleri sürdürme kaygısında olanlar için çok fazla destek sunmamaktadır.²¹⁷ Bölgesel ekonomik entegrasyonun teşvik edilmesi ve hızlandırılması, ekonomik ve teknik işbirliğinin teşvik edilmesi, insan güvenliğinin artırılması ve sürdürülebilir bir ticaret ortamının kolaylaştırılması adına dinamik ve uyumlu bir kurum oluşturmak için 1989 yılında Canberra'da düzenlenen bir konferans ile Asya- Pasifik Ekonomik İşbirliği (*Asia-Pacific Economic Cooperation- APEC*) kurulmuştur.²¹⁸

1991 yılında Irak güçleri işgal ettiği Kuveyt topraklarından çekilirken 749 petrol kuyusunu tahrip etmiş, çıkan yangınlar güçlkle kontrol edilmiştir. Çoğu, kıyıya 4 mil uzaklıkta

²¹⁴ **Peterson, I. (1985). After Bhopal: Tracing Causes and Effects.** Science News, 127(13), s. 196-197.

²¹⁵ Bkz. < <http://www.bbc.com/news/world-asia-india-30205140>> Erişim: 01.05.17.

²¹⁶ Bkz. < http://legal.un.org/riaa/cases/vol_XX/215-284.pdf> Erişim: 02.05.17.

²¹⁷ **Pugh, Michael. (1987). Legal Aspects of the Rainbow Warrior Affair.** The International and Comparative Law Quarterly, 36(3), s. 656.

²¹⁸ Bkz. < <http://www.apec.org/About-Us/About-APEC/Mission-Statement>> Erişim: 02.05.17.

olan petrol sahaları, Körfez sularını da tehdit etmiştir. Sonuçta bilinçli bir şekilde sabote edilen yaklaşık 1.25 milyon ton petrol, tarihin en büyük petrol sızıntısı olarak kayıtlara geçmiştir.²¹⁹ Bir yıl sonra, Çin hükümetinin onayıyla kurulan Çin Çevre ve Kalkınma Uluslararası İşbirliği Konseyi, (*China Council for International Cooperation on Environment and Development-CCICED*) kilit konular üzerine Çin Hükümeti'ne politika tavsiyeleri sunmak üzere uluslararası toplumlardan üst düzey şahsiyetleri, uzmanları ve akademisyenleri davet etmektedir. Bu bağlamda CCICED, konuyla ilgili açık ve samimi diyaloglara zemin hazırlayıp, küresel deneyimleri Çin ile paylaşma ve Çin'in dünya ile iletişimini güçlendirme noktasında aktif bir rol üstlenmiştir.²²⁰ Pasifik Okyanusu'nda 2 ile 8 yılda bir, sirkülasyonun değişerek yüzeyde sıcak su birikmesi sonucu kuru ve sıcak hava şartlarının hüküm sürdüğü gözlenmektedir. *El Niño* (Oğlan) olarak isimlendirilen bu döngüde özellikle 1997-1998 yıllarında çoğu ormanlık, Kalimantan'da 6 milyon, Sumatra'da 1.5 milyon hektardan fazla alan yanmış, sonuçta çevresel zararlar, biyolojik çeşitlilik ve sosyal acılar dışında yaklaşık 6 milyar dolarlık bir ekonomik kayba neden olmuştur.²²¹ Küresel iklim değişikliğine etkisi makul ancak kanıtlanamamış durumda olan *El Niño*, yakın zamanda da (2001-2009) Avustralya'daki kuraklığa ve devasa yangınlara sebep olarak gösterilmektedir.²²²

2004 yılında Hint Okyanusu'nda meydana gelen deprem ile oluşan tsunami, özellikle Sri Lanka ve Aceh' de yaklaşık 2 milyon insanı doğrudan etkilemiş, yüzde 90'ı belirtilen bölgede, 227 bin insanın yaşamını yitirmesine sebep olmuştur. Esasen her iki bölgede de etkili olan iç karışıklıkların sona ermesi için felaket sonrası oluşacak bir dayanışma ruhu ümit ışığı olmuştur. Ancak felaket, bu iki bölgede farklı siyasi dönüşümleri hazırlamıştır.²²³ Diğer taraftan 2006'da Birleşik Arap Emirlikleri'nde bir hükümet inisiyatifince dünyanın ilk sürdürülebilir şehri olarak

²¹⁹ **Environmental Protection Agency, (1992) Report to Congress United States Gulf Environmental Technical Assistance from January 27 - July 31 1991**, National Service Center for Environmental Publications.

²²⁰ Bkz. < <http://www.cciced.net/cciceden/ABOUTUS/Overview/> > Erişim: 03.05.17.

²²¹ **Qadri, S. Tahir. (2001) Fire, Smoke, and Haze: The ASEAN Response Strategy**, Asian Development Bank.

²²² **Van Dijk, Albert. I. J. M., H. E. Beck, R. S. Crosbie, R. A. M. de Jeu, Y. Y. Liu, G. M. Podger, B. Timbal, ve N. R. Viney (2013), The Millennium Drought in southeast Australia (2001–2009): Natural and human causes and implications for water resources, ecosystems, economy, and society**, Water Resour. Res., 49, s. 1040- 1057.

²²³ **Le Billon, Philippe, & Waizenegger.Arno (2007). Peace in the Wake of Disaster? Secessionist Conflicts and the 2004 Indian Ocean Tsunami**. Transactions of the Institute of British Geographers, 32(3), new series, s. 411- 427.

sunulan Masdar City, verilen 15 milyar dolarlık ilk taahhülle yenilenebilir enerji geliştirmeyi, kullanmayı, yatırımını yapmayı ve sürdürülebilir yaşamı bütüncül bir yaklaşımla ele almaktadır.²²⁴ Bu bakımdan sürdürülebilir kalkınmanın şehir planlamaya bakan yönüne olumlu bir gayret olarak karşımıza çıkmaktadır. Konuyla ilgili “Kırmızı Kapitalizm” yorumlarına²²⁵ varana kadar ilginç denebilecek bir yaklaşım Doğu Asya bölgesinden gelmektedir. Nüfus ve alan itibari ile Tokyo’yu dahi geride bırakan Pearl River Delta, henüz yeni denebilecek bir süreçte delta çevresindeki şehirlerin birleşimi ile yalnız Doğu Asya’nın değil, Dünya’nın en kalabalık bölgesi halini almıştır.²²⁶ Bugün Çin’in önemli bir ekonomik merkezi olan söz konusu bölge, bir delta üzerine kurulmasına karşın sorunların başını su kaynağı, kalitesi ve sürdürülebilirliği çekmesi ise ayrıca dikkate değerdir.²²⁷ Özellikle 2007- 2008 yıllarında etkisini gösteren gıda fiyatlarındaki aşırı yükseliş, finansal kriz ve gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik kararsızlık gibi birçok faktörden beslenen bir kriz olarak karşımıza çıkmıştır. Gelişen imkânlarla rağmen kronik açlık çeken insanlardaki artış, Çin ve Hindistan gibi enerji ihtiyacındaki Asya’nın dev ekonomilerinde enerji fiyatlarının yükselmesi ve ipotek kredilerinin çöküşü, dünya genelinde etkili olacak bir resesyon ortamının zeminini hazırlamıştır.²²⁸

11 Mart 2011’de meydana gelen 9.0 büyüklüğündeki Büyük Doğu Japonya Depremi, Japonya’nın Kuzey-Doğu kıyılarını içeren geniş bir kıyı kesiminde etkili olan tsunami dalgasını da beraberinde getirmiştir. Söz konusu deprem ve tsunami, ülkede büyük bir tahribata neden olmuş, neticede 15 binden fazla insan hayatını kaybetmiştir. Yine tsunaminin etkisiyle Tokyo Elektrik Enerjisi Kurumu (TEPCO) tarafından işletilen Fukushima Daiichi nükleer enerji santralinin operasyonel ve güvenlik altyapısına önemli ölçüde zarar vermiştir. Oluşan radyoaktif salınım atmosfer ve denize direkt etki etmiş, bölgede gıda ve içme suyu tüketimine sınırlamalar

²²⁴ Bkz. <<http://www.masdar.ae/>> Erişim: 08.05.17.

²²⁵ Wei, Yehua. (2000). *Annals of the Association of American Geographers*, 90(4), s. 808- 809.

²²⁶ World Bank. (2015) *East Asia’s Changing Urban Landscape: Measuring a Decade of Spatial Growth*. Urban Development Series. Washington, DC: World Bank, s. 75- 76.

²²⁷ Zhaoyu Zhu, Qinglu Deng, Houyun Zhou, Tingping Ouyang, Yaoqui Kuang, Ningsheng Huang, & Yulou Qiao. (2002). *Water Pollution and Degradation in Pearl River Delta*, South China. *Ambio*, 31(3), s. 226- 230.

²²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. UN Food and Agriculture Organization (2009). *The State of Food Insecurity in the World 2009*. Rome.

getirilmiştir. Fukushima Daiichi nükleer enerji santralinde meydana gelen kazadan sonra, kazanın nedenleri ve sonuçlarının ayrıntılı bir şekilde analizi ve Nükleer Güvenlik Sözleşmesi'nin (*the Convention on Nuclear Safety*) etkinliğini değerlendirmek için Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (*International Atomic Energy Agency- IAEA*) üyesi devletler ve uluslararası kuruluşlar Ağustos 2012'de bir araya gelmiştir. 2015 Şubatı'nda ise Nükleer Güvenlik Sözleşmesi'nin hedeflerini uygulama adına prensiplerden müteşekkil Viyana Nükleer Güvenlik Bildirgesi (*Vienna Declaration on Nuclear Safety*) kabul edilmiştir.²²⁹ Son olarak Yeni Zelanda Parlamentosu tarafından Kuzey Adası'nda bulunan Whanganui Nehri'ne hakları iki insan tarafından temsil edilmek üzere hukuki bir tüzel kişilik tanındığını belirtelim. Bir ırmağın bir kişi olarak muamele görmesi kavramına yabancı olmayan Maorilerin meşhur bir deyişiyle bitirelim: “*Ben nehirim, nehir de ben.*”²³⁰

1.3- DEĞERLENDİRME

Sürdürülebilir kalkınma kavramının yukarıda özetlenen süreç dâhilindeki gelişimi, halen devam etmekte olan ve hem kavramsal hem de metotsal öğeleri barındıran bir uyumsuzluğun malzemesi konumundadır. Meselenin teknik analizinden önce felsefi alt yapısını ortaya koymak gerekir. Antik İyonya ekolünde karşımıza çıkan metot, doğanın ayrı bir pencereden incelenmesidir. İsa'dan önce 6. ve 5. yüzyıllarda filozoflar, olguları, madde ve fiziksel güçlerle açıklama geyretindedir. Burada doğanın denkleme dâhil edilmesi ve gözlem ile anlamlandırılmaya çalışılması dikkate değerdir. Thales, Anaximander, Anaximenes, Heracleitus, Anaxagoras, Apollonialı Diogenes, Archelaus ve Hippon İyonya ekolünün temsilcileridir.²³¹ Çevreye olan merak, Anaximander'i birleşik bir doğa açıklaması yapmaya,²³² Heracleitus'u dinamik bir doğa dengesi tanımlamasına, Apollonialı Diogenes'i “Doğa Üzerine” (*Peri physeōs*) kitabını yazmaya²³³ itmiştir. Devamında sebepleri itibarsızlaştıran ve insanı merkeze alan anlayış,

²²⁹ **International Atomic Energy Agency** (2015) **Director General's Report on Fukushima Daiichi Accident**, Executive Summary, s. 1- 19.

²³⁰ Bkz. < http://www.nzherald.co.nz/nz/news/article.cfm?c_id=1&objectid=11818858> Erişim: 09.05.17.

²³¹ Bkz. < <https://www.britannica.com/topic/Ionian-school>> Erişim: 02.04.2018.

²³² Bkz. < <https://www.britannica.com/biography/Anaximander>> Erişim: 02.04.2018.

²³³ Bkz. < <https://www.britannica.com/biography/Diogenes-of-Apollonia>> Erişim: 02.04.2018.

doğayı ihmal derecesine varmıştır. Doğanın ihmal edilmesi ise her ne suretle olursa olsun düşüncenin yanlış bir denklem üzerine oturtulduğunun göstergesidir. Kaldı ki günümüzdeki yönelim, çevrenin, insan gibi genel bir paydadan ziyade devlet gibi kalkınma ile oluşacak refahı paylaşıracağı bile kesin olmayan suni bir organizmaya kurban edilmesidir. Sonuç itibari ile doğadan kopmanın bedeli, gerçeklikten kopmaktır. İnsan temelli yaklaşımlardan Stoicism ve Epikürde etkisini gördüğümüz bu fark, Epikürde felsefenin eksenini mutluluğa (*εὐδαιμονία*) kaydırması,²³⁴ Stoa’da ise erdem (*ἀρετή*) ve kozmik yasaya göre bir düzen inşasına girişmiştir.²³⁵ Görüldüğü üzere bu yaklaşım, günümüz kalkınma odaklı yaklaşımı ile oldukça örtüşmektedir. Buna karşılık doğadan ilham alan düşüncelerin karşısına çıkan figür, insanın kendisi olmuştur. Hümanizmin kurucularından Petrarca, ruhun yüceliği dururken doğaya hayran olma “yanlışından” nasıl döndüğünü ifade etmiştir.²³⁶ Burada insana biçilen rolün ruhun kurtuluşu, insanın faydası veya insanın mükemmeliyeti gibi unsurlarla ele alınması, konuyu gerçeklikten uzaklaştıran esas sebeptir. Diğer taraftan çevreye yalnız insan ihtiyaçlarının tatmini yönüyle bakmak, ahlaken bencillik, bilimsel olarak da tutarsızlık barındırır. Böyle bir yaklaşımın ise kalkınma öncelikli günümüz yaklaşımından temelde bir farkı yoktur. Sonuç itibari ile çevrenin dikkate alınması, sorumluluk duygusunun da ötesinde, gerçeğe temas etmektedir. Bu gerçek, bugünün onulmaz açgözlülüğü veya güç rekabeti gibi varlığı kabul edilmesi ve incelenmesi gereken yanlış davranışlara değil, yanlışlanabilir bilimsel hipotezlere dayanmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, insanlığın doğa ile ilişkilerini düzenlemek gibi hayli iddialı bir içeriği doldurmaya çalışırken günümüze kadar geline aşama özellikle dikkate değerdir. Esasen çevre bilincini oluşturan bu süreçte bilimsel veriler ışığında yapılan çalışmalar, alınan önlemler ve hayata geçen düzenlemeler, belirli konular özelinde sıklıkla göze çarpmıştır. Örneğin Al Gore’un girişimleri hem bir farkındalık oluşturmuş hem de küresel ısınma ve iklim

²³⁴ Bkz. < <https://www.britannica.com/topic/Epicureanism> > Erişim: 02.04.2018.

²³⁵ Bkz. < <https://www.britannica.com/topic/Stoicism> > Erişim: 02.04.2018.

²³⁶ Epistolae familiares, The Ascent of Mount Ventoux, to Dionisio da Borgo San Sepolcro, çeviri: James Harvey Robinson (New York: G.P. Putnam, 1898).

değişikliğine yönelik düzenlemelere kapı açmıştır. Buradaki asıl mesele ise sürdürülebilirlik yönetimini kalkınma kaygıları ile bütünleştirmektir.²³⁷

Esasen sürdürülebilir kalkınma kavramı, çevre konularıyla kalkınma faaliyetlerinin birbiriyle çelişir uygulamalarının bir arada değerlendirilip adil dengenin gözetilmesine dayanmaktadır.²³⁸ Bu bakımdan çevresel koruma, kalkınma faaliyetleri içinde değerlendirilmiştir.²³⁹ En başta sürdürülebilir kalkınma kavramı içinde çevrenin ana akımda bulunmadığını savunanlar bu yaklaşıma karşı çıkmıştır.²⁴⁰ Açıkçası politika belirleyicilerinin önceliği doğrultusunda çevresel korumanın kalkınma hakkı ve serbest ticarete ezdirildiği ortadadır. Özellikle bu iki kavram, kendilerince toplum için o kadar büyük bir önemi haizdir ki çevresel koruma, bir çevresel engelleme olarak algılanmıştır. Diğer taraftan sürdürülebilir kalkınma kavramını çevrenin doğrudan öncelikli bir alan olmasına tercih edip bu kavrama en çok sahiplenilenlerin -gelişmekte olan veya gelişmiş olsun- daha çok kalkınmayı öncelik olarak gören çevreler olduğu görülmektedir. Öyle ki özellikle gelişmekte olan ülkeler, dekolonizasyon süreci sonunda yılların geri kalmışlık birikimiyle çevresel standartlar öngören düzenlemelere katıksız bir ekonomik pranga olarak bakmaktadır.²⁴¹ Bu konudaki en dikkat çeken argümanları ise yoksulluğun ortadan kaldırılması ekonomik kalkınmayla mümkün olacağından, çevre sorunlarını ancak kalkınmayı da içine alan bir perspektifle ele alınması gerektiği savıdır. Böylece kalkınma, insan haklarını gerçekleştirmenin de anahtarı olarak görülmüştür.²⁴² Esasen bu düşünce çevresel sorunlar ile kalkınma konusunun ilişkide olduğu ve birlikte ele alınması gerektiğini öngören

²³⁷ Schrijver, Nico Jan. (2008) **The Evolution of Sustainable Development in International Law: Inception, Meaning and Status**, Martinus Nijhoff Publishing, Leiden-Boston, s. 285- 286. Aktaran: Sarıbeyoğlu Skalar, Meltem (2015) **Uluslararası Hukuk ve Sürdürülebilir Kalkınma**, Beta, İstanbul, s. 60.

²³⁸ French, Duncan. (2010) **Sustainable Development**, Research Handbook on International Environmental Law Edward Elgar Publishing, Cheltenham- Massachusetts, s. 52.

²³⁹ **Rio Declaration** (1992) Principle 4.

²⁴⁰ Pallemarts, Marc. (1993) **International Environmental Law from Stockholm to Rio: Back to the Future?** Greening International Law, Earthscan Publishing, Abingdon-New York, s. 1- 20. Bkz. French, (2010) s. 54.

²⁴¹ **Founex Report**, (1972) Environment and Development, **UN Doc A/CONF. 48/10** Annex:1 ya da **International Conciliation**. (1972) No 586, New York. Bkz. **Cordonier Segger**, Marie-Claire. Khalfan, A. (2004) **Significant Developments in Sustainable Development Law and Governance: A Proposal**, Natural Resources Forum, (28:1) s. 61- 74.

²⁴² **Bruntland Report**, (1987) **UN Doc A/42/427**, Chairman's Foreword.

entegrasyon ilkesinin en belirgin argümanıdır. Oysa bu sav, çevre sorunlarına öncelikle yoksulluğun sebep olduğu ve çevresel korumanın, ekonomik kalkınmanın bir sonucu olduğu yanılığına dayanmaktadır. Aksine fakir bölgeler, özellikle sera etkisine katkıda bulunan değil, kıt kaynaklarıyla iklim değişikliğine karşı en savunmasız taraftadır.²⁴³ Ayrıca yoksulluk ve insan hakları, kalkınmanın seviyesinden ziyade nasıl yönetildiğiyle ilgili meselelerdir. Buradaki etkin politika ise kalkınmanın yönetimine ilişkin bir standart belirlemek yerine kalkınmayı en yüksek düzeyde gerçekleştirmek şeklinde kendini gösteriyor. Böyle bir sistemin çevreye bakan yönü, aşırılıkların sınırlandırılmasından öteye gitmemektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın olumlu bir kazanımı olarak değerlendirilebilecek diğer ilkesi ise kaynakların sürdürülebilir kullanımıdır. Bu konudaki çabanın yanında yenilenebilir olmayan kaynakların kullanımında da tüm insanlıkla paylaşım hususu ayrıca vurgulanmalıdır.²⁴⁴ Bu kavram aslında kendi mülkünü başkalarına zarar vermeden (*sic utere tuo ut alienum non laedas*) kullanma bilincinin bir uzantısı olarak görülmelidir. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerini yakalayabilmek için devletlerin işbirliği içerisinde hareket etmesi, uluslararası hukukun temel bir gereksinimi olarak durmaktadır. Bu işbirliğinin bir yöntemi olarak ifade edilen ortak ama farklılaştırılmış sorumluluklar (*Common but differentiated responsibilities- CBDR*) ilkesi ise Aristo ve Thomas'ın üzerinde durduğu denkleştirici adaletin bir uzantısı olarak görülebilir. Çünkü farklılaşmış sorumluluklar yaklaşımı, su ve hava gibi küresel çevre kaynaklarının bozulmasına daha fazla katkıda bulunmanın ve daha yüksek kalkınma seviyeleri arasındaki tarihsel bağıntının farkındadır ve sorumluluk paylaşımını buna göre sağlar.²⁴⁵ Denkleştirici (*compensatory*) veya düzeltici (*corrective*) adalet ise bir tarafa haksız olarak tahakkuk eden kazancın veya kaybın düzeltilmesine dönük bir yöntemi ihata eder.²⁴⁶ Dolayısı ile bu iki ilkenin fikri ve gai temelde örtüştüğü açıktır.

İlginç bir şekilde sürdürülebilir kalkınma kavramı, globalizmin karşısına desentralizasyonu, emperyalizmin karşısına dekolonizasyonu, kümelenmiş refahın karşısına refahın tabana yayılmasını savunanları çıkarmıştır. Ancak bahsedilen klasik tartışmaların

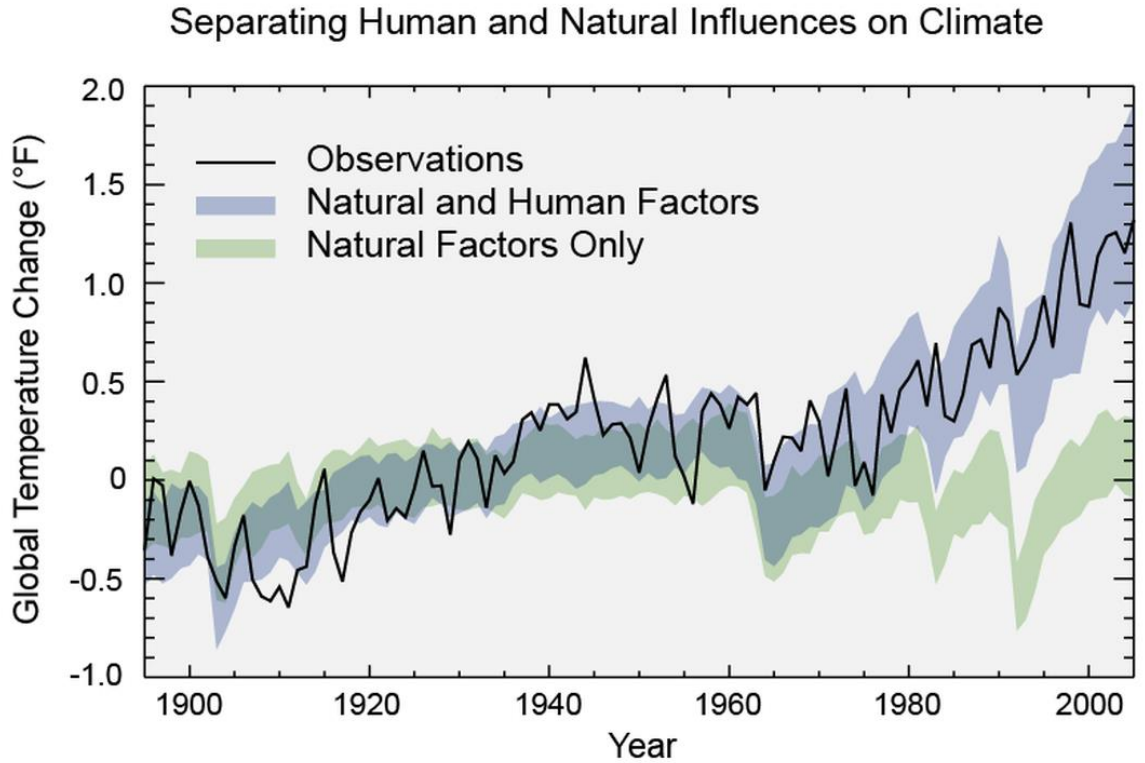
²⁴³ Kravchenko, S. (2009). *The Myth of Public Participation in a World of Poverty*. Tulane Environmental Law Journal, 23(1), (33-55), s. 38.

²⁴⁴ Stockholm Bildirgesi İlke 5.

²⁴⁵ Bkz. < <https://www.britannica.com/topic/common-but-differentiated-responsibilities> Erişim: 26.08.2018.

²⁴⁶ Brickhouse, T. (2014). *Aristotle on Corrective Justice*. The Journal of Ethics, 18(3), s. 187-205.

ötesinde, bu derece yoğun fikri temellerin çatışmasının, sürdürülebilir kalkınma kavramından değil, ona yüklenen anlamdan kaynaklandığını kabul etmek gerekir. Yani bu kavramın içeriğini eskimiş tartışmalar doldurmaktadır ve ne yazık ki ana akıma bu tartışmalar yön vermektedir. Böylece bize hayat bahşeden çevrenin bozulmasının bize de zarar vereceğine yönelik basit mantık, çoğu kez her ülkenin tartışılmaz kalkınma önceliğinin en tabi hakkı olduğu düşüncesinin gerisinde kalmıştır. Nitekim bu yaklaşımın sonucu olarak küresel ısınma ve iklim değişikliğine insanın etkisi açıkça ifade edilmektedir.²⁴⁷

Eğer mesele insanoğlu ve çevresi için yaşanabilir bir geleceği inşa edecek bir yönetim ise öncelikle önümüzdeki kavramların analizini yapmamız gerekir. Zira meseleyle ilgili yeni bir

²⁴⁷ U.S. Global Change Research Program (2014) **Climate Change Impacts in the United States**, U.S. National Climate Assessment, s. 8. Şekilde iklime insan ve doğanın etkileri ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Yeşil alan, doğal etkilerle küresel sıcaklık değişimini Fahrenheit derece birimi ile ifade ederken mor alan insan ve doğal etkenlerin birleşiminin etkisini göstermektedir. Çizgisel gösterge ise bilimsel olarak gözlemlenen değerdir. Grafikten de anlaşılacağı üzere sanayileşmenin yaygınlaştığı 20. yüzyılın ikinci yarısında bu iki etkenin farkı gittikçe açılmaktadır.

yaklaşım getirilmesi, kavramlar üzerine bina edilecek mantıkla mümkün olduğundan önce terimle ilgili önemli bir saptama yapmak gerekir. Sürdürülebilir kalkınma terimine teknik olarak bakıldığında konunun çevreyi ilgilendiren kısmı yalnız sürdürülebilirlikle ifade edilirken bu bile kalkınmanın sıfatı olmaktan ileri gidememiştir. Kaldı ki uygulamada açıkça sürdürülebilir değil, sürekli bir kalkınmanın hedeflendiği ortadadır. O halde bu terim, her ne kadar üç sütunlu bir içerik iddiası taşısa da hem algıda hem de dil tekniğinde yalnızca bir kalkınma teorisini ifade etmektedir. Dolayısıyla hedef olarak belirlenecek bir kavram için tutarlı bir yaklaşıma olan gereksinim açıktır. Bu husus yalnızca mevcut kavramın tutarsızlığı ve muğlaklığından değil, aynı zamanda düzenlemelerinin büyük bir bölümünü teşkil eden yumuşak hukuk (*soft law*) belgelerinin uygulanmasına çözümler üretmediğinden kaynaklanmaktadır. Uluslararası hukukun kaynakları, UAD Statüsü 38. Maddede belirtilmiştir. Burada, antlaşmalar, teamül, medeni milletlerce kabul gören genel hukuk ilkeleri ve yardımcı kaynak olarak yargı kararları ile doktrin sayılmıştır. Tüm bunların dışında yalnızca işlemi yapan devletleri bağlayan tek taraflı hukuki işlemler, uluslararası örgüt kararları ve yumuşak hukuk belgeleri bulunmaktadır. İşte bu sistem içinde bağlayıcılık zemininden yoksun olan yumuşak hukuk kaynağı, yukarıda işlenen uluslararası hukuki belgelerin karşılığıdır.²⁴⁸ Uluslararası çevre hukukunun ana gövdesini oluşturan bu belgelerin kendine özgü bir işlevi olan yumuşak hukuk kaynakları içinde bulunması, çevreye ilişkin benimsenen ilkelerin uygulama zeminini “yumuşak” hale getirmektedir. Zira sürdürülebilirlik yorumunun neredeyse tamamen hükümetlere bırakılması bunun önemli bir göstergesidir.²⁴⁹ Belirtelim ki bir kavramın teorik bir organizma ifade edecek seviyede teker teker sorulara cevap vermek suretiyle inşası, birçok teorik bütünü uzlaştırma iddiasıyla bir karmaşa oluşturmaktan daha bilimsel ve akla yatkındır. Kaldı ki uluslararası hukuk, uygulamada birbiriyle çelişebilecek birçok ilke barındırmaktadır. Bunları teorik zeminde uzlaştırmanın bir anlamı ya da

²⁴⁸ Belgeler başlığında işlenen ve diğer çevresel yumuşak hukuk örnekleri için bkz. **Ahmed**, Arif, Mustofa, Jahid, (2016) **Role of Soft Law in Environmental Protection: An Overview**, Global Journal of Politics and Law Research Vol. 4, No. 2, s. 1-18.

²⁴⁹ **Birnie**, Patricia, Boyle A. (2002) **International Law and the Environment**, Oxford University Press, Oxford, s. 96. Aktaran: **Sarıbeyoğlu Skalar**, op cit. s. 91.

gereği yoktur.²⁵⁰ Diğer taraftan ortada çok ciddi ve temel bir metot sorunu vardır. *Sunt autem predictae* sürdürülebilir kalkınmanın kısa tarihinden de anlaşılacağı üzere kavramın ortaya çıkışı birçok sorunu ele alma ihtiyacından doğmuş, ilk etapta bu sorunlar ele alınmıştır. Sonraki süreçte ise kavrama bir tanım atfetmek suretiyle sınırları çizilmeye çalışılmıştır. Oysa akla uygun olan bir kavramın önce tanımlanıp kendi dışındaki diğer kavramları daha sonra ele almaya başlamasıdır. Çünkü ele alma faaliyetinin şeklini ve içeriğini, kavramın kendi tanımı belirleyecektir. Sonuç olarak üzerinde durup takip etmeye değer olan konu kalkınma değil, gelecek kaygısıdır.

Sürdürülebilirlik yönetimine ilişkin izlenecek politika, insan ve doğanın kimliği ile uyumlu bir teoriye dayanmalıdır. Bu noktaya kadar sayılan problemlerin temeli, devlet ve kalkınma odaklı yaklaşımlar, yumuşak hukukun uygulanma problemi ile gelecek nesiller ve çevrenin göz ardı edilmesidir. Dolayısı ile bahsedilen “uyumlu teori” bu sorunlara cevap vermelidir. Teoriler, birçok değişkenin yön verdiği olaylar zincirini temellendirmeye yönelik disiplinleri ifade eder. Birçok disiplinde olduğu gibi olanı temellendirme arayışı uluslararası ilişkilerde de kendini göstermektedir. Devletlerin davranış biçimlerini incelemek, buna yönelik çıkarımlarda bulunmak ve nihayet genel kurallara varmak, strateji belirlemeye bakan yönüyle geleceğe de etki edebilmektedir. Bu noktada devreye giren genel kurallar, olmakta olanı yorumlayıp öngörülerde bulunmaya başlarken, belirlenen yaklaşımın eksiklerini görmeye de fırsat vermektedir. Bu şekilde hem yeni teoriler ortaya çıkmakta hem de mevcut teoriler kendilerini güncellemektedir. Belirtelim ki uluslararası ilişkileri anlamlandırmaya yönelik yaklaşımlar 2. Dünya Savaşı sonrası ve özellikle realizmin domine ettiği Soğuk Savaş döneminde artış göstermiştir. Disiplinin kendisini sahiplenme adına realist öğretide Morgenthau, politik bilimleri, sosyal bilimlerin güç ile ilişkili olanı şeklinde tanımlayarak ayırmıştır.²⁵¹ Oysa bu tasnif kabul edilse bile gücün tereddütsüz devletin elinde olduğu sunucuna nasıl varıldığı sorusu ile karşılaşmaktayız. Bu soruyu sorgulamaya değer olmayan, cevabı aşikâr olarak görenlerin bir kişinin devletine ihanet edebilme ihtimalini ne şekilde değerlendirdiği de önemlidir. Uluslararası

²⁵⁰ **Lowe, Vaughan (1999) Sustainable Development and Unsustainable Arguments**, International Law and Sustainable Development: Past Achievements and Future Challenges, Oxford University Press, Oxford, s.19- 37
Aktaran: **Sarıbeyoğlu Skalar**, op cit. s. 91.

²⁵¹ **Barkin, J. (2003). Realist Constructivism**. International Studies Review, 5(3), (325- 342) s. 327.

ilişkilerde birçok etken ve değişken bulunuyorken devlet gibi ortaya çıkışı gibi kendisi de bir efsane halini almış bir olguyu uluslararası ilişkiler disiplinin yegâne unsuru görmek, kanseri açıklamaktan aciz bir histoloji biliminden farksızdır. Zira devletin doğuşu ile ilgili üzerinde ittifak edilmiş bir teori bulunmadığı gibi, bireylerin ve toplumların saptırmacı iradesini reddederek, bu dogmanın bir şekilde yegâne güç olduğundan hareket etmek, tutarsız bir temennidir. Sonuç olarak salt devlet üzerine bina edilmiş uluslararası ilişkiler yaklaşımları hem akla hem de gerçekliğe uzaktır.

Ağırlıklı olarak Britanya ve Birleşik Devletler okullarında çalışılan uluslararası ilişkiler konusu, birden küresel bir ilgi ile herkesin ajandasında yer bulmuştur. İşte bu kendini ve uluslararası ilişkileri tanıma çabası, birçok disiplinin bu alana ilham kaynağı olmasına vesile olmuştur. Soğuk Savaş sonrasında klasik disiplinler, küresel ısınma, çevresel bozulma, aşırı nüfus ve etnik çatışmalar gibi güncel konuları ele alırken sözde yeni yaklaşımlarını “post” eki ile ifade etmekteydi: post-komünist, post-pozitivist, post-realist gibi. Oysa evrensel bir ek olarak “post”, gelecekte beklenenden çok aşılını veya reddedilene ifade eder.²⁵²

Soğuk Savaş sonrasında realizm, etnik çatışmaları; birçok etnik unsuru barındıran devletlerin dağılması ile içlerindeki rakip etnik grupların kendi içinde korkuya neden olup anarşik ortamda güçlerini kullanarak pozisyonlarını geliştirme faaliyeti olarak tanımlamıştır. Defansif realistler ise devletlerin genişlemesinin faydasından çok daha maliyetli olduğunu tartışmıştır. Buna göre büyük savaş güçleri içeride tehdit algısının abartılması ve askeri gücün etkililiğine yönelik aşırı inanç neticesinde oluşur. Sonuçta savaşın kazançlı olduğu ortamda savaş kaçınılmaz olmaktadır. Oysa Adolf Hitler’in Almanya’sı veya Napoleon Bonaparte’ın Fransa’sı, arzu ettiğine sahip olduğundan çok daha değer ver, motivasyonunu yansıtan birer örnek olmuştur. Diğer taraftan ofansif realistler ise anarşik ortamın tüm devletleri güçlenme yönünde teşvik ettiğini, bunun devletlerin saptırmacı (*revisionist*) bir güce duyduğu onulmaz kuşkudan kaynaklandığını savunmuştur. Ancak sahip olduğu sınırlı argümanlar, realizmi güncel gelişmeleri kavramaktan çok uzak bir konuma itmiştir. Bu gelişmelerden biri de Sovyetlerin dağılması ile

²⁵² **Kubalkova**, Vendulka, Onuf Nicholas, Kowert, Paul (1998) **International Relations in A Constructed World** (London, New York) s. 5- 6.

ortaya çıkan yeni demokrasilerdir. Esasen Neo- Liberal akımda Demokratik Barış Teorisi'nin (*Democratic Peace Theory*) yön verdiği bu eğilim, demokrasilerin doğası gereği otokrasilere göre daha barışçıl olduğu tezine dayanmaktadır. İşte bu “demokrasiler birbiri ile savaşmaz” anlayışı birden Birleşik Devletler'in temel politikası halini almıştır. Bu ise günümüze kadar girilen demokrasi ihracı eylemlerinin kötü sonuçları, demokrasinin tanımlanması ve demokratik barışın aslında 1945 sonrasına özgü şartlarla temin edildiğine yönelik tartışmaları beraberinde getirmiştir. Görüldüğü üzere zaman, teorileri geliştirmeye ve yenilemeye sürekli yardım etmektedir. Teoriler yanılabilir, bunların güncellenmesi ve değişmesi gayet tabi ve bilimin gereğidir. Ancak olanı inkâr edip diyalektiğe girişmek akademik fanatizmden başka bir şey değildir. Bu bakımdan şunu kabul etmek gerekir ki uluslararası ilişkilerde devletler dışında da sürece yön veren aktörler mevcuttur. Bunu kabul etmek için gücü olan bir aktör şart koşuluyorsa, doğanın bizim düzenimizi bozmaya yönelik gücünü hatırlamak yetecektir. Bilim ise doğanın davranışlarını anlamlandırabileceğimiz tek dayanağımızdır. Bu değişkenleri olduğu gibi kabul etmek, içi boş kavramları savunmaktan daha bilimseldir.

İnşacılık, liberal ve realist öğretinin aksine devletleri sadece hayatta kalmaya çalışma davranışı üzerinden değerlendirmez. Onların ilgileri ve kimliklerine, fikirlerin etkisine önem verir. Devletleri, özel tarihsel süreçlerin biçimlendirilebilir ürünü olarak görür. Toplumdaki hâkim söyleme dikkatle eğilir. Çünkü söylem, inançları ve ilgileri yansıtır ve şekillendirir. Ayrıca kabul edilebilir davranış normlarını oluşturur. Son tahlilde inşacılık, değişimin kaynağına özellikle iner. Bu aslında aktörlerin kendilerini nasıl tanımladıklarıyla ilgilidir. Avrupa Birliği'nin ulusal veya kıtasal önceliği, Almanya ve Japonya'nın geçmişlerini yeniden tanımlaması ve Birleşik Devletler'in küresel jandarma rolüne bakışı konuya ilişkin çeşitli örneklerdir. İnşacılık, kavramsal olarak çatışmayı var eden anarşi ortamı yerine, devletlerin oluşturduğu anarşi yaklaşımı benimser. Bir takım inşacı yazarlar uluslararası iletişimin ve ortak medeni değerlerin geleneksel ulusal bağlılığı sarstığı üzerinde dururken, diğerleri uluslararası hukukun önceki

meşruiyet kavramını sarsıp devlet gücünün kullanımının meşru maksadı olmaya evirildiğini belirtir.²⁵³

İnşacılıkta başlıca inceleme konusu olarak kimlikler, hem sürdürülebilirlik ve kalkınma kavramlarının daha iyi tanımlanmasına, hem de insan, flora ve fauna gibi sükelerin aktör olarak kabulüne imkân tanımaktadır. Nitekim pratik bir karşılığı görülmeyen çevresel korumaya dönük şüphelerin kaynağı, devletin ön plana çıktığı politik düzlemdir. Çevresel bozulmanın tek kaynağı yoksulluk olarak görülse bile, yoksulluğun devletlere değil, insanlara özgü bir sıfat olduğu unutulmamalıdır. Dolayısı ile arzu edilen sürekli kalkınma ortamının tesisi bir amaç olarak görülmekte iken bu denklem ile halkın refaha kavuşacağıının garantisi yoktur. Aksine savaşların temel motivasyonu, devletlerin daha fazlası için kalkınma motivasyonunun farklı versiyonudur. İnşacılık, yoksulluğun, çevrenin, refahın ve sosyal kalkınmanın temel aktörü olarak insanı almakla birlikte bu kavramların da kendi kimliği üzerinden hareket eder. Son tahlilde inşacılık, önümüzdeki sorunların çözümü için benimsenmesi gereken ideal yaklaşımdır.

İnşacılığın temeli, sosyal bir varlık olarak kabul edilen insana dayanır. Sosyal ilişkiler ise dünyayı bir ham maddeden şu an bulunduğu şekline getirmiştir. Devletlerin kendine özgü olmasının sebebi, insanların bunu bu şekilde değerlendiriyor ve sürdürüyor oluşudur. Uluslararası ilişkiler için ise tek bir makul sebep yetmektedir: aynı gezegende bulunmak. Kurallar kimin toplumda aktif bir aktör (*agent*) olduğunu söylemenin yanında bir kişiye, başkaları adına hareket etme alanı da açar. Kurallar ancak insana seçme şansı tanır çünkü bu seviyede gerekli zihinsel aktiviteye sadece insanlar sahiptir. Seçme şansı ise kurallara etki edebilecek bir fonksiyona sahiptir.²⁵⁴ Burada Onuf, yapısal (*structural*) veya deterministik taraftan kurallar ile serbest irade tarafından aktörler arasında interaktif bir denge kurmuştur. Aktörlerin hedefleri ise onların maddi koşullarına göre belirlenir.²⁵⁵ Bu durumda ya aktörler kaynaklarını kullanma gerekçelerini ifade eder veya gözlemciler bunları kanıtlardan ayırt edebilirler. Sonuçlardaki farkedilebilir dokular, (*patterns*) aktörlerin ilgilerini (*interests*) ortaya çıkarır. Kaynakları kullanarak aktörler, maddi

²⁵³ Walt, Stephen M. (1998) **International Relations: One World, Many Theories**, Foreign Policy No. 110 s. 29- 41.

²⁵⁴ Onuf, Nicholas (1998) **International Relations in A Constructed World** (London, New York) s. 59.

²⁵⁵ Ibid. s. 60.

varlık ediniş ilgileri ile kendi kimliklerini besler.²⁵⁶ Çok sayıda insan bir aktör olarak topluca faaliyet gösterdiğinde, kendileri için hareket eden aktörlere sahip olduklarında, önemli bir kimlik ölçüsüne sahip oldukları zaman (kendilerinin olarak tanımlanan bir yer de dahil olmak üzere) ve çok geniş sınırlar içinde hareket etmekte özgür olduklarında, bu insanlar bir ülke (*country*) oluşturmaktadır. Yüzyıllarca insanlar ülkelerden bahsederken birbirlerinden veya sosyal inşadan tamamen bağımsız olarak ele almıştır. Bu durum, egemenliği mutlak bir bağımsızlık ve ülkeleri egemen devletler olarak tanımlandığını açıklığa kavuşturmuştur. Oysa inşacı yaklaşım, tam bağımsızlığı kullanışlı bir kurgu, egemenliği ise bir derece meselesi olarak değerlendirir.²⁵⁷ Buradaki ilk çıkarım devletin adım adım bir aktör haline gelmesi ve tek aktör olarak kabul görmemesidir. Uluslararası ilişkilerde gözlemlendiği üzere kimlikler, fikirler ve söylemler de dahil olmak üzere birçok değişken mevcut iken bugün sürdürülebilir kalkınma kavramını bile bir kavramsal kohezyon oluşturması yönü ile bir aktör olarak kabul etmek gerekir.²⁵⁸ Zaten “Kazanımlar” başlığı bu kavramın birikiminin tarihsel süreç içinde nasıl inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Bunun yanında gelecek nesillerin -akli sorumluluğumuzun gereği olarak- ve doğanın da -yaşam üzerindeki gücünü göz önüne alarak- Whanganui Nehri örneğinde olduğu gibi bilim insanlarınca temsil edilmek üzere hukuken tanınması gerekir.

Tam bağımsızlık fikri reddedildiğinde, ulusların ilişkide oldukları alanda uluslararası hukukun da bir yeri vardır. Bu kurallar, üstün bir güçten değil, Onuf’un yönteminden çıkarılacağı üzere aktörlerden beklenecektir. Aktörler ise doğal olarak kendi birikimlerini ve ilgilerini bu sahaya yansıtmak isteyecektir. İşte bu noktada uluslararası hukukta ulusların hukukunun yani iç hukuk referanslarının inşacı yaklaşım ile sağlaması ortaya çıkmaktadır. Uluslararası hukukun kimliği dendiğinde ise tarihsel birikiminde bir iç hukuk işlevi gören *ius gentium* kavramını hatırlamak gerekir. Diğer taraftan henüz devam eden süreçte uluslararası hukuk ile muhatap olan devletlerin bu kurallara kendi birikimleri ile getirdikleri yorumlar şöyle dursun, bunlar bizzat uluslararası hukukun kaynakları arasında sayılmıştır.²⁵⁹ Nitekim bu çalışma içinde iç hukuk

²⁵⁶ Ibid. s. 64.

²⁵⁷ Ibid. s. 65.

²⁵⁸ Kavrama yönelik eleştiriler saklı kalmak kaydıyla bir durum tespittir.

²⁵⁹ Bkz. UAD Statüsü 38/1(c) hükmü.

referanslarına ilişkin orijinal örnekler verilmiştir.²⁶⁰ İç hukuk referanslarının uluslararası hukukta kullanımı esasen güncel bir tartışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Onuma, konuya asli (*substantive*) ve münhasır (*exclusive*) bir medeniyet anlayışının işlevsel olarak yeniden inşası gerekliliğini savunarak giriş yapmıştır.²⁶¹ Avrupalılar dünyayı Hristiyan- Pagan diye ayırırken Müslümanlar Müslim- Gayri Müslim, Doğu Asya ise medeni- bedevi olarak görmüştür. Doğu Asya'daki bu Çin merkezli (*sino- centric*) bakış, 1840- 42 yıllarındaki Afyon Savaşı yenilgisi ile zaten bozulmuş ve Kore'nin bağımsız bir devlet olarak tanınmasıyla son bulmuştur. Tüm bu durumlarda herhangi bir egemen devlet söz konusu değilken 19. yüzyıldan bu yana Batı'nın ulus- devlet modeli evrenselleşmiştir.²⁶² Oppenheim'in milletler arasında en ileri hukuk olarak tanımladığı uluslararası hukuk teorisi 20. yüzyılda oldukça yaygındı. Bazı hukukçular, uluslardan çok bireylerden oluşan dünyada bir uluslararası hukuk teorisi kurmaya çalışsa da bu girişim, uzmanlar tarafından reddedilmiştir.²⁶³ Esasen burada Onuma'nın dikkat çektiği temel tartışma konusu, uluslararası hukuk ileri bir medeniyet anlamı taşıyorsa bunun Batı merkezli medeniyet (*civilization*) anlayışına özgülenemeyeceğidir. Onuma, Fransa'da Fransız kültürünü tarif ederken “*la culture française*” yerine “normal” olanı karşılayan “*la civilisation française*” ifadesinin kullanıldığını vurgulamış ve evrensel bir hayat biçiminin ifade edildiğini belirtmiştir. Burada Batı'nın bu iddiasının aşikâr olduğunu kabul etmekle birlikte, uluslararası hukuk disiplindeki Batı'nın anlayışı sorgulanmak isteniyorsa uluslararası hukuk birikimindeki etkisini objektif olarak değerlendirmek yetecektir. Sürdürülebilir kalkınma sürecinde de Batı'nın çevresel düzenlemelerine veya Kuzey'in kalkınma modeline karşı çıkarken değerli olan şey, daha derin bir felsefe üretebilmektir. Diğer taraftan Batı'nın uluslararası hukuka kazandırdığı mantık, kendi içinde eleştirilerek ve yanlışlanarak bugüne gelmiştir. *Ius gentium* yerini *ius inter gentium*'a, doğal hukuk yerini pozitivist hukuka bırakarak bu inşa süreci devam

²⁶⁰ *Pacta sunt Servanda* ilkesinin ve obligation kavramının Roma Özel Hukuku'ndan uluslararası hukuk literatürüne geçişine ilişkin bkz. infra s. 59- 69, *sic utere tuo ut alienum non laedas* ve *estoppel* kuralına ilişkin bkz. infra s. 89, iç hukuktaki deterministik yetki anlayışına ilişkin bkz. infra s. 93- 96, Risk sorumluluğu, emlak vergisi ve ortak illiyete ilişkin bkz. infra s. 102- 104, *immissio* ve *onus probandi incumbit actori* için bkz. infra s. 110- 113.

²⁶¹ Onuma, Yusuaki (2006) *A Transcivilizational Perspective on Global Legal Order in the Twenty-first Century: A Way to Overcome West-centric and Judiciary-centric Deficits in International Legal Thoughts*, International Community Law Review 8: (29–63), s. 32.

²⁶² Ibid. s. 33.

²⁶³ Ibid. s. 34.

etmiştir. Reddedilen evrenselci düşüncelerin karşısına değişen güç dengelerinin ötesinde daha keskin bir mantık çıkarılmadıkça kendisini “Batı olmayan” olarak ayırma ihtiyacı içinde olanlar ya yeni bir disiplin oluşturacak veya köklerini *ius gentium*’dan alan bildiğimiz uluslararası hukuk disiplini gerekleri ile davranacaktır. Onuma aslında Batı’nın düşünce gücü ile Asya’nın maddi gücü arasındaki boşluğun uluslararası düzende rahatsız edici bir faktör olabileceğini ve birbirini hüsrana uğratabileceğini benimsemiştir.²⁶⁴ Aslında her gücün bir doktrine, her fikrin de uygulamaya ihtiyacı olduğundan hareketle, güç ve fikir, birbirinin rakibi değildir. Ancak oluşan durum, Onuma’nın belirttiği gibi tarafların eksiklerini kapatmak için kendilerini tüketme tehlikesidir. Diğer taraftan Onuma, iç hukuk referanslarının uluslararası hukukta kullanılmasını da yine Batı merkezli argümanı ile ciddi bir problem olarak görmüştür.²⁶⁵ Yukarıda inşacı bir yaklaşım ile iç hukuk ilkelerinin referansı hususu uluslararası hukukun inşa süreciyle açıkça izah edilmiştir. Kaldı ki süreç devam ettiğine göre her ulusun bu birikime katkı sunma yolu da açıktır. Burada rahatsızlık sebebi bu referansların Batı kaynaklı olması ise bu durum Doğu’nun doktrin eksikliği veya doktrinini bu platforma adapte edememesinin göstergesidir. Esasen güç merkezinin doğuya kayması, batının korumacı politikalarını zorunlu kılacağından şimdiye kadar savunduğu değerlerle çatışma ihtimali, Batı için de zor bir fikri sınav olarak durmaktadır. Sonuç olarak uluslararası hukuk, tarihsel deneyimleri ve birikimiyle çoğulcu bir ortam sunmalı ve uluslar, buna katkı sunmaya gayret göstermelidir.

Uluslararası hukuk ve sürdürülebilir kalkınma süreciyle ilgili yapılan değerlendirmeler neticesinde ortaya çıkan sentez aşağıda sıralanmıştır:²⁶⁶

- Doğanın dikkate alınmasının gerçeğe temas anlamı taşıdığı,
- Yalnız insanı temel alan yaklaşım ile kalkınma önceliklerinin örtüştüğü,
- Sürdürülebilir kalkınma kavramının kavramsal ve tarihsel tutarsızlıklarının bulunduğu,
- Uluslararası ilişkilerde devletin yanında insan, doğa, düşünceler, kimlikler ve gelecek nesillerin de aktör olarak tanınması gerektiği,

²⁶⁴ Onuma, Yusuaki (2017). **International Law in a Transcivilizational World**. Cambridge: Cambridge University Press. s. 5.

²⁶⁵ Ibid. s. 1- 7.

²⁶⁶ Bulgular elde edilirken doğa ve insanı içine alan genel ve felsefi konularla başlanıp, temellendirme sırası her adımda beliren sorunlara bir yanıt olacak şekilde kurulmuştur.

- Yukarıdaki gereksinimi inşacılığın karşıladığı,
- İnşacılıkta kurallar ve aktörler arasında interaktif bir ilişki bulunduğu,
- Yukarıdaki sebeple uluslararası hukukta ulusların hukukunun referans alınabileceği,
- Yalnız batı merkezli argümanı ile iç hukuk referanslarına karşı çıkılamayacağı.

Bu bölümde elde edilen bulgular, kavrama yönelik uyumsuzlukların ele alınması ve uluslararası hukukun, çevrenin ve geleceğe yönelik ihtiyaçların dikkate alındığı bir düzlemde tartışılması ihtiyacını doğurmuştur. Bu bakımdan kazanımlara yönelik yapılan değerlendirmelerin anlamlı kılınması adına konu ile ilgili uyumsuzlukların, elde edilen birikimlerle işlenmesi önem taşımaktadır.

2- ULUSLARARASI HUKUKİ UYUŞMAZLIKLAR

Uluslararası çevre hukuku, olan ve olması gereken ayırımında belirgin bilimsel ve politik çatışmaları barındıran bir alandır. Özellikle doğa bilimlerinin ortaya koyduğu veriler ile yaşanabilir bir geleceğin bugüne maliyeti, en temel açmaz olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda ifade edilen kavramsal çelişkileri somutlaştırma ve sorunlara cevap verme adına çevresel yumuşak hukuk belgelerinin bağlayıcılığı, yargı kararlarına yönelik değerlendirmeler²⁶⁷ ve ileriki adalet konuları bu bölümde işlenecektir.

2.1- YUMUŞAK HUKUK KAVRAMI VE AHDE VEFA İLKESİ

Coğrafi keşiflerle birlikte amansız bir güç yarışı içine giren Avrupa, denizlerin statüsünü, ülke sahiplenmeyi veya sahip olmadığı şeyi paylaşırma hakkını,²⁶⁸ zaten aşına olduğu Roma Hukuku ilkeleri ile değerlendirmiştir. İşte bu değerlendirmeler, Roma borçlar hukukundaki diğer

²⁶⁷ Konuya ilişkin yargı kararlarına yönelik incelemeler için bkz. **Sarıbeyoğlu Skalar**, op cit. s. 171- 237, **Pontin**, B. (2002). **Environmental Rights under the UK's "Intermediate Constitution"**. Natural Resources & Environment, 17(1), 21-66. Aktaran: < <https://www.jstor.org/>> Erişim: 24.08.2018, **Harrington**, J. (2007). **Climate change, human rights, and the right to be cold**. Fordham Environmental Law Review, 18(3), 513-535. Aktaran: < <https://www.jstor.org/>> Erişim: 24.08.2018, **Harrison**, J. (2011). **Significant International Environmental Cases: 2010-11**. Journal of Environmental Law, 23(3), 517-532. Aktaran: < <https://www.jstor.org/>> Erişim: 24.08.2018, **Rawson**, E. (1998). **Injunctive Relief in Environmental Cases**. Natural Resources & Environment, 13(1), 363-375. Aktaran: < <https://www.jstor.org/>> Erişim: 24.08.2018.

²⁶⁸ Bkz. < <https://www.britannica.com/event/Treaty-of-Tordesillas>> Erişim: 19.12.17.

ilkelerin de uluslararası hukuk literatürüne girmesini beraberinde getirmiştir. Hugo Grotius ve Cornelis van Bynkershoek, bu sürecin önemli temsilcileri olarak karşımıza çıkmıştır.²⁶⁹ Uluslararası hukukun kodifikasyon süreci, bu disiplinin kimliğinin oluşmasını sağlamış, güncel yaklaşımlar da bu temel üzerine bina edilmiştir.

Yumuşak hukuk (*soft law*), Dupuy tarafından 1977’de bağlayıcı olmayan bir hukuk alanı olarak ortaya atılmış bir tezdır. Burada kabul edilmesi gerektiği düşünülen ancak bağlayıcılık için çeşitli engellerle karşılaşılacak konularda, “yumuşak bir anlaşma, olmayan bir anlaşmadan daha iyidir” mantığı işletilir.²⁷⁰ Bu alan, uluslararası hukukta yaptırım gücünün en eksik düzlemi olarak karşımıza çıkar. Öyle ki realistler, hukukun doğası gereği bir güç ile sağlanabileceği ve uluslararası hukukun devlet gücü ile şekillenip sınırlandığı görüşündedir.²⁷¹ Bu ise uluslararası hukuka “yapılanı” meşru gösterme aracı olarak bakılmasının temel sebebidir. Yumuşak hukuk belgelerinin çevreye ilişkin yönü ise çevresel öngörülere yönelik önlemlerin geleceğe dönük olması ve bilimsel belirsizlik (*scientific uncertainty*)²⁷² durumunda, ihtiyat ilkesinin işleridir. Böylece yumuşak hukuk belgeleri, hukuki bir kişiliği olmayan çevreye yönelik “aktörlerin sözleri” olarak uluslararası çevre hukukunun kaynakları arasında yer edinmiştir. Çalışmanın bu bölümü, güncel bir sorun olarak karşımıza çıkan yumuşak hukuk belgelerinin taahhüt düzeyini, Roma Hukuku (*antikite*) ve uluslararası hukuk (*modernite*) anlamında *pacta sunt servanda* ilkesi ile birlikte ortaya koyacaktır.

2.1.1- Roma Hukuku’nda Contractus - Pactum İlişkisi

Roma özel hukuku, halen Kıta Avrupası’nda uygulanan medeni hukukun omurgası niteliğindedir. Kurulan sistemin özellikleri, bir imparatorluğun tüm sivil ilişkilerini düzenleme

²⁶⁹ Nussbaum, A. (1952). **The Significance of Roman Law in the History of International Law**. University of Pennsylvania Law Review, 100(5), s. 685- 686.

²⁷⁰ Klabbbers, J. (2006). **The concept of treaty in international law**. Leiden: M. Nijhoff, s. 160.

²⁷¹ Steinberg, R. (2002). **Overview: Realism in International Law**. Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law), 96, s. 260- 262.

²⁷² Bilimsel belirsizliğin ihtiyat ilkesini uygulamak için gerekli olduğuna dair bkz. Von Schomberg, R. (2012). **The Precautionary Principle: Its Use Within Hard and Soft Law**. European Journal of Risk Regulation, 3(2), s. 151- 152.

yeterliliği ve yeni ihtiyaçlara cevap verme dinamiğini gerektirmektedir. Uygulamalara yönelik yapılan kodifikasyonlar ve borçlar hukuku disiplini dini veya ahlaki bir öğretinin referans alınmaması, akılcı bir hukuk sistemini temin eden diğer teknik detaylardır. Sözleşmelerle ilgili burada vurgulanması gereken, Gaius'un bağlayıcılık sebebi olarak doğruluk erdemini değil, rızayı öne çıkarmasıdır.²⁷³ Roma'da rızanın *mandatum* ve *stipulatio* gibi çok taraflı uygulamaları varken, *pollicitatio* adında kendisine verilen onura teşekkür için halka hizmet vaadi şeklinde tek taraflı rızanın bağlayıcılığı da²⁷⁴ mevcuttur.²⁷⁵

Aristo, sözleşme mantığını tesis eden üç değer sıralamıştır: Sözünde durmak, (*promise-keeping*) denkleştirici adalet (*compensatory justice*) ve serbestlik (*liberality*). Adil olup olmadığı bir yana, doğruları seven bir kişinin bile çıkarı varsa daha doğrucu olacağını ileri sürerek denkleştirici adaleti öne çıkarmıştır.²⁷⁶ Bu değerler, skolastiklerin kurduğu sözleşme doktrininin temel referansı olmuştur.²⁷⁷ Antik Yunan'da karşımıza çıkan *synallagma* (*συνάλλαγμα*), sözleşme ve haksız fiili, gönüllü ve gönülsüz birer çok taraflı ilişki olarak tanımlamıştır. Böylece bu kavrama, adalet dengesini düzelter bir fonksiyon yüklenmiştir. İşte bu düzeltici adalete yol açan etkileşim, daha sonra böyle bir işlemin soyut sonuçları olarak ele alınacaktır. Roma İmparatorluğu'nda klasik öncesi dönemden klasik döneme geçerken kullanılan *nexum*, borcun temeli olarak kabul edilir. Bu kavram, bir ilişkide tamamen soyut bir bağı ifade ederken, klasik dönem hukuk biliminde “*obligatio*” gibi kadim bir kavramı *vinculum iuris* olarak hazırlamıştır.²⁷⁸ Roma Hukuku'nda “*obligatio*” olarak kullanılan borç kavramı, bağlamak anlamına gelen “*obligare*” fiilinden türemiş, o da aynı anlamdaki Antik Yunan'dan “*ligare*” (*λγρόω*) kelimesinin sürümüdür. “*Obligatus*” kelimesi ise edilgen formda “bağlanmak” anlamını karşılamıştır. “*Obligare*” fiili, Cumhuriyetin sonunda somut olarak “bağlamak” anlamının yanında birine bir

²⁷³ Gordley, J. (2011). *The philosophical origins of modern contract doctrine*. Oxford: Clarendon Press, s. 32.

²⁷⁴ Ibid, Ius. Dig. 50.12.3. Latince metinlerin anlaşılmasında, Nussbaum ve Gordley referans alınmıştır.

²⁷⁵ Gordley, op. cit.

²⁷⁶ *Nicomachean Ethics*, 4.7, 1127a- 1127b, Gordley, op. cit, s. 10- 13.

²⁷⁷ Gordley, op. cit. s. 10.

²⁷⁸ Massara, T. D. (2016). *New Europe-Old Values? Reform and Perseverance. Can Roman Legal Tradition Play a Role of Identity Factor Towards a New Europe?* New Europe - Old Values? Europeanization and Globalization, s. 1- 14.

görev yükleme anlamı da kazanmıştır.²⁷⁹ Bu konu, sorumluluk kavramına geçişte uygulanacak kıyas bağlamında oldukça anlamlıdır. Zira bu ilişkide bağlamanın konusu olan şey, aynı zamanda bağlanan taraf için sorumluluğun da konusunu oluşturmaktadır.

Iustinianus’un *Institutes*’inde borç ilişkisi, şu şekilde tanımlanmıştır:

“*Obligatio est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius rei solvendae secundum iura nostrae civitatis.*”²⁸⁰

Yukarıdaki tanımlama içinde *necessitate* ve *adstringimur* kelimelerinin birlikte kullanımı, “medeni hukuka göre bir ödemenin gerekliliği ile sınırlanma” anlamı getirmiştir.²⁸¹ Borç kavramını doğuran sebeplere ilişkin ise *Gaius*’un *Institutes*’inde basit bir ayırım yapılmıştır:

“*Omnis enim obligatio vel ex contractu nascitur, vel ex delicto*”²⁸²

Sözleşme ve haksız fiil olarak belirtilen sınıflandırma, *Iustinianus*’un *Institutes*’inde sözleşme benzeri ve haksız fiil benzeri kategorilerinin de eklenmesi ile dörtlü olarak karşımıza çıkmıştır.²⁸³ Bu ayırımların önemi, söz konusu borç ilişkisinin hukuk düzeni tarafından tanınması ve bir dava (*actio*) ile takip edilebilmesidir. Aşağıda belirtildiği gibi bu sınıflamaya girmeyen sırf bir anlaşma, uygulanabilir değildir:²⁸⁴

“*nuda pactio obligation non parit*”²⁸⁵

²⁷⁹ Ibbetson, D. (2016). *Obligatio in Roman Law and Society*. Oxford Handbooks Online.

²⁸⁰ Ius. Inst. 3.13.

²⁸¹ Plessis, P. J., Ando, C., & Tuori, K. (2016). *The Oxford handbook of Roman law and society*. Oxford: Oxford University Press. 43.3: Definitions of Obligatio.

²⁸² Gai. Inst. 3.88.

²⁸³ Ius. Inst. 3.13.

²⁸⁴ Zimmermann, R. (2007). *The law of obligations roman foundations of the civilian tradition*. Oxford: Oxford University Press, s. 508- 509.

²⁸⁵ Ius. Dig. 2.14.7.

Contrahere fiili, hem literatürde hem de mecazi olarak kullanılmıştır. Etimolojik olarak bakıldığında sözleşme yapmak anlamında değil, kendini ikna etmek için etkilemek, işlemek veya sebep bulmak karşılığını vermektedir.²⁸⁶ Borcun kaynakları arasında gösterilen sözleşmelerin (*contractus*) sıkı şekil şartlarına tabi olması, modern kara Avrupası hukuk sisteminde sözleşme serbestisinden ayrılan en belirgin özelliktir:

*“Et prius videamus de his, quae ex contractu nascuntur. Harum autem quattuor genera sunt: aut enim re contrahitur obligatio aut verbis aut litteris aut consensu.”*²⁸⁷

Sözleşmelerin ayından, sözden, yazıdan veya rızadan doğabileceği belirtilerek hukuken kabul edilebilecek sözleşmelere ilişkin sınırlı sayı ilkesi (*numerus clausus*) benimsenmiştir. Bu gerçek, Roma’da genel bir sözleşme teorisinin oluşmamasının temel sebebidir. Dolayısı ile belirli sözleşmeler dışında kalan sözleşmeler kural olarak hukuk düzeni tarafından tanınmayıp bunların bir dava ile de takibi mümkün değildi. Bu bakımdan *ius civile* sözleşme sistemi dışında kalan unsurlar, *pactum* olarak isimlendirilmekteydi. *Pactum/pactio kökü itibari ile pacisci/pacere* sürümü olup, ibra ve sorumluluktan kurtarmayı ifade eder. Yani failin, mağdurun intikam hakkından kaçınabileceği bir hareket söz konusudur.²⁸⁸ İlk dönemlerde ancak bir def’i (*exceptio pacti conventi*) olarak kabul edilirken İmparatorluğun değişen ihtiyaçlarına cevap vermek için bu konuda hukuku uygulayanlara da meşru bir zemin bırakılmıştır:

*“Omnium autem obligationum summa divisio in duo genera deducitur: namque aut civiles sunt aut praetoriae. Civiles sunt, quae aut legibus constitutae aut certe iure civili comprobatae sunt. Praetoriae sunt, quas praetor ex sua iurisdictione constituit, quae etiam honorariae vocantur.”*²⁸⁹

Yukarıda belirtildiği gibi borçlar *civile*’ye dayanarak doğabileceği gibi, *praetor* hukukundan da kaynaklanabilir. Dolayısıyla sıkı şekil şartlarını taşımayan hukuki muameleler de

²⁸⁶ Massara, op. cit.

²⁸⁷ Gai. Inst. 3.89.

²⁸⁸ Massara, op. cit.

²⁸⁹ Ius. Inst. 3.13.1.

pacta sunt servanda ilkesi ile *honorariae* olarak hukuken tanınmıştır. İşte bu şekle tabi olmayan *pactum*'lar, iyi niyet davaları (*bona fidei iudicia*) ile ilgili olmak kaydıyla (*pacta ex continenti adiecta*) artık sadece def'i değil, aktif dava malzemesi olarak da kullanılabilmekteydi.²⁹⁰ Diğer taraftan bir kısım *pactum*'lara dava hakkı tanınarak bunlara *pacta vestita*, bunun dışında kalanlara ise *pacta nuda* denmiştir.²⁹¹

Hukuk tekniği dışında ahde vefa ilkesinin ticari ve dini bir yönü olduğunu da kabul etmek gerekir. Romalıların bu konu üzerinde durmalarının sebepleri arasında iyi düzenlenmiş bir ticaret sisteminde sözleşmelerin gereklerine uyma şartı vardır. Diğer taraftan evangelist St. Matthew'ın İncili 5. Kısım 37. Ayette açıkça

“Bırak iletişimin evet, evet; hayır, hayır olsun, şeytanın çıkarından daha fazlası için.”²⁹²

ifadesi geçmiştir. Bu hususta St. Augustine gibi kilise önderleri, sözün kutsallığı meselesi üzerine çalışmış, düşmana bile verilen sözün tutulması hususu, kanonik hukukun birincil kaynaklarından *Decretum Gratiani*'de de vurgulanmıştır.²⁹³ İslam öğretisi de sözü bir emanet gibi kabul etmiş, Allah'ın kullarına verdiği sözü tutacağı, kulların da O'na verdikleri sözü tutması gerektiği belirtilmiştir.²⁹⁴

Görüldüğü üzere ahde vefa, temel bir ahlaki norm olarak da kabul görmüştür. Bahsedilen kavramsal orijinlerin yanında uluslararası hukukta kullandığımız *pacta sunt servanda* terimi, yukarıda özetlediğimiz teknik orijin ile literatüre girmiştir. Burada üzerinde durulması gereken konu, *pactum*'ların değişen fonksiyonuna ihtiyaçların yön verdiğidir. Zira zamanın dinamik yapısı, hukuku tutarlılıkla değişime zorunlu kılmaktadır.

²⁹⁰ Zimmermann, op. cit. s. 509- 511.

²⁹¹ Ibid. s. 538- 539.

²⁹² “But let your communication be, Yea, yea; Nay, nay: for whatsoever is more than these cometh of evil.”

²⁹³ Decreti Pars Secunda, Causa XXIII, Question 1, Column 3.

²⁹⁴ Kulların birbiri ile olan ilişkilerinde de doğru sözlü olması defaatle ifade edilmiştir. Zira başta evlilik olarak sayılan bu anlaşmalar, Allah'ın şahit olduğu yönüyle açıklanmıştır: “Yine onlar ki, emanetlerine ve ahidlerine sadakat gösterirler.” Mu'minun 8. Ayet, Mearic 32. Ayet. Bkz. < <https://kuran.diyanet.gov.tr/> > Erişim: 01.05.2018.

2.1.2- Ortaçağ'da Gelişen Yeni Bir Alan: Uluslararası Hukuk

Ortaçağ Avrupası, özellikle din, hukuk, coğrafya, sanat ve askeri teknoloji alanları başta olmak üzere büyük bir düşünce devrimine sahne olmuştur. Bu dönemde sözleşmeler zincirinden oluşan feodal sistem, anarşiyi uzak tutan bir fonksiyon üstlenmiştir. Akinolu Thomas, Aristo'nun değer eksenli ortaya koyduğu sözleşme yaklaşımını ahlaki hukuk nazarıyla dikkate almıştır. Vaftizli Aristo olarak anılan Thomas, bir sözü bağlayıcı yapan unsurları incelerken, sözün denkleştirici adalet veya serbestlik ifade ettiğini belirtmiştir. Bu ayrımla bir sözleşmenin, denkleştirici adaletin gereği olarak nasıl eşitliği bozduğunu açıklamıştır. Böylece sözleşme taraflarına çeşitli borçlar yükleyen bir metot ortaya koymuştur. Roma Hukuku'nda öyle olmasa da doğal hukuk düşüncesinde tüm sözlerin bağlayıcı olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁵ Bu bağlamda sözü, kişinin kendisi için yaptığı bir hukuk olarak tanımlamıştır.²⁹⁶ Aristotelyen felsefede kişinin hareket yönü, insani sebep ve isteğe dairdir. Şu hâlde söz veren bu yönde belirlediği iradenin sonuçlarına razı olmalıdır. Söz için belirlediği şekil ise kelimeler veya diğer dışa dönük işaretlerle iletişim kurulmasıdır.²⁹⁷ Bu şekilde verilen bir söz ise ancak söz sahibinin taahhüt niyeti etrafında bağlayıcı olacaktır. Aristo'ya göre, yasalar, genel bir çerçeve ile değişik durumlara uygulanır olduğundan, davalar ancak olaylar yasa koyucunun niyeti dışında gerçekleşince ortaya çıkacaktır. Thomas ise bu tür davalarda hukukun da sözün de artık bağlayıcı olmadığını savunmuştur.²⁹⁸ Diğer taraftan ona göre bir sözleşmeyi akdetmeyi gerektiren şartlardaki değişiklik, artık sözleşmenin bağlayıcı olmamasını haklı kılar. Bu görüş, *clausula rebus sic stantibus* doktrininin gelişimine de öncü olmuştur.²⁹⁹

Roma'da *ius gentium*, savaş, esaret ve kölelik gibi olgular sonunda “insani bir gereksinim” ile;

²⁹⁵ Gordley, op. cit. s.11.

²⁹⁶ Thomas Aquinas, Summa Theologica, Treatise on the cardinal virtues, Question 88: Service by promise, Article 10.

²⁹⁷ Ibid. Question 88: Service by promise, Article 1.

²⁹⁸ Sözün bağlayıcılığı için: Ibid. Question 88: Service by promise, Article 10, Question 89: Of Oaths, Article 9, hukukun bağlayıcılığı için Question 120: Of “Epikeia” or Equity, Article 1.

²⁹⁹ Wehberg, H. (1959). *Pacta Sunt Servanda*. The American Journal of International Law, 53(4), s. 776- 777.

“usu exigente et humanis necessitatibus”³⁰⁰

Doğal hukuktan ve tüm insanlar için geçerli olacak şekilde ortaya çıkmıştır:

“Quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium”³⁰¹

Ius gentium kavramı, Roma vatandaşı olmayanları da bağlayan kurallar bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortaçağın önemli hukukçularından Iacobus de Ravanis ve Petrus de Bellapertica’ya göre, *ius civile* biçimi bir sözleşme, dâhili bir önem arz ederken, *ius gentium* kaynaklı bir sözleşme, doğal bir yükümlülük ifade eder. Zira *ius civile*, bu sözleşmelerin kaynağı değil, onları uygulanabilir kılan onaylayıcı konumundadır.³⁰²

Roma Hukuku ile Thomistik ve Aristotelyen felsefenin esaslı bir sentezi, Ortaçağ’ın sonuna kadar bekleyecektir. “Son skolastikler” veya “İspanyol doğal hukuk okulu” olarak bilinen teologlar ve hukukçular grubu, bu konuyu ele almıştır. En önemli temsilcileri Francesco de Vitoria, Diego de Covarruvias, Domingo de Sato, Luis de Molina ve Leonard Lessius’tur. Thomistik ve Aristotelyen felsefe temelinde kurdukları doktrin, Roma Hukuku ile de detaylandırılmış ve sistemleştirilmiştir.³⁰³ Thomistik ve Aristotelyen felsefedeki sözünde durma, denkleştirici adalet ve serbestlik ilkelerinin Roma Hukuku’ndaki karşılıklarını ararken, okudukları metinlerde *pollicitatio*’nun tek taraflı rıza, *pactum*’un ise karşılıklı rızaya denk geldiğini fark etmişlerdir. Şu hâlde Lessius ve Molina, sözü *pollicitatio*, *pactum*’u ise anlaşma olarak ifade etmiştir.³⁰⁴

Ortaçağın renkli skalasında Machiavelli, devletin gerekliliğini ortaya koyarken, prensin hukuk ve adaletin üzerinde olmasını, devleti temin edecek bir zorunluluk gibi görmüştür.

³⁰⁰ Ius. Ins. 1.2.1.

³⁰¹ Ibid.

³⁰² Gordley, op. cit. s. 42- 43.

³⁰³ Ibid. s. 1- 19.

³⁰⁴ Ibid. s. 71- 72.

Kendisine göre hukuk, hükümdarın gücünün bir uzantısı ve uygulamasıdır. Dolayısıyla hukuku yapan, ona uymakta özgürdür.³⁰⁵ Esasen Machiavelli, halk, prensinin hiçbir koşulda hukuku çiğnemeyeceğini anlarsa bu güvenin prensin kişisel gücünün nihai bir portresine dönüşeceğini belirtmiştir. Ancak hukuku çiğnemek de yerine göre anlamlıdır. Kendisine yönelik cinayet kastını savmak için birini öldürmek, hukuk öyle dediği için bir istisna değildir. Zira öldürmeyi suç sayan çoğu ilk dönem statüleri meşru savunmadan bahsetmez. Buradaki esas sebep, böyle bir durumda kişiyi hukukla sınırlamanın anlamsız olduğu gerçeğidir. Yani Machiavelli, bıçak kemiğe dayandığında, vakıa karşısında hukukun anlamsızlığından ve artık hukukun bağlayıcılığının kalmayacağından bahsetmiştir.³⁰⁶ Diğer taraftan Dominiken teolog Thomas Cajetan, sözün yürürlüğünü doğruluk ve inancın konusu olarak kabul etmiş, söz sahibinin zarar görmedikçe adalet adına hiçbir bağlayıcılığının bulunmadığını savunmuştur. Fransız hukukçu Franciscus Connanus da bu görüşü, *ius civile*'de belirtilmeyen sözleşmelerin bağlayıcı olmadığı delili ile desteklemiştir. Ona göre sözün bağlayıcılığı doğruluğun değil adaletin bir gereği olsaydı, *pactum*'ların da bağlayıcı olması icab ederdi.³⁰⁷ Ancak bu görüş, Soto, Molina, Lessius, daha sonra da Grotius, Pufendorf ve Barbeyrac tarafından “aldatmak (*infidelity*) da bir nevi adaletsizliktir” önermesiyle reddedilmiştir. Soto'nun Cicero'dan yaptığı

“*fundamentum justitiæ est fides...*”

“iyi niyet, adaletin temelidir” alıntısı, daha sonra diğerleri tarafından da kullanılmıştır. Lessius'a göre, mükemmel şekilde oluşmasa da, doğruluğun konusu olan bir söz, doğruluğu, mükemmel olmayan bir adalet formu haline getirir. Molina ise söz verenin sözün sonuç doğurmasına yönelik niyeti olup olmadığı üzerinde durmuştur. Belirtelim ki Molina, ilahiyat orijini ile serbest irade konusu üzerine yaptığı çalışmaları, uluslararası hukuk disiplinine uygulamıştır. Kendisinden sonra gelen Molinacılık akımına da yön veren temel düşünce, insanın dilediğini yapabileceği önermesidir. Molina ile uluslararası hukukta, müteal (*transandantal*) kökenli doğal hukuk anlayışından, iradeci pozitif hukuk anlayışına doğru bir yönelim devam

³⁰⁵ D'amato, A. (2010). *International Law from a Machiavellian Perspective*. SSRN Electronic Journal.

³⁰⁶ Ibid.

³⁰⁷ Gordley, op. cit. s. 74

etmiştir.³⁰⁸ İşte bu anlayışta eğer sözün sonuç doğurmasına yönelik bir niyet varsa söz veren sözüyle adaletin konusu olarak bağlı iken, böyle bir niyet yoksa söz veren sözüyle dürüstlüğü'nin konusu olarak bağlıdır. Şu halde bir mahkeme, söz verenin niyetini, halin şartlarına göre inceleyip Roma Hukuku ilkelerine uygunluğunu sınamalıdır. Lessius, Molina'nın görüşünü, "sözlerin kesin niyet ile verildiği için değil, söz oldukları için bağlayıcı olduğu" hususunu fark edemediği yönüyle eleştirmiştir.³⁰⁹

Jean Bodin, ulusal egemenlik kavramını öne çıkarsa da, prensleri Tanrı'nın hukuku ve doğal hukukla bağlı kabul etmiştir. Sicilya tiranı *Dionysius* bile annesini, *Syracuse* adet ve yasalarından muaf tutup doğal hukuktan esirgeyemiyorsa doğal hukukun, prensleri bağladığı açıktır. İşte bu yüzden Roma'da magistralar yeni bir yasa getirdiklerinde adetten metnin sonuna;

*"si quid uis non esset eius ea lege nihil rogaretur."*³¹⁰

ifadesini eklemişlerdir. Bodin, iyi bir sebep bulunca Tanrı'nın hukukuna aykırı hareket edilebileceği görüşünü, "ya bulunan sebep Tanrı'nın hukukunu (ve doğal hukuku) çiğniyorsa?" sorusu ile karşılamıştır.³¹¹ Bodin, sadece yabancı ülkelerle yapılan sözleşmeler özelinde değil, genel anlamda doğruluk ve sadakati adaletin temeli olarak ifade etmiştir. Kendisi aynı zamanda hukukun bağlayıcılığına ilişkin istisnalar da getirmiştir. İşte bu husus, *Pacatus*'un imparator *Theodosius*'a söylediği şeyle alakalıdır;

*"tantum tibi quantum licet per leges licebit"*³¹²

Şu hâlde egemen prens, doğal hukuku çiğnemeyen bir medeni hukuk kaidesiyle bile bağlı değildir.³¹³ Bodin'in bu görüşü, gücü elinde bulunduranlara geniş bir yorumlama alanı

³⁰⁸ Erkiner, H. H. (2012) *Grotius Öncesinde İlk Modern Uluslararası Hukuk Düşüncesinin Oluştugu Tarihsel Koşullar ve Erken Klâsik Dönemdeki Öğreti*, Marmara Hukuk Araştırmaları Dergisi, s. 110- 111.

³⁰⁹ Gordley, op. cit. s. 73- 74.

³¹⁰ "Eğer içinde adil ve makul olmayan bir şey olsaydı, onlar bunu istemezdi."

³¹¹ Bodin, J. Franklin, J. H. (Edt) (2004). *On sovereignty: four chapters from the six books of the commonwealth*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 32.

³¹² "Hukukun sana izin verdiği herşeyi yapmaya müsadene var".

bırakmıştır. İşte Hugo Grotius, bu noktada krallara, medeni hukuktaki bir kaideyi tersine çevirme, sözleşmeyi iptal etme veya devletin başı olarak ettiği yemininden dönme gibi bir hak tanımamıştır. Diğer taraftan Spinoza ve Hobbes, *raison d'état* doktrini öne çıkararak devlet olgusunu var eden unsurları, doğal hukukun içinde kabul ettikleri ahde vefa ilkesinin bile uygulanamayacağı kırmızı çizgi olarak kabul etmiştir.³¹⁴

1543 yılında Henry VIII ve Charles V arasındaki savunma ve saldırı ittifakında rastladığımız garanti kaydı, (*guarantee clause*) tarafları bağlayan özel bir ifade olarak on yedinci yüzyıl başından itibaren oldukça sık kullanılmaya başlanmıştır.³¹⁵ Diğer taraftan on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Hugo Grotius, Samuel Pufendorf ve Jean Barbeyrak gibi kuzeyli doğal hukukçular, son skolastiklerin öğretilerini devralmıştır. Lessius ve Molina arasındaki tartışmada bu hukukçular Molina'nın duruşunu benimsemiştir. Ancak Lessius'un yaklaşımından ayrıldıkları veya bu yaklaşımı açıklamaya çalıştıkları da söylenemez. Zira Grotius ve Puffendorf, sözleşme için öngörülen şeklin söz verilene bir hak tanıdığından çok sözün kasıtlı verildiğine işaret olarak gördüklerinden, bu hususta Lessius'a daha yakındır.³¹⁶ Grotius, eski ve yeni ihtiyaçlar arasındaki gerilimi göz önüne alarak özel vaatleri gerektiren doğal ihtiyaçların kamu gücü tarafından desteklenmesi gerektiğini savunmuştur. Görüşleri, özel hukukun sonraki gelişiminde de kısmen etkili olmuştur.³¹⁷ Emer de Vattel, *Droit des Gens* eserinde yeminlerin ve sözleşmelerin yerine getirilmesini, uluslar arasında ticaret ve güvenliği sağlayacak yegâne gereklilik olarak ifade etmiştir. Kendisinin ifadesiyle *foi des traités* (antlaşmalara inanç), taraflar arasındaki sırf sözleşme kutsallığından daha çok şey anlatmaktadır.³¹⁸ Zira inanç, sözden çok söz sahibi ve iradesiyle ilgilidir. Pozitivist uluslararası hukuk kurucularından Johann Jakob Moser,

³¹³ Bodin, op. cit. s. 32- 33.

³¹⁴ Wehberg, op. cit. s. 778- 779.

³¹⁵ Satow, E. (1925). *Pacta Sunt Servanda or International Guarantee*. Cambridge Historical Journal, 1(3), s. 295- 318.

³¹⁶ Gordley, op. cit. s. 75- 77.

³¹⁷ Sharp, M. (1941). *Pacta Sunt Servanda*. Columbia Law Review, 41(5), s. 783- 784.

³¹⁸ Wehberg, op. cit. s. 779.

sözleşmedeki tüm ilgililerin rızası ile sözleşmenin iptal edilebileceğini belirtmiştir.³¹⁹ Esasen buradaki gelişimin yönü, sözün bağlayıcılığının, doğal hukukun değil, serbest rızanın bir sonucu olduğudur.

2.1.3- Değerlendirme

Anarşiden despotizme kadar değişik anlamlar yüklenen hukukun en önemli meselelerinden biri bağlayıcılıktır. Zira söze bağlılık, sivilizasyonun veya orijinal tabiri ile kültürün³²⁰ en önemli gereksinimlerinden biri olan emniyeti tesis etmektedir. *Pacta sunt servanda* ilkesi, eski çağlardan beri uluslararası hukuk biliminin bir aksiyomu, önermesi ve kategorik buyruğu olmuştur. Prensipte çok nadir olarak reddedilmiş,³²¹ Machiavelli ve Spinoza gibi az sayıda aleyhe karşılık bulmuştur. Bu görüşler temelde devleti, devletin çıkarını veya devleti yöneteni hukukun üstünde kabul etmekten kaynaklanmaktadır. Realist pencerede aynı yaklaşıma, yine “devlet” ana akımı ile “temel aktör” yorumu eklenmiştir. Devleti temel aktör ve hukukun üstünde kabul etmek, “gerçeğe” temas etmedikçe sadece “herhangi” bir önermedir. Realist yaklaşım devleti başat unsur olarak görmekte ve devletler arası ilişkilerde sorumluluğun değil, anarşinin esas olduğunu savunmaktadır. Şu hâlde hukuku yapan devlet, onunla bağlı olmamalıdır. Ancak meseleye bir bütün halinde bakıldığında devletin birlikte yaşama evriminin bir safhası, uluslararası hukukun ise bu evrimin zorunlu bir halkası olduğu aşikârdır. İşte bu evrim doğal bir zorunluluk ise *ius gentium*’un, de Ravanis ve de Bellapertica’nın belirttiği gibi³²² hukukun dâhili bir formunun karşısında doğal bir yükümlülüğü işaret ettiği açıktır. Eğer bir aktöre sorumluluk öngörüldüğünde kavramsal olarak varlığı tartışmalı hale geliyorsa o aktör, başat unsur olacak kadar güçlü bir organizmaya sahip değildir. Yukarıda sürdürülebilir kalkınma sürecinin değerlendirmesinde doğanın ve doğa bilimlerinin ihmal edildiği seyirde “insan” kavramının ön planda olduğundan bahsedilmiş ve insanın ön planda olduğu bu akımın, kalkınma odaklı yaklaşımlarla ilişkisi gözlemlenmiştir. Bu tespit, gelecek nesillerin ve çevrenin diğer unsurlarının

³¹⁹ Wehberg, op. cit. s. 775- 786.

³²⁰ Spengler, Oswald, 1880- 1936. (1928). *The Decline of the West*. New York: A. A. Knopf, s. 31- 36.

³²¹ Lauterpacht, Hersch. (1927) “Spinoza and International Law,” *British Yearbook of International Law*, Vol. VIII, s. 89– 107.

³²² Bkz. supra s. 65.

da karar alma süreçlerinde bilimsel verilerle dikkate alınması adına önemlidir. Diğer taraftan uluslararası ilişkiler sahnesinde devletin karşısında insanı ele aldığımızda, insana sorumluluk yüklenmesi, kavramsal veya fiziksel olarak varlığını ortadan kaldırmaz. Kaldı ki insan, devleti var eden asabiyyetin haricinde sadece kendisi için isteyeceği haklar gibi farklı motivasyonlara da sahiptir ve bunların da göz ardı edilmemesi gerekir. Buna en güzel örnek, Plato'nun "güzel şehir" (*Καλλίπολις*) olarak isimlendirdiği³²³ şehrin sisteminde, aile kavramını kaldıracak biçimde kadın ve çocukların sitenin ortak değeri telakki edilmesi,³²⁴ realizmin varsayımının daha açık bir şekilde ifade edilmesidir. Platon, sitenin menfaatlerini öne çıkarmak için toplumdaki farklı motivasyonlardan sakınma ihtiyacı duyuyorsa bu motivasyonların varlığının kabul edildiğini gösterir. Zaten öngördüğü sistemin gerçeği yansıttığına dair bir iddiası bulunmayıp, bunu bir idea olarak takdim etmektedir. İşte realizmin "olan" olarak nitelediği, kendisi de doğuşu gibi bir efsane halini alan devlet temelli sistem, aslında Platon'un bir idea olduğunu bildiği ve bu şekilde değerlendirdiği sistemdir. Dolayısıyla "olanı" açıkladığı iddiasıyla realizm, insandan sadece devlet olgusunu dikkate almasını temenni etmektedir. Son tahlilde uluslararası ilişkilerde bir anarşi ortamı önermesiyle ahde vefa kavramını reddetmek mümkün değildir.

Ahde vefa kavramını kabul edenler arasında kavramsal bir tartışmadan söz etmek mümkündür. Burada antlaşmaların (*treaties*) her zaman bağlayıcı olduğu veya yalnız geçerli antlaşmaların bağlayıcı olduğu yönünde bir fikir ayrılığı mevcuttur. Bunun yanında uluslararası hukukun antlaşmaların geçerliliği için kurallar koymadığından hareketle, kavramın bir *deus ex machina* oluşturduğunu savunanlar da bulunmaktadır.³²⁵ Meselenin muhakemesine uygun bir zemin oluşturmak için, tüm bu fikirleri dikkate almak gerekmektedir. Esasen bu tartışma, daha önce de belirtildiği üzere, kökleri son skolastiklere inen derin bir konudur. Molina, söz verenin, sözün sonuç doğurmasına yönelik rızası ve iradesi üzerinde durmuştur. Böyle bir yaklaşım, ahde vefa ilkesinin ahlaki ve manevi değil, rasyonel bir temele oturtulması adına değerlidir. Zira daha önce kabul edilen bir kuralın hilafına edilen hareket, akılla da çeliştiği için, bunun akılla izahı

³²³ Preus, Antony (2015) *Historical Dictionary of Ancient Greek Philosophy*, Second Ed. Rowman & Littlefield, s. 216.

³²⁴ Platon, Republic, Book V, Column 449c. Bkz. < <http://classics.mit.edu/Plato/republic.6.v.html> > Erişim: 26.07.2018.

³²⁵ Kunz, Josef L. (1945) *The American Journal of International Law*, Vol. 39, No. 2, s. 180- 197.

beklenecektir. Ancak bir ihlalin hukuk önünde ahlaken değil, aklen izahı noktasına varmak için mükemmel bir niyet ve şekle ihtiyaç yoktur. Çünkü aksi mantık, davaları yasa koyucunun niyeti dışında gerçekleşen olgular kabul edip burada hukukun ve sözün artık bağlayıcı olmadığını savunmayı da gerektirir.³²⁶ Belirtelim ki burada tartışılan sözün kesinliği değil, niyetin ve şeklin kesinliğidir. Grutius ve Puffendorf'un da dikkat çektiği gibi³²⁷ niyet ve şekil, sözün kesinliğini test etmek için bir araçtır. Bu unsurları amaç haline getirmek, söz verene menfi bir hak sağladığı gibi verilen sözün içeriğini boşaltacak bir diyalektiğe de meydan verecektir. Sonuç olarak Lessius'un belirttiği gibi sözün kesin bir niyetle verildiği için değil, "söz" olduğu için bağlayıcı olduğu gerçeğini göz ardı edemeyiz.

Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin başlangıcında serbest rıza (*free consent*) iyi niyet (*good faith*) ve ahde vefa (*pacta sunt servanda*) taraf devletlerin evrensel olarak kabul ettiği kavramlar olarak zikredilmiştir. Bu kavramların birbirini destekleyen birer bütünleyici parça olarak kabul etmek gerekir. Nitekim ahde vefayı anlamlı kılan serbest rıza ve iyi niyettir. Yine 26. Maddede;

"Yürürlükteki her antlaşma tarafları bağlar ve iyi niyetle icra edilmesi gerekir."

Hükmü ifade edilmiştir. Belirtilen iyi niyet, pozitivist bir kavramdan ziyade, orijinini doğal hukuktan almaktadır. Bu ise manevi bir yargılamaya meydan vereceği yönünde eleştirilmektedir.³²⁸ Birleşmiş Milletler Şartı'na uygun olarak Devletler Arası Dost İlişkileri ve İşbirliği Hakkındaki Uluslararası Hukuk İlkeleri Beyannamesi³²⁹ (*the Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations*) ve Helsinki Nihai Şartı'nda³³⁰ (*the Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe*) bu iyi niyetin konusu yükümlülük (*obligation*) olarak belirtilmiştir. Zira yükümlülük, görevin (*duty*) yanında ilgili hakları da içine

³²⁶ Belirtilen yönde Akinolu Thomas'ın görüşü için bkz. Supra s. 64.

³²⁷ Bkz. supra s. 68.

³²⁸ Jeffery, R. (2015). *Hugo Grotius in international thought*. Palgrave Macmillan, s. 96.

³²⁹ GA Res.2625 (24.10.1970).

³³⁰ 1 Ağustos 1975, 73 DEP'T ST. BULL. 323.

almaktadır.³³¹ Burada Roma Özel Hukuku disiplini içinde kullanılan *obligation* teriminin devletlerin yükümlülüğünün konusu olarak aynı haliyle kullanılması dikkate değerdir. Özel bir borç ilişkisinde öngörülen yükümlülüklerle ilişkin kadim prensiplerin referans alınması, her iki yükümlülük alanında da kendine yer bulan *pacta sunt servanda* ilkesinin kıyas kabul edebileceğini göstermektedir. Öncelikle *pacta sunt servanda* ilkesinin gerek kökeni³³² gerekse Türkçe karşılığında akde riayet (obeying with contract) değil, ahde vefanın geçerli olduğu açıktır. Aynı zamanda uluslararası hukukta bu ilkenin yalnız antlaşmalar hukukuna uygulandığı da aşikârdır. İşte bu farklılığı açıklarken yalnız uluslararası hukukun kimliğinin değil, *pacta sunt servanda* ilkesinin de önemi büyüktür. Yukarıda belirtilen bilgi ve tartışmalar etrafında *pacta sunt servanda* ilkesinin şekillenen kimliği değerlendirilmiştir. Bu aşamada ise henüz yeni denebilecek bir kurum olan yumuşak hukuk belgeleri, muhakemeye dâhil edilecektir. Bunun sebebi, bu taahhütlerin *pactum* veya *pollicitatio* olarak kabul edilip *pacta sunt servanda* şemsiyesinde sorumluluk hukukuna dâhil edilmesidir. Bunu gerektiren temel iki unsurdan biri, yukarıda belirtilen tarihsel ve etimolojik orijin ile hukuk tekniğinin bu öneriyi kabul edilebilir kılması, diğeri ise çevreye, diğer canlılara ve gelecek nesillere olan sorumluluğumuzdur. Burada üzerinde önemle durulması gereken konu, geleceğe yönelik endişelerin çevresel yumuşak hukukun bağlayıcı kılınması yönünde vazgeçilmez bir faktör olduğudur. Yoksa burada yapılmak istenen uluslararası hukukta tüm sözlerin bağlayıcı olması gerekliliğini öneren genel bir teori kurmak değildir. Aksine, yapılmak istenen, geleceğe karşı sorumluluğumuzu öne çıkarıp **çevresel yumuşak hukuk özelinde** diğer delillerle mantıklı bir *vinculum iuris* kurmaktır. Bu sorumluluğun bir sonucu olarak mevcut durumda tüm taraflar (gelecek nesiller ve çevre) temsil edilmese de sözleşmenin bilfiil içinde düşünölmeli, Moser'in de belirttiğı gibi³³³ sözleşmenin tüm ilgilileri aksini belirtmedikçe sözleşmenin gerekleri yapılmalıdır.

Devletlerin birbirine gittikçe daha bağı olduğı globalleşen dünya, aynı zamanda büyük çevresel, sosyal ve ekonomik problemlerle yüzleşmektedir. Bu bakımdan uluslararası iş birliğinin

³³¹ Lukashuk, I. (1989). *The Principle Pacta Sunt Servanda and the Nature of Obligation Under International Law*. The American Journal of International Law, 83(3), 513- 514.

³³² Bkz. supra s. 59- 63.

³³³ Bkz. supra s. 68- 69.

önemi her yönden kaçınılmaz şekilde artmaktadır. Uluslararası iş birliğinin sistemleşmesi ise uluslararası alanda daimî kurumları gerektirmektedir. Uluslararası kurumlar yalnız hükümetler arası müzakerelerin imkân sağlayıcısı misyonu ile hareket etmez. Aynı zamanda uluslararası kurumların daha özgürce hareket edebileceği ortamları devletler içinde tesis etmeye uğraşır. Önergeler, bildiriler, idare kuralları, rehberlik ve eylem planları günümüzde somut önlemleri ve en iyi uygulamaları tanımlamak için özel bir yer edinmiştir. Böylece uluslararası kurumların rolü de bu yönde değişmeye başlamıştır. Belirlenen ilkelerin uygulama alanlarındaki belirsizlik, konu üzerine birçok tartışmayı da beraberinde getirerek meseleyi politize etmektedir.³³⁴ Sonuçta ortaya çıkan şey, uygulamaya dönük iddiası olmayan bir “temenni hukuku” mecmuasıdır. Bağlayıcılık, hukuku uygulamanın anahtarı iken yumuşak hukuk, uluslararası hukukun gri yapısı ile tamamen bütünleşebilir. Oysa uluslararası hukuk, sadece uluslar arasında iş birliğini temenni etmez, ihlaller ve sonuçlarını da kendi konusuna dâhil eder. Çevresel yumuşak hukuk ise çok yönlü ilgililerinin bulunması sebebiyle ayrı bir önemi haizdir. Bu kavramı bir *pollicitatio* olarak kabul etmek akla uzak değildir. Her ne kadar çevresel taahhütleri içeren bu metinlerin tarafları, bunu müzakere edip imzalayan devletler olsa da bu devletlere sadece yükümlülük getirmesi, aynı çevrede sözleşmenin gereklerini icra etmeyi doğal olarak güçleştirmektedir. Gelecek adına kısa vadede verdikleri taahhütlere karşı, imzacı tarafların birleşebilmesi, aslında birçok kişinin oluşturduğu bir tarafın karakterize olduğunu ortaya koymaktadır. Söz verilen ise (*promisee*) gelecek nesiller ve diğer canlılardır ki çevresel yumuşak hukuk, bunlara karşı verilmiş bir vaad veya *pollicitatio*’dur. Lessius ve Molina’nın anlaşmaları *pactum*, tek taraflı rızayı ise *pollicitatio* olarak tanımladığı³³⁵ dikkate alındığında, yumuşak hukuk taahhütlerinin *pactum*-anlaşma olarak kabul edilmesi halinde bile, bağlayıcılık zemini açıktır. Buradaki temel açmaz Molina’nın kesin bir bağlanma niyetine vurgu yapması ve bu metinlerin kesin bir söz içermesinin yanında kesin bir bağlanma niyetten yoksun olmasıdır. İşte bu tartışmada yukarıda belirtildiği üzere Lessius’un, kısmen de Grotius ve Puffendorf’un görüşleri benimsenmelidir. Zira tarihsel orijin ve hukuk tekniği bunu kabul etmeye müsait, zamanın ve geleceğin ihtiyaçları ise mecburdur.³³⁶ Bu

³³⁴ Friedrich, J. (2016). **International environmental "soft law."**. Springer-Verlag Berlin An, s. 1- 8.

³³⁵ Bkz. supra s. 65.

³³⁶ İklim değişikliği ve küresel ısınmaya insan etkisine ilişkin bkz. supra s. 49.

bölümde varılan sonuç, Roma Hukuku'nun ve son skolastiklerin tartışmalarının yerinde bir bakış açısıyla güncel değerini koruduğunun en açık kanıtıdır. Dolayısı ile bu içeriğin aşıldığı veya yanlışlandığına yönelik iddialar temelsizdir. Üzerinde durulması gereken diğer bir konu çevresel yumuşak hukukun bilimsel verilere dayanarak çevresel tespitler ve kurallar oluşturmalarıdır. Doğa bilimleri ise, yapılan test edilebilir yeni gözlemlerle yanlışlanarak ilerlemektedir.³³⁷ Bu durumda çevresel düzenlemeler için tercih edilen yumuşak hukuk kaynağının bilimsel verilere tamamen entegre olması ve dayanan bilimsel verilerin yanlışlanması ile ivedi bir değişiklik prosedürüne tabi olması gerekir. Yani çevresel yumuşak hukukun işaret ettiği yumuşaklık, bağlayıcı olmamasından değil, test edilebilir bilimsel verilere göre kolayca değişebilmesinden kaynaklanmalıdır. Bu son değerlendirme ile birlikte yeni ve bütüncül bir çevresel yumuşak hukuk bakış açısı tesis edilmiştir.

Yumuşak hukuk belgelerinin ahde vefa ilkesinin gereği olarak bir yükümlülük doğurduğuna yönelik yaklaşımın yargısal uygulanması, Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 38/1(d) hükmüne³³⁸ atıfla mümkündür. Yumuşak hukuk taahhütlerinin -ister *pollicitatio* ister *pactum* olarak kabul edilsin- her durumda ahde vefadan doğan bağlayıcılığı doğruluk değil adalet gereğidir. Zira terazinin diğer kefesinde diğer canlılar ve gelecek nesiller vardır. İnsanlık, bu muhakemeyi yapabilecek kadar yeterli gelişme kaydetmiştir.

2.2- OBJEKTİF DEĞERLENDİRME KRİTERLERİNE İLİŞKİN AİHM LÓPEZ OSTRAL KARARI

Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, uluslararası düzeyde birçok mercide, farklı zamanlarda, farklı boyutları ile ele alınmıştır. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (AİHM) tarafından verilen olumsuz çevre şartlarının özel hayatı, aile hayatını, konut dokunulmazlığını etkilemesi konulu López Ostra kararı,³³⁹ özellikle adil dengenin gözetilmesi açısından önemli bir

³³⁷ Popper, K. R. (2002). *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. 2nd Ed. Routledge Classics, s. 344- 349.

³³⁸ Bu çalışmada etraflıca üzerinde durulan ahde vefa kavramı ve çevresel yumuşak hukuk belgelerinin sorumluluk kapsamına alınmasına yönelik değerlendirmeler, uluslararası hukukun kaynakları arasında sayılan bilimsel doktrin başlığında uygulamaya etki edebilir.

³³⁹ López Ostra (AİHM Aralık 9, 1994).

uygulamadır. López Ostra kararında Mahkeme'nin objektif değerlendirme kriterleri benzer diğer kararlarla kıyas edilerek sorgulanmaktadır.

2.2.1- Olaylar

Teknoloji ve sanayi alanındaki denetimsiz gelişmeler arttıkça, çevre sorunlarından bunalan kişilerin yargısal çözüm arayışları da yoğunlaşmaktadır. İspanya'da, Lorca kenti, ülkenin ham deri üretimini karşılayan tabakhanelerin toplandığı bir bölgedir. Başvurucu Gregoria López Ostra, eşi ve iki kızı ile birlikte yaşadığı konutunun birkaç yüz metre uzağındaki bu deri mamulleri tesisleri ile sadece 12 metre uzaklıktaki SACURSA' ya ait sıvı ve katı atık işleme tesislerinin yaydığı kötü koku, gürültü ve dumandan şikâyet etmekteydi.³⁴⁰

Şikâyet konusu faaliyetleri yürüten SACURSA' ya ait tesis, esasen devlet iştiraki olmamakla birlikte, devlet sübvansiyonu ile yaptırılmış, 1988 yılından itibaren Lorca Belediyesi'nden ruhsat almadan çalışmaya başlamıştır.³⁴¹ SACURSA, bölgedeki tabakhaneleri, çatısında birleştiren bir limited şirkettir.

Lorca Belediyesi, tesislerin faaliyetleri ile halk üzerinde oluşan rahatsızlık sonucu çeşitli tedbirler almıştır. Saptanan sakıncaları gözeterek çevrede yaşayanların konutlarını 3 ay içinde boşaltarak kent merkezinde ücretsiz oturabilecekleri evlere taşınmalarını sağlamıştır. López Ostra ve ailesi, kısa bir süre sonra eski evlerine geri dönmüştür. Devam eden yakınmalarla Belediye, Murcia Çevre ve Doğa Kurumu'nun raporları doğrultusunda tesisin kimyasal ve organik maddeleri su tankları içinde toplama faaliyetlerine son vermiş, ancak kromla kirlenmiş atık suyun işlenmesine engel olmamıştır.³⁴²

López Ostra, çevredekilerin sağlığının halen tehlikede olması ve Belediye nezdindeki girişimlerin sonuçsuz kalması üzerine anayasal haklarının korunması amacıyla Murcia İdare Mahkemesi' ne başvurarak, tesisin faaliyetlerinin geçici veya temelli olarak durdurulmasını talep

³⁴⁰ Ibid. Pr. 7.

³⁴¹ Ibid. Pr. 8.

³⁴² Ibid. Pr. 9.

etmiştir. Başvuruda, Belediye'nin tayin ettiği kent merkezindeki konutların yerleşme yerini serbestçe seçme, konuta saygı, mülkiyeti barışçıl biçimde kullanma haklarının ihlali olduğu ifade edilmiş, konuta ulusal hukuka aykırı şekilde el atıldığı belirtilmiştir. Bu bağlamda maddi ve manevi bütünlüğünün, kişisel özgürlük ve güvenliğinin tehdit edildiği ileri sürülmüştür. Her ne kadar İdare Mahkemesi'nin görevlendirdiği bilirkişi, tesisin uygun yere yapılmadığı hususunda bir rapor hazırlasa da talepler 31 Ocak 1989 tarihli kararla reddedilmiştir. Mahkeme, tesisin çevresel sorunlarına değinse bile, bunların sağlık açısından ciddi bir tehlike oluşturmayıp yalnız yaşam kalitesini düşürdüğü ve bunun da anayasal hak ihlali sayılamayacağını, Belediye'nin aldığı önlemlerin halin şartlarına uygun olduğunu vurgulamıştır. Tesisin ruhsatsız oluşunun ise bu davada inceleme konusu yapılamayacağını belirtmiştir.³⁴³

Yüksek Mahkeme, 10 Şubat 1989 tarihinde ilk derece mahkemesinde verilen karara yapılan itiraza yönelik olarak itirazın kanun sözcüsü tarafından desteklenmesine karşın, itiraza konu olan kararı anayasaya uygun bulmuştur. Anayasal güvence altında olan konutta sağlıklı yaşama, vücut bütünlüğü hakları, biçimsel yaklaşımlarla dar yorumlanmış, herhangi bir kamu görevlisinin, başvurucunun konutuna cebren girip tehciye zorlamadığı ve başvurucunun halen dilediği yere gitmekte serbest olup kişi özgürlüğünün kısıtlanmadığı belirtilmiştir.³⁴⁴

Anayasal şikâyet yoluyla davaya bakan Anayasa Mahkemesi de Yüksek Mahkeme' nin ihlal konusu anayasal haklara yönelik biçimsel yaklaşımını devam ettirmiştir. Başvurucunun 20 Ekim 1989 günü verdiği dilekçede mevzu edilen Anayasa'nın 15. maddesindeki nesnel bütünlük hakkının, 18. maddedeki konut dokunulmazlığı ile 19. madde yerleşme yerini seçme hakkının ihlali hususunda öne sürülen dayanakların açıkça temelsiz olduğu 26 Şubat 1990 tarihli kararla tespit edilmiştir. Özel yaşama saygı hakkı, başvuru tarafından gündeme getirilmemiş, duman, gürültü ve koku unsurları, konut dokunulmazlığı kapsamında kabul edilemez bulunmuştur.

³⁴³ Ibid. Pr. 10- 11.

³⁴⁴ Ibid. Pr. 12- 14.

Böylelikle başvurunun maddi ve manevi bütünlüğü ihlal edilmediğinden, gündeme getirilen onur kırıcı bir davranış da vücut bulmamıştır.³⁴⁵

Başvurucuyla aynı binada yaşayan iki yengesi, Anayasa Mahkemesi kararından önce tesisin hukuka aykırı olarak çalışmalarını sürdürmesi gerekçesi ile 1989 yılında Lorca Belediyesi ve SACURSA aleyhine İdare Mahkemesi'nde dava açmıştır. Mahkemenin verdiği 18 Eylül 1991 tarihli kararda, tesisin faaliyetlerine kısıtlama getirildikten sonra da halkın rahatsızlığının devam ettiği belirtilerek tesisin gerekli ruhsatları alana kadar kapatılmasına hükmedilmiştir. Ancak bu kararın yürütmesi, Belediye ve SACURSA'nın itirazıyla durdurulmuştur.³⁴⁶ Yine başvurunun iki yengesi tarafından 13 Kasım 1991 tarihinde yapılan başvuru üzerine Lorca soruşturma yargıcı, çevre sağlık suçları işledikleri gerekçesiyle SACURSA hakkında ceza kovuşturması açmıştır. Bu yakınmadan iki gün sonra yargıç, tesisin kapatılmasını kararlaştırmış, ancak bu karar savcılığın 19 Kasım'da yaptığı itiraz üzerine 25 Kasım'da askıya alınmıştır.³⁴⁷ Yargıç tesis tarafından verilen rahatsızlığın ciddiliği ve çevrede yaşayanların sağlığı üzerindeki etkisi konusunda görüş bildirmeleri için bilirkişi raporları istemiştir. Soruşturma dosyasındaki birçok sağlık raporunda, tesisin çevrede yaşayanların sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerine ilişkin çeşitli görüşler yer almaktadır.³⁴⁸ Adalet Bakanlığı'na bağlı Adli Tıp Kurumu'nun 16 Nisan 1993 günlü raporu, atık tesisi yakınında bulunan evlerdeki gaz yoğunlaşmasının katlanılabilen sınırların üzerinde olduğunu belirtmiştir.³⁴⁹ Bu raporda başvurunun kızının ve yengesinin çevredeki gazdan kaynaklanan rahatsızlıklarına yer verilmiştir. Başvurucu ve ailesi Lorca kentinin merkezinde yeniden bir eve taşınmış ve evin kirası Belediye tarafından ödenmeye başlanmıştır. Bu durumun verdiği rahatsızlık sonucu başvuru ve eşi kentin başka bir yerinde, başka bir ev satın almak

³⁴⁵ Ibid. Pr. 15.

³⁴⁶ Ibid. Pr. 16.

³⁴⁷ Ibid. Pr. 17.

³⁴⁸ Ibid. Pr. 18.

³⁴⁹ Ibid. Pr. 19.

zorunda kalmıştır. Yargıç, tesisin kapatılmasına ilişkin kararını 15 Kasım 1991 ve 27 Ekim 1993 günlü kararlarla kesinleştirmiş ve bu kararlar doğrultusunda tesis, geçici olarak kapatılmıştır.³⁵⁰

2.2.2- AİHM Süreci

López Ostra, 14 Mayıs 1990'da Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na yaptığı başvuruda, evinin birkaç metre ilerisinde kurulan atık işleme tesisinin verdiği rahatsızlık konusunda yerel organların hareketsiz kalmaları nedeniyle Sözleşme'nin 8. ve 3. maddelerinin ihlal edildiğini ileri sürmüştür³⁵¹:

“Madde 3

İşkence Yasağı

Hiç kimse işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya işlemlere tabi tutulamaz.

Madde 8

Özel hayatın ve aile hayatının korunması

1. Herkes özel hayatına, aile hayatına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesi hakkına sahiptir.

2. Bu hakkın kullanılmasına bir kamu otoritesinin müdahalesi,

Ancak ulusal güvenlik, kamu emniyeti, ülkenin ekonomik refahı, dirlik ve düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için, demokratik bir toplumda zorunlu olan ölçüde ve yasayla öngörülmüş olmak koşuluyla söz konusu olabilir.”

İspanya Hükümeti, çeşitli delilleri savunma olarak ileri sürmüştür:

³⁵⁰ Ibid. Pr. 20- 22.

³⁵¹ Ibid. Pr. 30.

a) Başvurucunun olağan yöntemsel ve yargısal organlara başvurmayıp, temel hakların korunması için kısa ve özel bir düzenleme olan Anayasa şikâyeti yolunu kullanmış olması nedeniyle, iç hukuk yollarının tüketilmediğinden bahisle AİHS 35/1 hükmüne³⁵² aykırılık iddia edilmiştir. Ancak Mahkeme ve Komisyon’a göre temel hakların korunması için getirilen bu özel başvuru yöntemi (Anayasa şikâyeti), başvurucunun yakınmaları ve atık tesisinin kapatılması için etkili, hızlı ve giderim sağlayıcı bir yol olup, başvurucunun ayrıca olağan ceza veya idari dava açmasına gerek kalmamaktadır. Yengelerinin açtıkları ceza ve idari davalara başvurucu taraf olmayıp, bu davaların konusu da başvurucunun istemleri ile de tam anlamıyla örtüşmemektedir. Başvurucunun izlediği yol etkili ve hızlı olduğu için, daha yavaş bir yolu da izlemesi istenemez. Bu gerekçelerle Sözleşme’nin 35/1 hükmüne dayandırılan itiraz da reddedilmiştir.³⁵³

b) Başvurucu, artık mağdur konumunda bulunmamaktadır. Atık tesisinin çalışmalarının bir bölümünün 9 Eylül 1988 tarihinde durdurulmuş olması, Şubat 1992’den itibaren başvurucunun ailesi ile birlikte kentin merkezinde kirasını Belediye’nin ödediği bir eve taşınmaları ve 1993 yılının Şubat ayından sonra da başvurucunun satın aldığı başka bir evde yaşamakta oluşu, yakındığı olaylarla ilişkisinin kalmadığının kanıtlarıdır. Atık tesisinin Ekim 1993’te kapatılmış olması nedeniyle başvurucunun mağdurluğu, her koşulda sona ermiş bulunmaktadır.³⁵⁴ Komisyon, başvurucu ve ailesinin başka bir yere taşınmış olmaları veya atık tesisinin geçici kapatılmasının, onların, yıllarca koku, gürültü ve duman çıkaran tesisin yalnızca 12 metre yakınında yaşamış oldukları gerçeğini değiştirmeyeceği görüşündedir. Tesisin kapatılmasından sonra başvurucunun eski evine dönme olanağını bulunması, ancak uğranılan zararın değerlendirilmesinde dikkate alınabilecek bir etkidir.³⁵⁵

c) İspanya Hükümeti’ne göre Komisyon’a yapılan başvuru, İspanyol mahkemelerinin incelediği temel hakların korunması başvurusuyla aynı içerikte değildir. Başvurunun daha sonra

³⁵² “**Kabul edilebilirlik koşulları**

1. Uluslararası hukukun genel olarak kabul edilen prensiplerine göre, ancak iç hukuk yollarının tüketilmesinden sonra ve kesin karardan itibaren altı aylık süre içinde Mahkeme’ye başvurulabilir.”

³⁵³ López Ostra (AİHM Aralık 9, 1994). Pr. 40.

³⁵⁴ Ibid. Pr. 40.

³⁵⁵ Ibid. Pr. 42.

elde edilen tıbbi raporlara, teknik değerlendirmelere dayandığı ve bu nedenle İspanyol mahkemelerine yapılan başvurudan tamamen farklı olduğu ileri sürölmüştür. Ancak Mahkeme'ye göre, başvurucu, belediye eliyle yürütölen ve ilgili organlarca eylemsiz kalınan bir durumdan yakınmaktadır. Kamu organlarının hareketsizliği, başvurucunun komisyona ve İdare Mahkemesi'ne iletteği yakınmaların temel noktalarından birisidir. Bu durumun Komisyon'a yapılan başvurudan sonra da sürmüş olması, başvurucunun beklentileriyle çelişen bir gelişme olarak düşünölemez. Bir olayın süreklilik taşıması durumunda, başvurunun yapılmasından ve hatta kabul edilebilirlik kararı verilmesinden sonra gerçekleşen olaylar da Mahkeme'ce incelenebilir.³⁵⁶

Hükümet'in yöntemsel savunmalarını özetlediğimiz gerekçelerle geçersiz bulan Mahkeme, uyuşmazlığın özünü öncelikle konuta saygı hakkı ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiler bağlamında ele almıştır. Bu incelemeyi yaparken, devletin pozitif yükümlölölüğünün gerekleri üzerinde durmuştur. Ağır çevre kirliliği, kişilerin sağlığını ciddi boyutlarda tehlikeye sokmakta, bireylerin esenliğini etkileyip özel ve aile yaşamları üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmakta ve böylece konuta saygı haklarını kullanmalarını engelleyebilmektedir. Tartışılan olaydaki sorun, ister başvurucunun 8. Maddenin birinci bendindeki haklarını korumak amacıyla uygun ve gerekli önlemleri almasını gerektiren devletin pozitif yükümlölölüğü açısından, isterse ikinci bende göre haklı gösterilebilecek kamu organlarının etkinlikleri yönünden değerlendirilsin, uygulanacak olan ilkeler büyük ölçüde örtüşmektedir. Her iki koşulda da bireyin ve kamunun yarışan yararları arasında adil bir dengenin kurulması gerekir. Böylesi sorunların çözümünde devlet, belirli bir takdir alanına sahiptir. Ayrıca 8. Maddenin birinci bendinden çıkan pozitif yükümlölölük bakımından adil denge kurulması ile, ikinci bentteki amaçlarla belirli bir bağlantısı bulunmaktadır.³⁵⁷ Mahkeme ayrıca devletin doğrudan sorumlu olmasa da SACURSA şirketinin devlet organlarının izniyle çalıştığı ve sübvansa edildiğini vurgulamıştır.³⁵⁸ İç hukuku yorumlamak ve uygulamak, öncelikle ulusal organların, özellikle ulusal mahkemelerin işidir.

³⁵⁶ Ibid. Pr. 45- 46.

³⁵⁷ Ibid. Pr. 51.

³⁵⁸ Ibid. Pr. 52.

Mahkeme'nin görevi ise ulusal organlar tarafından başvuru konutuna, özel ve aile yaşamına saygı hakkını koruyan önlemlerin alınıp alınmadığı hakkında karar vermektir. Olaylara bakıldığında davalı devletin, kentin ekonomik yararları ile başvuru konutuna, özel ve aile yaşamına saygı hakkını etkili bir şekilde kullanma hakkı arasında adil bir denge kuramadığı anlaşılmaktadır. Bu gerekçeyle Sözleşme'nin 8. Maddesinin ihlal edildiğine karar verilmiştir.³⁵⁹

Mahkeme, başvuru ve ailesinin “çevre kirliliği nedeniyle yıllarca duydukları acı ve sıkıntının, koku ve dumandan ileri gelen rahatsızlığın” AİHS'in 3. Maddesine göre aşağılayıcı davranış oluşturduğu yolundaki savlarını ise, uygulamanın bu yargıyı haklı kılacak en alt düzeye ulaşmamış olması bakımından yerinde bulmamıştır.³⁶⁰

AİHS 41. madde hakkaniyete uygun tatmin esasına göre maddi ve manevi tazminat olarak başvuru Gregoria López Ostra' ya 4 milyon Peseta, yargılama gideri ve avukatlık ücreti olarak da 1 buçuk milyon Peseta ödenmesi kararlaştırılmıştır.

2.2.3- Değerlendirme

AİHS 8. Madde, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına doğrudan bir atıf yapmıyor iken, AİHM, çevreden kaynaklanan zararları, özel hayat, ev ve aile hayatı kapsamında değerlendirmiştir. Belirtelim ki bu yaklaşım, çevrenin insan hakları boyutuna getirilen önemli ve işlevsel bir yorumdur. Ancak bu bütüncül yaklaşım, 8. Maddenin koruma kapsamını tasvir etmeyi zorlaştırmaktadır. Zira AİHM, “özel hayat”, “ev” ve “aile” hayatı arasında net bir ayrım yapmamıştır. Bu kavramların her biri, insanın esenliği için farklı alanları karşılayan ifadelerdir. Bu yüzden bireylerin aile ve ev hayatı dışındaki özel hayatlarına çevre kirliliğinden kaynaklanan olumsuz etkilerin 8. Madde kapsamında değerlendirilmesi hususu açık değildir.³⁶¹

Kararda, tesisin ekonomik yararı ile aile hayatı, özel hayat ve konut dokunulmazlığına saygı arasında adil bir dengenin gözetilip gözetilmediği ve devletin pozitif yükümlülükleri

³⁵⁹ Ibid. Pr. 58.

³⁶⁰ Ibid. Pr. 59- 60.

³⁶¹ Bello, J., & Desgagne, R. (1995). **Lopez Ostra v. Spain**. The American Journal of International Law, 89(4), (788- 791), s. 789- 790. Aktaran: < <https://www.jstor.org/>> Erişim: 24.08.2018.

muhakemesinde, Lorca Belediyesi'nin kent merkezinde konut tahsisı ile ilgili olarak İspanya'daki yasal düzenlemeler ile başvurunun talepleri referans alınmıştır. Fadeyeva Kararı'nda, Sözleşme'nin 8/2 hükmü ile adil bir dengenin gözetilmesi hususunda yine aynı yol izlenmiştir. Burada başvuru, kirlilik yayan tesis faaliyetlerinden ötürü Rusya yasalarının gereği olarak yeniden yerleştirme talep etmiştir.³⁶² Ancak hükümet yeniden yerleştirme için kısıtlı kaynaklardan ve bekleme listesindeki diğer kişilerin haklarından bahsetmektedir.³⁶³ Esasen her iki uyuşmazlıkta da çevre kirliliğinin konut hakkına etkisi söz konusu iken yasal düzenleme ve taleplerin farklılığı, muhakemenin bu yönde gelişmesi sonucunu doğurmuştur. López Ostra, yeniden yerleştirmeyi, konutu seçme hakkı ihlali olarak yansıttığından³⁶⁴ Belediye'nin yaptığı yerleştirmeler, pratik ve etkili bir koruma olarak benimsenmemiştir. Ancak kanaatimizce içtihat ve ilkesel prensiplerin oluşması adına yerleşme hürriyeti- çevresel sorunlar gibi ilkesel tartışmalar hususunda biraz daha objektif bir bakış açısı edinilmelidir. Yani sırf yerleşim yerinin seçimi ihlali gündeme getirildiğinden, adil dengenin gözetilmesinde yerleşim yeri tahsisı açısından devlet aleyhine bir önyargı ile hareket edilmemelidir. Pratik ve etkili koruma ilkesi uygulanırken başvurunun taleplerinden çok, faaliyetlerin, sorunların ve uygulamanın objektif esaslarla muhakemesi yapılmalıdır. Zira bu konuda oluşacak bir içtihat birliği, tüm taraflar açısından hukuk güvenliği tesis edecektir.

Olayda sürekli bir ihlalin varlığı ile doğrudan devlet teşebbüsü olmayan bir işletmenin çevresel zararlarında devletin objektif sorumluluğunun benimsenmesi, oldukça yerindedir. Hatton Kararı'nda ise aynı şartlarda yerel ihtiyaçların gözetilmesi bakımından, yerel makamların daha işlevsel olacağından bahisle³⁶⁵ devletin takdir yetkisine,³⁶⁶ López Ostra kararında olduğu gibi “değinmekle” yetinilmemiştir. Ancak sonuca etkisi yönünde devletlerin takdiri, bir sebep değil sebeplerin uygulama alanı bulacağı bir ilkedir. İncelediğimiz kararda varılan sonuçtan başka bir sonuca varılıyorsa bu, adil denge muhakemesinde ekonomik yararın ağır basması sadedinde

³⁶² Fadeyeva (AİHM Haziran 9 2005, sonuç: 30 Kasım 2005) Pr. 20- 28.

³⁶³ Ibid. Pr. 100.

³⁶⁴ López Ostra (AİHM Aralık 9, 1994). Pr. 10.

³⁶⁵ Hatton (AİHM Temmuz 8, 2003) Pr. 97.

³⁶⁶ Ibid. Pr. 98- 104.

sebepleriyle ortaya konması gereken bir durumken Mahkeme, sebepleri değil ilkeleri yarıştıran bir tutumla tutarsız bir yol izlemektedir.

Son olarak belirtelim ki López Ostra Kararı, devletin sorumluluğu bakımından Öneriyıldız Kararı'nda da yinelenen "sürekli ihlal" ile çevresel zararlara karşı pratik ve işlevsel koruma prensiplerinin benimsendiği, çevre hukukuna insan hakları bağlamında aşama kaydettiren önemli bir karardır.

2.3- ÇEVRENİN İSTİSMARI VE İÇ HUKUK KAYNAKLI REFERANSLARA İLİŞKİN UAD GABČÍKOVO– NAGYMAROS PROJESİ KARARI

Slovakya ve Macaristan arasında ortaya çıkan bu uyuşmazlık, *Rebus Sic Standibus* yani antlaşmaların şartlarında köklü değişikliğe ilişkin iddiaları barındırmaktadır. Söz konusu olay ve yaşanan süreç, Divan'ın değerlendirmesi, karşı görüşler ve uluslararası ilişkiler etrafında ele alınacaktır.

2.3.1- Olaylar

Uyuşmazlık, Macaristan Cumhuriyeti ve Slovak Federal Cumhuriyeti arasında 16 Eylül 1997'de Budapeşte'de imzalanan Gabčíkovo-Nagymaros Baraj Sistemi İnşaat ve Operasyon Antlaşması'na (*Treaty on the Construction and Operation of the Gabčíkovo-Nagymaros Barrage System*) dayanmaktadır. Avrupa'nın en büyük ikinci nehri konumundaki Tuna nehri üzerinde inşası planlanan baraj sistemi, iki ülkeye de yükümlülükler öngören bir projedir. Burada Slovakya'nın, dönemin akit tarafı Çekoslovakya Federal Cumhuriyeti'nin bölgesel olarak halefi olduğunu belirtmek gerekir.³⁶⁷ Orta Avrupa'da o dönemde meydana gelen derin siyasi ve ekonomik değişimlerin ardından, Gabčíkovo-Nagymaros Projesi Çekoslovakya'da ve daha özel olarak Macaristan'da, hem kamuoyunun bir bölümünde hem de bazı bilimsel çevrelerde giderek artan bir endişe kaynağı haline gelmiştir. Sadece Projenin ekonomik uygulanabilirliği ile ilgili değil, aynı zamanda çevrenin korunması için sunduğu garantiler konusunda da belirsizlikler,

³⁶⁷ Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), Judgment, 1. C. J. Reports 1997, p. 7, Pr. 1- 2.

Proje ile ilgili olarak artan bir endişe ve muhalefet ortamı yaratmıştır.³⁶⁸ Macaristan, 1989 yılında projenin kendi sorumluluk alanına ilişkin kısmını askıya almış, sonrasında terk etmiştir. Çekoslovakya ise Kasım 1991 yılında geçici bir çözüm olarak *Variant C* planını işleme almış, Ekim 1992’de uygulamaya başlamıştır. Devam eden uyuşmazlığın Uluslararası Adalet Divanı’nda dinlenmesine ilişkin uyuşmazlığa taraf devletlerce imzalanan özel bir anlaşma gereği Divan süreci başlamıştır.

2.3.2- Divan Süreci

Divan, davanın kilit noktası konumundaki antlaşmanın şartlarında köklü değişiklik prensibinin uygulama alanını tayin ederken, 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’nin olaya uygulanabilirliği yönünde tereddüt yaşamamıştır. Bu sözleşmenin, uluslararası örf adet hukukunun kodifiye hali olarak kabul edileceği vurgulanmıştır.³⁶⁹ Macaristan, 1977 Antlaşması’nı sona erdirmeye gerekçesi olarak aşağıdaki argümanları ileri sürmüştür:

- Uluslararası Hukuk Komisyonu Devletlerin Haksız Fiilden Kaynaklanan Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler’de 25. Madde’yle³⁷⁰ ilgili olarak *Variant C* ile geçici bir zaruret halinin devamlı hale geldiği,³⁷¹

³⁶⁸ Ibid. Pr. 32.

³⁶⁹ Ibid. Pr. 46.

³⁷⁰ “**Zaruret hali**

1. Devlet milletlerarası yükümlülüklerinden birine aykırı bir davranışının hukuka aykırılığını ortadan kaldırmak için, zaruret haline, şu şartlar mevcut olmadıkça başvuramaz:

a) Davranış, Devlet için, esaslı bir menfaatini, pek yakın ve ağır bir tehlikeye karşı korumak için, yegâne olanağı oluşturmaktadır ve

b) Karşılarında yükümlülük altında olduğu Devletin ya da Devletlerin ya da milletlerarası toplumun bütününe esaslı bir menfaatine ağır bir şekilde zarar getirmemelidir.

2. Her halde, Devlet tarafından, zaruret hali,

a) Şayet söz konusu milletlerarası yükümlülük zaruret halini ileri sürebilme olanağını engelliyorsa; ya da

b) Şayet Devlet zaruret halinin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuşsa, hukuka aykırılığı ortadan kaldıran bir sebep olarak ileri sürülemez.” Taslak Maddelerin Türkçe çevirisi için bkz. **Erkiner, H. H. (2010) Devletin Haksız-Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu**, On İki Levha, İstanbul.

³⁷¹ Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), Judgment, 1. C. J. Reports 1997, p. 7, Pr. 93.

- 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 61/1 hükmünde³⁷² düzenlenen sonraki imkânsızlık halinin, kendi bölgesinde baraj inşa etmesi halinde telafisi mümkün olmayan çevresel zarara sebep olacağından dolayı gerçekleştiğidir.³⁷³

- Yine 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 62. Maddesi'nde³⁷⁴ belirtilen antlaşma şartlarında esaslı değişikliğe ilişkin; “sosyalist entegrasyon” aracı olarak düşünülen 1977 Antlaşması'nın, varoluş sebebinin yok olması, tek ve bölünmez işletme sisteminin tek taraflı sisteme değişmesi, planlanan ortak yatırımın temelini, her iki Devletin aniden ortaya çıkmasıyla bir piyasa ekonomisine dönüştüğü gerçeği, karşı tarafın 1977 Antlaşması'na değişmez bir norm değeri yüklemesi ve çevrenin korunmasına yönelik bir antlaşmanın çevre felaketi kılavuzuna dönüşmesi gibi savları dillendirmiştir.³⁷⁵

³⁷² “*Sonraki imkânsızlık*

1. Bir tarafın bir andlaşmayı ifa etme imkânsızlığını andlaşmayı sona erdirmeye veya ondan çekilme gerekçesi yapabilmesi için, imkânsızlığın andlaşmanın ifası için kaçınılmaz olan bir nesnenin daimî olarak ortadan kalkması veya tahrip olmasından ileri gelmesi gerekir. İmkânsızlık geçici ise, ancak andlaşmanın yürürlüğünü askıya alma sebebi yapılabilir.”

³⁷³ Ibid. Pr. 94

³⁷⁴ “*Şartların Esaslı Şekilde Değişmesi*

1. Bir andlaşmanın akdedilmesi sırasında mevcut olan şartlarda meydana gelen taraflarca öngörülme-yen esaslı bir değişikliğe, aşağıdaki şartlar yerine gelmedikçe, andlaşmayı sona erdirmeye veya andlaşmadan çekilme için bir gerekçe olarak başvurulamaz:

a- bu şartların mevcudiyeti, tarafların andlaşma ile bağlanma rızalarının esaslı bir temelini teşkil etmedikçe; ve

b- değişiklik andlaşmaya göre hala icra edilecek yükümlülüklerin kapsamını köklü bir şekilde değiştirme etkisini haiz olmadıkça.

2. Şartlarda meydana gelen esaslı bir değişikliğe bir andlaşmayı sona erdirmek veya ondan çekilmek için bir gerekçe olarak şu hallerde başvurulamaz:

a- andlaşma bir sınırı tesis ediyorsa; veya

b- esaslı değişiklik ona başvuran tarafın ya andlaşmadan doğan bir yükümlülüğünü ihlal etmesinin ya da andlaşmanın diğer herhangi bir tarafına karşı herhangi bir milletlerarası yükümlülüğünü ihlal etmesinin neticesi ise

3. Yukarıdaki paragraflara göre bir taraf esaslı bir şart değişikliğine bir andlaşmayı sona erdirmeye veya ondan çekilme gerekçesi olarak başvurulabiliyorsa, değişikliğe, andlaşmayı askıya almanın bir gerekçesi olarak da başvurulabilir.”

³⁷⁵ Ibid. Pr. 95.

- *Variant C*'nin bizzat 1977 Antlaşması'nın ihlali olduğu,³⁷⁶

- Son olarak uluslararası hukukta sonradan öne çıkan çevrenin korunması hususunun 1977 Antlaşması'nın uygulamasının önüne geçtiği ve bir *erga omnes* yükümlülük olarak geliştiğidir.³⁷⁷

Divan, yapmış olduğu değerlendirmede zaruret hali söz konusu olsa dahi bunun, 1977 Antlaşması'nı sona erdirmeye bir zemin bırakmayacağını ifade etmiştir.³⁷⁸ Aynı şekilde Macaristan'ın imkânsızlık yorumuna katılmayarak antlaşmaların ifasının antlaşma iradesi doğrultusunda olması gerektiğini ifade etmiştir.³⁷⁹ Dahası, Macaristan'ın 1977 Antlaşması'nı 1989 yılında askıya aldığını hatırlatarak 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 61/2 hükmünde,³⁸⁰ imkânsızlığa neden olan tarafın bu maddeye dayanamayacağını göstermiştir.³⁸¹ Divan, politik yapıdaki değişikliklerin sürece etkisini kabul etmekle birlikte amacı enerji üretimi, sellerin kontrolü ve Tuna üzerindeki navigasyonu geliştirmek olan bir antlaşmanın sona ermesini gerekli kılmayacağını vurgulamıştır. Çevre hukuku alanındaki gelişmelerin ise tümüyle öngörülemez olduğu fikrini benimsememiştir.³⁸² *Variant C*'nin 1977 Antlaşması'nın ihlali olduğuna ilişkin ise Macaristan'ın oluşan bu duruma katkısını ifade etmiştir.³⁸³ Çekoslovakya'da, karşı taraftan gelen bir ihlale kadar herhangi bir ihlal niyeti bulunmadığını da tespit etmiştir.³⁸⁴ Her iki tarafın da çevresel sorunlar için ihtiyati önlemlerin alınmasında hemfikir iken sonuçlar konusunda görüş ayrılıkları gözlemlenmiştir.³⁸⁵ Macaristan'ın halefiyete ilişkin itirazları ise

³⁷⁶ Ibid. Pr. 96.

³⁷⁷ Ibid. Pr. 97.

³⁷⁸ Ibid. Pr. 101.

³⁷⁹ Ibid. Pr. 102.

³⁸⁰ 2. İfa imkânsızlığı, bir tarafın gerek anlaşmadan doğan bir yükümlülüğünü gerekse andlaşmanın diğer herhangi bir tarafına karşı borçlu olunan diğer herhangi bir yükümlülüğünü ihlal etmesi neticesi meydana gelmişse, o taraf, andlaşmayı sona erdirmeye, andlaşmadan çekilme veya yürürlüğünü askıya alma gerekçesi olarak bu imkânsızlığa dayanamaz.

³⁸¹ Ibid. Pr. 103.

³⁸² Ibid. Pr. 104.

³⁸³ Ibid. Pr. 107.

³⁸⁴ Ibid. Pr. 108.

³⁸⁵ Ibid. Pr. 113.

Divan nezdinde 1978 Viyana Konvansiyonu 12. Maddeye dayanarak Slovakya'nın 1 Ocak 1993 itibari ile 1977 Antlaşması ile bağlı olduğu yönünde karşılık bulmuştur.³⁸⁶ Son tahlilde Divan, Macaristan'ın 1977 Antlaşması'nı askıya alıp sonra terk etmesini haksız bulmuş, Çekoslovakya'nın 1991'de işleme aldığı geçici çözümü haklı, bunu uygulamaya geçirmesini haksız görmüştür. Sebebi ise Tuna'nın yönünü değiştirmek gibi bir eylemin orantısızlığıdır.³⁸⁷ Ayrıca Macaristan'ın 1977 Antlaşması'nı sona erdirmesinin hukuki bir etkisi bulunmadığını, tarafların konuyu müzakere etmesi gerektiğini, katılımcı bir işletme rejiminin kurulmasını ifade etmiştir. Divan, yapılan ihlallere bağlı olarak aksi kararlaştırılmadıkça Macaristan'ın, 1977 Antlaşması'nı askıya alma ve sona erdirmeden, Slovakya'nın ise *Variant C*'yi uygulamaya geçirmesinden kaynaklanan zarardan sorumlu olduğuna hükmetmiştir. Gelecekte konuya ilişkin inşa ve uygulama işlemlerinde 1977 Antlaşması'nın ilgili hükümlerinin dikkate alınması gerektiğini tespit etmiştir.³⁸⁸ Bahsi geçen tüm kararlar oy çokluğu ile alınmıştır.

2.3.3- Değerlendirme

Divan'ın olay için getirdiği çarpıcı tanımlamalardan biri, ilgili kararın 53. Paragrafında yer verilen, Divan'ın 1996 yılı Nükleer Silah Kullanımı veya Tehdidinin Yasallığı Danışma Görüşü'nden alınan pasajdır. Burada ifade edilen, devletlerin kendi yetki alanları ve kontrollerindeki faaliyetlerinin sınırlarının ötesine saygı ile icra edildiğine emin olmasına yönelik genel yükümlülüğün, şimdi uluslararası hukukun çevreyle ilgili gövdesinin bir parçası halini almasıdır.³⁸⁹ Birlikte yaşama hukuku veya komşuluk sorumluluğu olarak değerlendirilebilecek bu bilinç, bir anlamda medeniyetin temelidir. Henüz antik Roma'da mülkiyeti kullanmaya getirilen bu yöndeki sınırlama, *sic utere tuo ut alienum non laedas* ilkesi ile karşımıza çıkmıştır. Görüldüğü üzere topluluk halinde yaşamaya başladıktan sonra bir medeniyetin inşası adına insanın hududunu çizmek için kişiler arasında mülkiyet veya devletler arasında egemenlik gibi formüller yeterli gelmemektedir. Bu ise sonuç olarak kaçınılması gereken bir istismar alanı ortaya

³⁸⁶ Ibid Pr. 123.

³⁸⁷ Ibid Pr. 87.

³⁸⁸ Ibid. Pr. 155.

³⁸⁹ Ibid. Pr. 53.

çıkarmaktadır. Diğer bir istismar konusu, farklı ideolojilerin meseleye dâhili ile oluşur. Bir davada ilk kez göze çarpan bu türden konu dışındaki arka plan çekişmeleri, taleplere ve devam eden politikalara yön vermektedir. Bir uluslararası mahkeme kararında arka plan çekişmelerinin gerçeklere etkisi açıkça yer almak zorunda değildir. Ancak temeli zayıf çevresel iddialar devletler arasında psikolojik üstünlük malzemesi edilmekten alıkonmalıdır. Mahkemeler elbette somut verilere göre karar verecektir ancak hayatın olağan akışında istismarın bedeli önyargıdır. Uluslararası ilişkilerin konusu olan hamlelere ise hukuki tanımlamalar ve standartlar getirilmesi, uyuşmazlığın muhakemesini de kolaylaştırmaktadır. Bunun en güzel örneği bu olayda da kendine yer bulan “karşı önlem” konusudur. Basit olarak ifade edildiğinde birbiri ardına gelen uyuşmazlık tarafı devletlerin hamleleri söz konusu iken neyin hukuki neyin hukuki olmadığını, hangi hamlenin Uluslararası Hukuk Komisyonu Devletlerin Haksız Fiilden Kaynaklanan Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler’deki tanımıyla karşı önleme ilişkin şartları ihlal ettiği belirlemiştir:

“ 22. Madde:

Milletlerarası haksız bir fiil nedeniyle karşı-önlemler

Bir Devletin bir başka Devlete karşı olan milletlerarası bir yükümlülüğüne aykırı bir davranışındaki hukuka aykırılık, bu davranışın diğer Devlete karşı, üçüncü bölümün ikinci bab’ına uygun olarak alınmış bir karşı önlem oluşturduğu ölçüde, ortadan kalkar.“³⁹⁰

Çeşitli gerekçelerle 1977 Antlaşması gereği yükümlülüklerini askıya alma karşısında kendi planını devreye sokmak burada çizilen çerçeve içinde ilk bakışta kabul edilebilirken,³⁹¹ su kaynağından eşit yararlanmaya ilişkin sorunları barındırması, *Variant C*’yi *de facto*’dan anlaşma temelli bir *de jure* rejime çevirme ihtiyacını gündeme getirmiştir.³⁹² Buna karşılık Macaristan’ın

³⁹⁰ Erkiner, H. H. (2010) *Devletin Haksız- Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu*, On İki Levha, İstanbul.

³⁹¹ Gabčíkovo- Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), Judgment, 1. C. J. Reports 1997, p. 7, Pr. 83.

³⁹² Ibid. Pr. 146.

1977 Antlaşması'nı sona erdirmeye savı yerinde görülmemiştir.³⁹³ Aslında olaylar basitleştirildiğinde çevrenin bir karşı önlem malzemesi olduğu bir süreç içinde, çevreye ilişkin iddiaların ne derece samimi olduğu ayrı bir şüphe konusudur. Diğer taraftan Macaristan'ın 1977 Antlaşması'na değişmez bir norm değeri yüklenmemesine yönelik savunmaları, akla yumuşak hukuk kaynağının Tuna'nın korunmasında önemli bir rol oynayabileceğini getirmiştir.³⁹⁴ Davada çevresel konularda süregelen değişimlerin adaptasyonunun da tartışıldığı dikkate alındığında, yukarıda çerçevesi çizilen *pacta sunt servanda* şemsiyesinde bağlayıcı ve bilimsel yanılaşlamaya entegre bir yumuşak hukuk kaynağının Tuna'nın korunmasında önemli bir işlevi olacağı söylenebilir.

Daha önce López Ostra kararında değinilen yerleşme hürriyeti– çevresel sorunlar ikilemindeki genel bir ilke ihtiyacı, bu davada yargıç Weeramantry tarafından kalkınma ve çevre korunması çıkmazı ile ele alınmıştır.³⁹⁵ Görüldüğü gibi kurumsallaşma ihtiyacının farklı formlarıyla ortaya çıkışı, durumu kurtarmanın (*Ad Hoc*) çok ötesinde yargı sisteminin genel bir sorunu olduğunu gösterir. Buradaki tereddüt, sıkı prensiplerin takip edilmesinin uluslararası hukukun gri alanı ile bağdaşmayacağı ise, prensiplerin, hukuk güvenliğine ve dolayısı ile “meşru” özgürlüğe hizmet ettiğini unutmamak gerekir. Yargıç Weeramantry'nin karşı görüşü ile devam ettiğimizde, Macaristan'ın 1977 Antlaşması'na yönelik değişen resmi tavrının haksız bulunmasını Anglo- Saxon usul hukuku kaynaklı bir kavram olan *estoppel* uygulaması olarak yorumlandığı görülür.³⁹⁶ Kavram, basit olarak ifade edildiğinde bir tarafın eylemi veya ifadesine dayanarak karşı tarafın yaptığı savunma neticesinde eylemi veya ifadeyi ifa eden tarafın bu olgudan vazgeçemeyeceğidir. Bu konunun dayanağı, uluslararası hukukun kaynakları arasında sayılan uygar uluslar tarafından tanınan genel hukuk ilkeleridir.³⁹⁷ Uluslararası hukukun gelişim

³⁹³ Ibid. Pr. 101.

³⁹⁴ Dobos, D. (2002). **The Necessity of Precaution: The Future of Ecological Necessity and the Precautionary Principle.** Fordham Environmental Law Journal, 13(2), (375-408), s. 364- 366. Aktaran: < <https://www.jstor.org/>> Erişim: 24.08.2018.

³⁹⁵ Gabčíkovo- Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), Separate opinion of Vice-President Weeramantry.

³⁹⁶ Ibid.

³⁹⁷ Bkz. Uluslararası Adalet Divanı Statüsü 38/1(c) hükmü.

sürecinde Grotius ve Bynkershoek'un sıkça Roma Hukuku'ndan referans aldığı düşünüldüğünde, bu tür tutarlı referansların uluslararası yargılamalara fikri derinlik katacağı açıktır.

2.4- YETKİ VE ZARAR İSPATINA İLİŞKİN UDHM MOX PLANT KARARI

Kalkınma projeleri, çevrenin korunması ilkesi ile karşı karşıya geldiğinde uluslararası boyutlara varan uyuşmazlıklara konu olabilmektedir. Çevresel etki değerlendirme gibi düzenlemelere rağmen farklı bölgelerde farklı öncelikleri olan devletler, nihayetinde ulusal tercihlerini uluslararası düzeyde haklı çıkarmaya çalışmaktadır. Birleşik Krallık ve İrlanda arasında cereyan eden Mox Plant uyuşmazlığında yetki ve zarar ispatı üzerinde durulacaktır.

2.4.1- Olaylar

Sellafield kentinde Birleşik Krallık'ın inşa için yetkilendirdiği tesis, nükleer atıklarını Atlas Okyanusu'ndan ayrılan marjinal denizlerden olan İrlanda Denizi'ne bırakmaktadır. İrlanda kıyısına 112 mil uzaktaki bu tesisin ürettiği MOX (*mixed- oxide*) yakıtı, nükleer santrallerde doğal uranyuma olan ihtiyacı azaltsa da kullanılmış yakıt çubuklarından plütonyum ayrıştırılırken yüksek miktarda nükleer atık ortaya çıkmaktadır. İrlanda öncelikle balıkçılık bölgesinin tümünü kapsayan bölgenin, aynı zamanda turizm ve nüfus yoğunluğuna dikkat çekmiştir.³⁹⁸ Ağustos 2001'de Avrupa Parlamentosu'na sunulan STOA (*Scientific and Technological Options Assessment*) Raporu'na göre İrlanda Denizi'nin radyoaktif olarak en kirli deniz olduğu tespiti de Mahkeme'ye sunulmuştur.³⁹⁹ Rapor aynı zamanda Çernobil'deki salınımın çok ötesinde bir tehlikenin söz konusu olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁰ Ayrıca yetkilendirme sürecinde gerekli ve yeterli bir çevresel etki değerlendirmesi yapılmadığı da ileri sürülmüştür.⁴⁰¹ Bu bağlamda;

(i) Birleşik Krallık'ın İrlanda Denizi'ni korumak için İrlanda ile işbirliği yükümlülüğü,

³⁹⁸ Request for provisional measures and statement of case submitted on behalf of Ireland (9 November 2001) Pr. 5.

³⁹⁹ Ibid. Pr. 10.

⁴⁰⁰ Ibid. Pr. 11.

⁴⁰¹ Ibid. Pr. 19- 23.

(ii) Tesisin işletimiyle ve radyoaktif malzemenin uluslararası hareketi ile ilgili çevresel etki değerlendirme yürütülmesi

(iii) İrlanda Denizi'nin radyoaktif kirlenmeden korunması ve kirlenmenin azaltılıp kontrolü için gerekli tüm tedbirlerin alınması çerçevesinde geçici tedbir talep edilmiştir.⁴⁰²

İrlanda Cumhuriyeti, Birleşik Krallık aleyhine uygulanmasını istediği tedbirler için tesisle ilgili çevre raporlarının yanı sıra 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (1982 Sözleşmesi) ilgili maddeleri ile tezlerini destekler nitelikteki Kuzeydoğu Atlantik Okyanusu Çevresinin Korunmasına Dair OSPAR (*Oslo-Paris Convention- for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic*) hükümlerine de istinat etmiştir.⁴⁰³ Bölgesel bir anlaşma olan OSPAR Konvansiyonu'na 1982 Sözleşmesi'nde de olduğu gibi Birleşik Krallık ve İrlanda Cumhuriyeti ile birlikte Avrupa Birliği de taraftır. Birleşik Krallık ise 1982 Sözleşmesi 290/5 hükmünde⁴⁰⁴ kurulacak mahkemenin *prima facie* yetkili görülmesi gerekliliğinden bahsedip bölgesel nitelikteki anlaşmalar için de 1982 Sözleşmesi 282. maddeye⁴⁰⁵ dayanarak Ek 7 Tahkimi yerine bağlayıcı karar gerektiren OSPAR Tahkimi'ni işaret etmiştir.⁴⁰⁶ Gerçekten de OSPAR

⁴⁰² Ibid. Pr. 124.

⁴⁰³ Ibid. Pr. 25.

⁴⁰⁴ “**2905**): Bu bölüme göre bir uyuşmazlığın havale edilmekte olduğu bir hakem mahkemesi kuruluncaya kadar tarafların üzerinde anlaşıldığı herhangi bir mahkeme veya yargı yeri, geçici tedbir talebi tarihinden itibaren iki hafta içinde; böyle bir anlaşmaya varılmamışsa, Milletlerarası Deniz Hukuku Mahkemesi veya Saha faaliyetleri bakımından Deniz Dibi Uyuşmazlıkları Dairesi, kurulacak mahkemenin *prima facie* yetkili olacağı ve durumun aciliyetinin gerekli kıldığı görüşündeyse, bu maddeye uygun şekilde geçici tedbirleri emredebilir, onları değiştirebilir veya ortadan kaldırabilir. Bir kere kurulunca, uyuşmazlığın havale edildiği mahkeme yukarıdaki 1-4. Paragraflara binaen bu geçici tedbirleri değiştirebilir, kaldırabilir veya onları teyid edebilir.” 1982 Sözleşmesi'nin Türkçe çevirisi için bkz. **Kuran**, Selami, Aydın Okur, Günel, Sarıbeyoğlu (2014) **Uluslararası Hukuk Temel Metinler**, Beta, İstanbul,

⁴⁰⁵ “**Genel, bölgesel veya iki taraflı anlaşmalardan doğan yükümlükler**

Bu Sözleşme'nin yorumlanması veya uygulanması ile ilgili bir uyuşmazlığa taraf olan Devletler; genel, bölgesel veya iki taraflı bir anlaşmayla, bu gibi uyuşmazlığın taraflarından birisinin isteği üzerine bağlayıcı bir kararı gerektiren bir prosedüre havale edileceği konusunda anlaşmış iseler, o prosedür, bu Kısımda öngörülen prosedürlerin yerine uygulanacaktır, meğer ki uyuşmazlığın tarafları başka türlü mutabık kalsınlar.” Ibid.

⁴⁰⁶ Written response of the United Kingdom (15 November 2001) Pr. 3.

Konvansiyonu 32. maddede,⁴⁰⁷ zorunlu tahkim mekanizması öngörülmüştür. Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi'nde (UDHM) yalnızca İrlanda'nın geçici tedbir talebi dinlenecektir.

2.4.2- UDHM Süreci

İrlanda'nın geçici tedbir talebini inceleyen Mahkeme, 1982 Sözleşmesi Ek 7 uyarınca uyuşmazlığa bakan tahkimin, geçici tedbir taleplerine özel olarak 290/5 hükmü gereği yetkili olması nedeniyle Birleşik Krallık'ın, Ek 7 Tahkimi yetkisinin 1982 Sözleşmesi 282. Maddesinin konusu olduğu savını⁴⁰⁸ reddetmiştir.⁴⁰⁹ Böylece geçici tedbir taleplerini dinleyen UDHM, bu nitelikteki taleplerin kabul edilebilirliğinde durumun aciliyetine ve deniz çevresine gelebilecek muhtemel ciddi zarar şartlarına vurgu yapmıştır.⁴¹⁰ Geçici tedbir taleplerine ilişkin olarak işin esasına kısa sürede girileceğinden ötürü ihtiyat ilkesinin uygulanması için kapsamlı bir muhakemeye girilmeden sorunun çözümü için işbirliği ilkesi ön plana çıkarılmıştır. UDHM'nin ifadesi, işbirliği görevinin, deniz kirliliğinin önlenmesine yönelik 1982 Sözleşmesi Kısım XII ve geçici tedbirlere yönelik 1982 Sözleşmesi 290. Madde için UDHM'nin öngördüğü genel uluslararası hukuk ilkelerinin temel bir prensibi olduğudur.⁴¹¹ Diğer taraftan UDHM Kuralları (*the Rules*) 89. Madde 5. Paragrafta belirtildiği üzere UDHM, tamamen veya kısmen talepler dışında tedbir emredebilecektir.⁴¹² Bu bağlamda İrlanda ve Birleşik Krallık işbirliği yapacak ve bu amaçla aşağıdakiler için derhal harekete geçecektir:

(i) MOX fabrikasının işletmeye alınmasından kaynaklanan İrlanda Denizi için olası sonuçlara ilişkin daha fazla bilgi değişimi;

⁴⁰⁷ “**32(1):** Bu Sözleşme'nin yorumlanması veya uygulanmasına ilişkin herhangi bir uyuşmazlık, Komisyon'da soruşturma veya uzlaşma gibi ilgili taraflarca başka türlü çözülemiyorsa, her ilgili tarafın talebiyle bu maddedeki şartlar altında tahkime başvurulur.”

⁴⁰⁸ Written response of the United Kingdom (15 November 2001) Pr. 2.

⁴⁰⁹ International Tribunal for the Law of the Sea, the MOX Plant Case, Provisional Measures, Order of 3 December 2001, Pr. 53.

⁴¹⁰ Ibid. Pr. 64.

⁴¹¹ International Tribunal for the Law of the Sea, the MOX Plant Case, Provisional Measures, Order of 3 December 2001, Pr. 82.

⁴¹² Ibid, Pr. 83.

(ii) MOX tesisinin İrlanda Denizi’ndeki faaliyetinin risklerini veya etkilerini izlemek;

(iii) Yerinde ise, MOX tesisinin işletilmesinden kaynaklanabilecek deniz ortamının kirlenmesini önlemek için uygun şekilde tedbirler almak.⁴¹³

2.4.3- Değerlendirme

MOX Plant Davası’nın en önemli ayırt edici yönü, sahip olduğu karmaşık yetki ilişkisidir. Yetki, sadece çevresel uyumsuzlukların değil, genel anlamda uluslararası uyumsuzluk çözüm sisteminin bir anahtarı olması itibari ile bu dava örneğinde bazı hususların açıklığa kavuşması gerekmektedir. Belirtelim ki İrlanda’nın geçici tedbir talebinde bulunduğu göz önüne alındığında, bu duruma özel bir yetki, 1982 Sözleşmesi 290. Madde 5. Fıkra hükmü ile ifade edilmişken, Birleşik Krallık’ın 282. Maddeye dayanan savunmasının reddi⁴¹⁴ oldukça yerindedir. Geçici tedbir, hukukun birçok alanında uygulaması olan ve telafisi mümkün olmayan durumlara karşı hızlı bir önlem işlevini gören bir kurumdur. Elbette çevresel zararları önleme adına önemi büyüktür. İşte 1982 Sözleşmesi 290. Maddenin 5. Fıkrası da teorik olarak söz konusu ivediliği yetki anlamında kolaylaştırmaktadır. Meseleye diğer taraftan bakıldığında geçici tedbir talebinde zaten kapsamlı bir muhakeme beklenmemelidir. Esas davanın 1982 Sözleşmesi 282. Madde gereği OSPAR tahkiminde görülmesi muhtemel iken UDHM’nin vereceği talep yönünde bir geçici tedbir kararının İrlanda’nın esas davada pozisyonunu güçlendireceği de düşünülebilir. Bu karmaşık yetki ilişkisinde ayrıca 1982 Sözleşmesi uluslararası organizasyonların katılımı ile ilgili Ek 9’un 5/4 hükmü⁴¹⁵ kapsamında o zamanki adıyla Avrupa Topluluğu’nun deklarasyonu da önem arz etmektedir. Aktif dava tarafı olan İrlanda’nın 200 mil olarak belirlenen balıkçılık bölgesine vurgu yapması⁴¹⁶ ve Avrupa Topluluğu’nun deklarasyonunda deniz balıkçılığı

⁴¹³ Ibid, Pr. 89.

⁴¹⁴ International Tribunal for the Law of the Sea, the MOX Plant Case, Provisional Measures, Order of 3 December 2001, Pr. 53.

⁴¹⁵ “Taraf Devlet sıfatıyla uluslararası örgütler ve üye devletler 1982 Sözleşmesi’nin yetki dağılımındaki konumlarını yeni yetki devirleri de dâhil olmak üzere bu maddenin 1 ve 2. Paragrafında belirtilenlere yönelik değişiklikleri derhal haberdar edeceklerdir.”

⁴¹⁶ Request for provisional measures and statement of case submitted on behalf of Ireland (9 November 2001) Pr. 5.

yönetimi ve korunması ile ilgili Topluluğun özel yetkili olduğunu bildirmesi⁴¹⁷ dikkate değerdir. Özellikle yetki konusunda birden fazla seçeneğin bulunduğu durumlarda uyuşmazlık tarafı devletlerin iradesi ön planda olmalıdır. Bu bakımdan Avrupa Birliği'nin de yetkisini kabul ettiği bir uluslararası mahkemenin, kendisini yetkili gördüğü bir dava ile ilgili İrlanda'ya karşı verilen ihlal kararı⁴¹⁸ yerinde değildir. Avrupa Toplulukları Komisyonu (Commission of the European Communities) ile İrlanda'nın taraf olduğu bu uyuşmazlıkta ABAD, İrlanda'nın 1982 Sözleşmesi'ne göre Birleşik Krallık'a karşı dava açarak Avrupa Topluluğu Antlaşması ve EURATOM Antlaşması yükümlülüklerini ihlal ettiğini belirtmiştir.⁴¹⁹

Avrupa Birliği, 1982 Sözleşmesi'ne devlet sıfatı ile değil, uluslararası organizasyon sıfatı ile taraftır. 1982 Sözleşmesi Ek 9'a dayanarak belli konularda işaret edilen münhasır yetki kaydı, yetkili olup olmadığına karar verecek UDHM tarafından zaten değerlendirmeye alınmış olmalıdır. UDHM, OSPAR Sözleşmesi, Avrupa Topluluğu Antlaşması ve EURATOM Antlaşması'nın, 1982 Sözleşmesi kaynaklı uyuşmazlıklarla değil, kendi anlaşmalarının uygulanması ve yorumlanması ile ilgilendiğini belirtmiştir.⁴²⁰ Bu anlaşmalar, 1982 Sözleşmesi ile aynı veya benzer hak ve yükümlülükler taşısa da 1982 Sözleşmesi'nin bağımsız varlığına vurgu yapılmıştır. Ancak UDHM, bağımsız varlığına vurgu yaptığı 1982 Sözleşmesi'ni gereğince ele almaktan geri durmuştur. Zira yetkiye ilişkin 1982 Sözleşmesi 288/1 hükmü UDHM'nin yetkisini, 1982 Sözleşmesi'nin yorumu ve uygulanması ile ilgili ifade etmiş, 318. Madde ise Eklerin, Sözleşme'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu belirtmiştir. 1982 Sözleşmesi'nde geçici tedbirlere ilişkin 290/5 hükmünün temin ettiği yetki ile Ek 9'dan kaynaklanan münhasır yetki arasındaki özel hüküm yarışı bir yana, bu aşamada kendi yarattığı hukuk ile⁴²¹ yetkili olduğuna karar veren UDHM, yetki hususunu meşru bir zeminde karara bağlamış kabul edilir. Avrupa Birliği'nin yetkisini tanıdığı bir mahkemenin verdiği yetki kararı, Avrupa Birliği'nin bir

⁴¹⁷ Bkz. < http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/convention_declarations.htm > Erişim: 02.05.18.

⁴¹⁸ Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın, İrlanda'nın münhasır yetkiyi ihlal ettiğine ilişkin kararı için bkz. Court of Justice of the European Union (Grand Chamber), Judgment of 30.05.2006, Commission v Ireland, Case C-459/03.

⁴¹⁹ Ibid. Pr. 184.

⁴²⁰ International Tribunal for the Law of the Sea, the MOX Plant Case, Provisional Measures, Order of 3 December 2001, Pr. 49.

⁴²¹ UDHM'nin kendi yetkisine karar vereceğine ilişkin bkz. 1982 Sözleşmesi 288/4 ve Mahkeme Kuralları (Rules of the Tribunal) 58.

statüsünün sınıraşan operasyonu ile bertaraf edilemez, velev ki bu statü kendi için bir eylem hakkı yaratmış olsun.⁴²² Dolayısı ile UDHM'nin yetkiye ilişkin kararı, aynı zamanda münhasır yetkinin ihlal edilmediğini göstermektedir ki ABAD'ın İrlanda'ya verdiği ihlal kararı, UDHM'nin yetkililik kararı ile ilgisiz değildir. Buradaki asıl konu, münhasır yetki ihlali olmayıp bunun da sebebi olan UDHM'nin yetkililiğine odaklanmak gerekir. Yapılan değerlendirmenin haklılığı ve tutarlılığı için uluslararası mahkemelerin yetkilerini dava şartı olarak görmesi hem uluslararası düzene, hem de uluslararası hukukun kurumsallaşmasına katkı sunacaktır. Uluslararası mahkemelerin yetkililik kararına verilen bu gücün bir de sorumluluğu vardır. Bu olayda UDHM'nin, Ek 9'a dayanan münhasır yetkiyi, kararda gözettiğini açıkça anlamamız gerekirdi. Bahsedilen "gözetme" Birleşik Krallık tarafından ileri sürülen malzemenin⁴²³ ötesinde, yetkiyi bir dava şartı olarak ele alarak Ek 9'a ilişkin yapılacak *ex officio* değerlendirmedir. Böylece uyuşmazlık çözümlerine ilişkin izlenecek yöntem belirginleşmeyle kalmayıp, usul ekonomisine uygun hareket edilecektir. İlgili kararda Ek 9'a değinmeye bile gerek duymayan UDHM'nin işte bu sorumluluğu yerine getirdiğini söyleyemeyiz.

Bir mahkemenin yetkililik kararına *ex officio* bakmasının anlamı, çıkan kararı, mahkemenin tüm unsurları ele alarak ve kendi hukuku ile vermesidir. Böylece ABAD'ın münhasır yetkisinin ihlal edildiğine teorik ve pratik olarak yer olmayacaktır. Yani uluslararası yargı yetkisinde iç hukukta olduğu gibi deterministik bir yaklaşım önerilmektedir. Yetkililik kararının tarafların getirdiği dava malzemesi ile verilmesi ise her ne suretle olursa olsun teorik olarak sınırlı bir inceleme ifade eder. Bu durumda mahkeme verdiği karar ile tarafların getirdiği malzeme ölçüsünde bağlıdır. Ancak kanaatimizce yetki, özellikle milletlerarası hukuk alanında daha farklı bir yaklaşımla ele alınmalı ve iç hukuktaki usul hukuku prensipleri (dava şartı ve re'sen inceleme) ile tanıştırılmalıdır. Aksi halde MOX Plant örneğindeki gibi anlamsız bir karışıklık ortaya çıkacaktır. Belirtelim ki 1982 Sözleşmesi ve UDHM Kuralları (Rules of the Tribunal), UDHM'nin yetkisine kendisinin karar vereceğini belirtir. Aynı şekilde UAD Statüsü

⁴²²Kıyas yapılan mahkeme kararı için bkz. Tennessee Coal, Iron & R.R. v. George, 233 U.S. 355.

⁴²³ International Tribunal for the Law of the Sea, the MOX Plant Case, Provisional Measures, Order of 3 December 2001, Pr. 41 ve devamı.

36/6 hükmü de bir anlaşmazlık halinde yetkinin Divan tarafından belirleneceğini ifade eder. Ancak bu hükümlerden hiçbiri yargı mercinin yetkisine *ex officio* karar vereceği anlamı taşımaz. Zira tarafların getirdiği dava malzemesine bakarak da yargı yetkisi, yargılama makamınca belirlenebilir. Uluslararası yargılamalarda yetkiye ilişkin deterministik bir bakış benimsenmesi, kurumsallaşma adına da aşama kaydetmektir. MOX Plant davasında ise kanaatimizce 1982 Sözleşmesi 290/5 hükmünün temin ettiği yetki, Ek 9’a dayanan deklarasyonun sağladığı yetkiden daha net ve tartışmaya kapalıdır. Zira belirlenen münhasır yetki kalemlerinin olayla ilgisi yoruma açıkken 290/5 hükmünün geçici tedbirler için sağladığı yetki ortadadır. 1982 Sözleşmesi 290/5 hükmünün *prima facie* olarak tanımladığı inceleme, UDHM’nin kendi yetkisi değil, esasa bakacak mahkemenin yetkisidir ki doğal olarak bu konuda kesin bir inceleme yapması beklenemez. Ancak UDHM kendi yetkisine karar verirken yapması gereken Avrupa Birliği düzenlemelerini değil, 1982 Sözleşmesi ve Eklerini dikkate almaktır. Kararda UDHM, Sözleşme’nin bir parçası olan ve kendisini bağlayan Ek 9’a değinmekten bile imtina etmiş, yukarıda da belirtildiği gibi Birleşik Krallık’ın iddiaları üzerinden yetki değerlendirmesi yapmıştır. Sonuçta verdiği yetkililik kararı yerinde olsa da izlediği yöntem, kendi sözleşmesindeki hükümleri dikkate almaması yönüyle yanlıştır. UDHM, geçici tedbir taleplerinde de kendisi açısından tam bir yetki incelemesi yapmalıdır ki yaptığı yanlış, ABAD tarafından başka bir yanlışla karşılık bulmasın. Zira geçici tedbirin yetkiye ilişkin ifade ettiği ivedilik, 1982 Sözleşmesi’nin bir bütün halinde ele alınmayacağı anlamını vermez. Diğer taraftan verilen yetkililik kararı başka bir mercide tartışmaya açılmamalıdır.

1982 Sözleşmesi’nin 287. Maddesi, taraf devletler için çeşitli prosedürler öngörmüşken, bunun sınırı ve istisnası konumundaki durumlarda (15. Kısım 3. Bölüm) da Ek 5 Kısım 2’de belirtilen zorunlu uzlaştırma yönteminin benimsenmesi, uyuşmazlık çözümü alanında uluslararası hukuka önemli bir aşama kaydettirmiştir. 1982 Sözleşmesi’nin amacı ile bağdaşan diğer uluslararası sözleşmelerin de taraf devletlerce UDHM’ye sunulabileceğine dair 1982 Sözleşmesi 288. Madde ise UDHM’ye tanınan ucu açık “aşkın” bir yetki olarak değil, bu uyuşmazlıklar için güvenilir bir yargı standardı olarak kabul görmelidir.

İrlanda'nın geçici tedbir taleplerine ve UDHM'nin emrine bakıldığında İrlanda'nın çevresel etki değerlendirme, kirliliği önleme adına somut tedbirler gibi icracı talepleri kabul veya red edilmeksizin işbirliği ilkesi ile yumuşatılarak emredilmiştir. Ancak UDHM'nin geçici tedbirlere gerek görmediğini de kabul etmek gerekir. Bu sonuç için birçok faktör sayılabilir; 2002 yazına kadar fabrikadan MOX yakıtı ihracının bulunmaması ve yine bu süreçte MOX Plant'te dönüşümünün yapılması için THORP (The Thermal Oxide Reprocessing) tesisine kullanılmış nükleer yakıtın alınmaması.⁴²⁴ Bu deliller, olayın aciliyetle tedbir almayı gerektirdiği yönünde esasa yönelik birer engeldir. Öne sürülen veriler ve taleplerle ilgili kısa sürede esasa girilecek olması, geçici tedbirler için, öngörülen sürede ciddi bir zarar tehlikesinin oluşması ve durumun aciliyetinin gerektirmesi şartlarının varlığı önünde usuli bir engel olarak yorumlanıp, bu yüzden talep edilen geçici tedbirlere hükmedilmediği de düşünülebilir. Kararda kesin ifadeler kullanılmaması ise esas davada bunların istismar malzemesi yapılmasını teknik olarak engellemiştir. Burada işin esasına OSPAR tahkimi olarak bakan Daimi Hakemlik Mahkemesi, (*the Permanent Court of Arbitration*) özellikle zarar ispatıyla ilgili kesin ifadeler kullanmıştır. Açıkça İrlanda'nın iddiaları ispat edemediğini ifade eden Hakemlik,⁴²⁵ henüz gerçekleşmemiş bir zarar için ispatın ölçüsünü "makul olarak beklenen" (*reasonably to be expected*) ifadesi ile açıklamıştır.⁴²⁶ Diğer bir deyişle bir faaliyeti zararlı olarak nitelendirirken, olumsuz etkinin kendisi için değil, ihtimali için bir alt eşik değeri uygulayan "olası" sözcüğü rehber edinilmelidir.⁴²⁷ İhtiyat ilkesinin işletilmesi için gerekli ispat meselesine genel bir problem olarak bakıldığında, bu hususun muhakemesinde sadece bilimsel verilerin değil, bilimsel bir metodun da kullanılması gerekir.

⁴²⁴ Abrahams, D. (2002). **Significant International Environmental Cases July 2001—June 2002**. Journal of Environmental Law, 14(3), (391- 400) s. 400. Aktaran: < <https://www.jstor.org/>> Erişim: 24.08.2018.

⁴²⁵ Dispute concerning access to information under Article 9 of the OSPAR Convention, Ireland v. United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland (Permanent Court of Arbitration, Final Award of 2 July 2003), Pr. 67, Summary (4)- (5).

⁴²⁶ Ibid. Pr. 81.

⁴²⁷ Ibid. Pr. 82.

2.5- SEBEP SONUÇ BAĞLANTISINA İLİŞKİN AİHM ÖNERYILDIZ KARARI

Çevresel problemlerin can kaybı ve maddi hasara neden olduğu bir örnek olarak karşımıza çıkan bu dava, AİHS yaşama hakkına ilişkin 2. Madde⁴²⁸, özel ve aile hayatına saygıya ilişkin 8. Madde ve etkili başvuru hakkına ilişkin 13. Madde⁴²⁹ ile 1 no'lu Protokol'ün 1. Maddesi⁴³⁰ kapsamında bir başvurudur. Davada, 28 Nisan 1993'te İstanbul, Ümraniye'de, Belediye'ye ait bir çöplükte meydana gelen metan gazı patlaması sonucu başvurusunun yakın akrabalarının ölümü ve maddi hasardan yerel makamların sorumlu olduğu iddiası dinlenmiştir. Başvurucu ayrıca AİHS 6. Madde'deki hakkaniyet ve makul süre gereklerinin ihlal edildiğini ileri sürmüştür.⁴³¹

2.5.1- Olaylar

Başvurucu, Siirt'in Şirvan ilçesinde ikamet etmekte iken olayın gerçekleştiği gecekondu mahallesine taşınmış, burada on iki yakınıyla birlikte yaşamaktadır. Belediye'nin ev atıkları için

⁴²⁸ Yaşam hakkı

1. Herkesin yaşam hakkı yasayla korunur. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın infaz edilmesi dışında, hiç kimsenin yaşamına kasten son verilemez.

2. Ölüm, aşağıdaki durumlardan birinde mutlak zorunlu olanı aşmayacak bir güç kullanımı sonucunda meydana gelmişse, bu maddenin ihlaline neden olmuş sayılmaz:

- a) Bir kimsenin yasa dışı şiddete karşı korunmasının sağlanması;
- b) Bir kimsenin usulüne uygun olarak yakalanmasını gerçekleştirme veya usulüne uygun olarak tutulu bulunan bir kişinin kaçmasını önleme;
- c) Bir ayaklanma veya isyanın yasaya uygun olarak bastırılması.

⁴²⁹ Etkili başvuru hakkı

Bu Sözleşme'de tanınmış olan hak ve özgürlükleri ihlal edilen herkes, söz konusu ihlal resmi bir hizmetin ifası için davranan kişiler tarafından gerçekleştirilmiş olsa dahi, ulusal bir merci önünde etkili bir yola başvurma hakkına sahiptir.

⁴³⁰ Mülkiyetin korunması

Her gerçek ve tüzel kişinin mal ve mülk dokunulmazlığına saygı gösterilmesini isteme hakkı vardır. Bir kimse, ancak kamu yararı sebebiyle ve yasada öngörülen koşullara ve uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olarak mal ve mülkünden yoksun bırakılabilir.

Yukarıdaki hükümler, devletlerin, mülkiyetin kamu yararına uygun olarak kullanılmasını düzenlemek veya vergilerin ya da başka katkıların veya para cezalarının ödenmesini sağlamak için gerekli gördükleri yasaları uygulama konusunda sahip oldukları hakka hâlel getirmez.

⁴³¹ Öneriyıldız (AİHM Kasım 30, 2004) Pr. 2.

kullandığı çöplük, ilk kullanılmaya başlandığında yerleşim yerinden 3,5 kilometre uzaklıkta iken, çevrede izinsiz yapılan gecekonduar çöplükle bitişik hale gelmiştir.⁴³² Bu arada iki mahalle sakini, arsa mülkiyeti için belediye meclisine karşı dava açmış, arsalarına verilen tahribattan şikâyet ederken söz konusu arsadan dolayı 1977'den beri emlak vergisi ödemek zorunda oldukalarını belgelendirmiştir. Yine bu iki sakinin kullandıkları su için düzenli ödemeler yaptığı da tespit edilmiştir.⁴³³ İddiaları dinleyen Bölge Mahkemesi başvuruolar lehine karar verirken, Yargıtay, bu kararı bozmuştur.⁴³⁴ Daha sonra kurulan uzmanlar grubu, çöplüğün insanları, hayvanları ve çevreyi ciddi sağlık tehdidine maruz bıraktığını belirtmiştir. 7 Mayıs 1991 tarihli bu rapor, metan gazı tehlikesine de dikkat çekmiş ve ilgili birimlere sunulmuştur.⁴³⁵

28 Nisan 1993 tarihinde meydana gelen patlama ile atıklar çöp yığınınından kopmuş, on civarında gecekonduunun üzerine kaymıştır. Kazada otuz kişi hayatını kaybetmiştir.⁴³⁶ İki gün sonra savcılık, olaydaki sorumluluğun idari makamlar ile mağdurlar arasında nasıl paylaşılması gerektiğine dair uzman görüşü istemiştir.⁴³⁷ Uzmanlar,

- Çöplüğün kurulduğu 1970 yılından itibaren herhangi bir girişimde bulunmayıp yeni bir depolama alanı da göstermeyen İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ni,

- Çöplük ile yerleşim yeri arasına tampon bölge uygulamayıp kanuna aykırı yerleşimi cazip kılan Ümraniye Belediye Meclisi'ni,

- Çöp yığınlarına yakın bir konumda inşa ettikleri evlerle aile üyelerini tehlikeye atan mahalle sakinlerini,

- Katı atık yönetmeliğine ilkişkin denetim yapmadığı için Çevre Bakanlığı'nı,

⁴³² Ibid. Pr. 9- 10.

⁴³³ Ibid. Pr. 11.

⁴³⁴ Ibid. Pr. 12.

⁴³⁵ Ibid. Pr. 13.

⁴³⁶ Ibid. Pr. 18.

⁴³⁷ Ibid. Pr. 21.

- Kaçak yapılara karşı af çıkarıp bunları teşvik eden ve ev sahiplerine tapu veren Hükümeti sorumlu olarak göstermiştir.⁴³⁸

Başvurucu, ilgili birimlere karşı tazminat talep etmiş, ancak Ümraniye Belediyesi ve Çevre Bakanlığı talebi reddetmiş, diğerleri ise cevap vermemiştir.⁴³⁹

2.5.2- AİHM Süreci

AİHM, davada 2. Maddenin uygulanmasına ilişkin olarak devletlerin topraklarında yaşayan kişilerin yaşamlarını korumak için gerekli önlemleri almaya yönelik kesin bir yükümlülüğü bulunduğunu belirtmiştir. Etkin bir caydırma mekanizmasını da bu yükümlülükler içerisinde öne çıkarmıştır.⁴⁴⁰ Sonuç olarak Mahkeme, 2. Maddenin bu davada uygulanabilir olduğundan şüphe duymamaktadır.⁴⁴¹ Daire ise hazırlanan bilirkişi raporlarına rağmen başvurucuyu burada yaşamaktan caydırmaya yönelik hiçbir adım atılmadığını ifade etmiştir.⁴⁴² Daire, 2. Maddedeki usuli yükümlülükler ile ilgili olarak, başlatılan cezai işlemler, görevi ihmal suçuna yönelik olduğundan dolayı yaşama hakkı ihlali iddiaları için yeterli bir usul izlenmediği görüşündedir.⁴⁴³ Mahkeme, adli cezaların uygulanmasını sağlayan bağımsız ve tarafsız bir resmi soruşturma usulüne vurgu yapmıştır. Aynı zamanda Mahkeme'ye göre usuli gereklilikler, üçüncü tarafları adli bir suç nedeniyle yargılama ya da cezalandırma veya tüm yargılamaları mahkûmiyetle ya da belirli bir ceza kararıyla sonuçlandırma yükümlülüğü anlamına gelmemektedir.⁴⁴⁴ Hükümetin üzerinde durduğu aciliyet ve gerçeklik kriterlerinin söz konusu çöplüğün arz ettiği tehlike için geçerli olup olmadığına dair değerlendirme,⁴⁴⁵ Mahkeme tarafından şüpheyeye gerek duymadan kabul edilmiştir. Zira Mahkeme'ye göre patlama riski 7

⁴³⁸ Ibid. Pr. 23.

⁴³⁹ Ibid. Pr. 38.

⁴⁴⁰ Ibid. Pr. 89.

⁴⁴¹ Ibid. Pr. 69- 74.

⁴⁴² Ibid. Pr. 75.

⁴⁴³ Ibid. Pr. 76.

⁴⁴⁴ Ibid. Pr. 96.

⁴⁴⁵ Ibid. Pr. 77.

Mayıs 1991 tarihli raporda vurgulanandan çok önce mevcutken aradan geçen zamanda hiçbir önlem alınmaması, patlama riskinin ancak arttığına işarettir.⁴⁴⁶ Mevzuat gereği çöplüğü denetlemekle yükümlü birimlerin, mevcut risklerden haberdar olmaması gibi bir durumu ise ihtimal dâhilinde görmemiştir.⁴⁴⁷ Yasal kısıtlamalara rağmen Mahkeme, 1960'lardan beri gecekondulu alanlarındaki artış göz önüne alındığında devletin, buradaki vatandaşların yaşama biçimini kabul ettiği sonucuna varmıştır.⁴⁴⁸ Diğer taraftan başvurucunun meskenini patlama gerçekleşene kadar yıkma yönünde bir tavır alınmaması, bu sonucu desteklemektedir.⁴⁴⁹ Mahkeme, burada yaşayan kişilerin devlet tarafından yeterince bilgilendirilmediği hususunu vurgulasa da bu bilgilendirmenin bile hükümetin yükümlülüklerinden kurtuluş sebebi olarak kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.⁴⁵⁰ Mahkeme, çöplüğün gerekli donanımına sahip olmadan açıldığını ve şehir planlamasındaki aksaklıkları değerlendirmeye almıştır.⁴⁵¹ Usuli yönden soruşturma hazırlıklarının ivedilikle yerine getirilmesine rağmen suçlamaların görevi ihmal ile sınırlı kalması ve belirlenen çok hafif cezaların da ertelenmesi, 2. Maddenin usul yönünden de ihlal edildiği şeklinde yorumlanmıştır.⁴⁵² Mal ve mülk dokunulmazlığı ile ilgili 1 no'lu Protokolün 1. Maddesinin ihlali iddiasında Hükümet, geçerli bir mülkiyetin varlığını kabul etmezken⁴⁵³ Daire, meskenin önemli bir ekonomik çıkar teşkil ettiğini ve yetkililerin buna göz yumduğunu dikkate alarak bir mülkiyetten söz edilebileceğini belirtmiştir.⁴⁵⁴ Mahkeme ayrıca hem 2. Madde hem de 1 no'lu Protokolün 1. Maddesi bağlamında etkili başvuru hakkının da ihlal edildiğine karar vermiştir.⁴⁵⁵

⁴⁴⁶ Ibid. Pr. 100.

⁴⁴⁷ Ibid. Pr. 101.

⁴⁴⁸ Ibid. Pr. 104.

⁴⁴⁹ Ibid. Pr. 105.

⁴⁵⁰ Ibid. Pr. 108.

⁴⁵¹ Ibid. Pr. 109.

⁴⁵² Ibid. Pr. 111- 117.

⁴⁵³ Ibid. Pr. 122.

⁴⁵⁴ Ibid. Pr. 121.

⁴⁵⁵ Ibid. Pr. 165.

AIHS 2. Maddenin esas ve usulden ihlali ile 1 no'lu Protokolün 1. Maddesinin ihlali Mahkeme'nin son değerlendirmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Başvurucu Öneriyıldız ve ailesi lehine maddi ve manevi tazminata hükmedilmiştir.

2.5.3- Değerlendirme

Önümüzdeki olay, bireylerin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının ihmal edilmesinin, bizzat yaşama hakkı ihlali sonucunu vermesi açısından çarpıcı bir örnektir. Gelişmeler, hukuken farklı kavramları karşı karşıya getirmesi bakımından davayı oldukça ilginç bir hale getirmiştir. Olayın içyüzüne bakıldığında başvurucu, Siirt'te koruculuk görevi yapmakta iken terör mağduru olarak geldiği İstanbul'da kaçak bir konut inşa etmiştir. Bu mesele değerlendirilirken elbette devletin vatandaşını koruma gereklilięi⁴⁵⁶ üzerinde durulmalıdır. Ancak devletlerin de terör mağduru olabileceği ve bunun sonucunda devlete olanaksız veya çok ağır yükler yüklenmedięinden⁴⁵⁷ emin olunmalıdır. Diğer taraftan devletin pozitif yükümlölüklerinin 8. Madde ve 2. Madde etrafında karşıladığı anlamın örtüşmesi, bu dava ile birlikte Budayeva davasının en önemli çıkarımlarından biridir.⁴⁵⁸ Bunun yanında AIHS kapsamında korunan insan hakları katalogunda çevresel bir hak bulunmamakla birlikte kirliliğe ilişkin yakınmalar 8. Madde kapsamında değerlendirilecektir. Bu bakımdan adil bir denge gözetilirken birey ve devlet karşı karşıya geldiğinde çevresel insan haklarına özel bir statü tanınmadan değerlendirme yapılmaktadır.⁴⁵⁹ Demokratik olarak seçilen ulusal makamlar, 8. Maddenin uygulaması konusunda en iyi konuma sahiptir. Devletler, bu tür davalarda geniş bir takdir marjına sahipken AIHM ikincil ve denetleyici bir rol almaktadır. Devletin 8. Madde kapsamında sorumluluğu için bir kanıta ihtiyaç duyulmamasının sebebi, bu konuda devlete yüklenen pozitif (koruma)

⁴⁵⁶ L. C. B, s. 1403, § 36 ve Paul ve Audrey Edwards/İngiltere, sayı 46477/99, § 54, AIHM 2002- II.

⁴⁵⁷ Osman, ss. 3159- 60, §116.

⁴⁵⁸ **Fitzmaurice**, Malgosia (2011) **The European Court of Human Rights, Environmental Damage and the Applicability of Article 8 of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms: Dubetska and others v Ukraine, European Court of Human Rights**, (Application No. 30499/03), Judgment of 10 February 2011, Environmental Law Review Vol 13, Issue 2, (107- 114) s. 108. Aktaran: < <https://www.jstor.org/>> Erişim: 24.08.2018.

⁴⁵⁹ Ibid.

yükümlülüktür.⁴⁶⁰ Burada 8. Madde bağlamında söylenecek şey, müdahalenin ev, aile veya özel hayata doğrudan etki etmesi ve belirli bir asgari düzeyi aşmasıdır. Bu düzeyin Mahkeme tarafından davalara göre değişken olarak değerlendirildiğini belirtmek gerekir.⁴⁶¹ AİHS 2. Madde bağlamında ise devletlerin yetki sahasındaki kişilerin hayatlarını güvenceye almak için yasal ve idari tedbirleri alması gerekir. Bu tedbirlerin yürürlüğünü gerçekleştirmek de devletin görevidir. AİHS 2. ve 8. Maddeler, bu tür davalarda yakınlaşmakla birlikte, 2. Maddenin çevresel zarar dahilindeki değerlendirmesinde devletin geniş bir takdir alanı bulunur.⁴⁶² Diğer taraftan AİHM, söz konusu olaydaki gibi tehlikeli faaliyetlerle ilgili kamunun açık ve tam bilgi erişimini vurgulayarak⁴⁶³ katılım ilkesini öne çıkarmıştır.

Mahkeme, Hükümetin yasal olmayan yerleşimleri artık benimsediğine özellikle şu ölçütlerle kanaat getirmiştir; realitede artan gecekondü alanları, devletin teşvik edici tavrı, yasal kısıtlamalara karşı çıkarılan aflar ve halkın, idarenin takdirini belirleyememesi.⁴⁶⁴ Belirtelim ki Mahkeme'nin çıkarım yaptığı kaynaklar oldukça yerindedir. Yoksa Başvurucunun sunduğu emlak vergisine ilişkin kayıtlar,⁴⁶⁵ hukuka aykırı gelir ve servetin de vergilendirilebileceğinden dolayı esas alınamaz.

Olayda Mahkeme'nin ifadesi ile dikkatsizliği aşan bir ihmalin,⁴⁶⁶ sonucu tek başına meydana getiremeyeceği açıktır. Zira can kayıpları çöplükten çok çöplük civarındaki hukuksuz yerleşimlerle ilgilidir. Son derece teknik bir incelemeyi gerektiren bu duruma Mahkeme yeterince dikkat etmemiştir. Burada ortak illiyete (*gemeinsame Kausalität*) ilişkin bir değerlendirme gerekmektedir. En önemli konu olan sebep-sonuç ilişkisinin daha açık bir biçimde ortaya konması beklenirdi. Nitekim Hükümet de kendi tarafından, başvuranın mevcut risklere rağmen bir çöplüğün yakınında ev yapmayı bilerek tercih ettiği gerçeğinin göz ardı edilmemesi ve

⁴⁶⁰ Ibid. s. 109

⁴⁶¹ Ibid.

⁴⁶² Ibid.

⁴⁶³ Öneriyıldız (AİHM Kasım 30, 2004) Pr. 62

⁴⁶⁴ Ibid. Pr. 104.

⁴⁶⁵ Ibid. Pr. 11.

⁴⁶⁶ Ibid. Pr. 93.

ayrıntılı bir sebep-sonuç incelemesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁶⁷ Esasen patlama öncesinde bir tehlikenin varlığı açıktır. Bu tehlikenin başvurucuya bakan yönü, zarara uğrama tehlikesinin göze alınıp alınmadığıdır. Bu unsur, devletlerin sorumluluğunu ortadan kaldıran mücbir sebep için bir istisna olarak öngörülmüşken⁴⁶⁸ başvuru için neden uygulanacağı veya neden uygulanmayacağına yönelik bir açıklama, muhakemeyi daha da derinleştirecektir. Özel hukuk kaynaklı⁴⁶⁹ bu ilkenin (*risk liability*) başvuru için uygulanması akla uzak değildir ancak idari makamların ihmali, patlamayı mücbir sebep olarak değerlendirmeye mücadele etmemektedir.

Bu olay, 2. Madde bağlamında neticenin nispeten ağır olduğu bir dava iken fiilin ihmal seviyesinde kaldığı görülmektedir. Kastın belirgin olup neticenin nispeten daha hafif olduğu diğer davalarda ihlal kararı verilirken kast ve netice ağırlıklarının ihlal için birbirini ikame edemeyeceği hususu oldukça önemlidir. Zira netice, olayın hangi maddeler çerçevesinde değerlendirileceği ile ilgilidir. Öneriyıldız kararı, verdiği neticelerle çevre felaketlerinde emsal teşkil edecek nitelikte iken, söz konusu olay ise çevre felaketlerine yönelik farkındalık oluşturmaya elverişlidir. Sonuç olarak verilen ihlal kararları, çevre hukuku adına önemli ve yerindedir.

2.6- İSPAT YÜKÜNE İLİŞKİN UAD PULP MILLS KARARI ⁴⁷⁰

Arjantin ile Uruguay arasında gerçekleşen bir uyuşmazlık olan Pulp Mills davası, kalkınma ile sürdürülebilirlik kavramları arasında bir muhakeme şeklinde gerçekleşmiştir. Bu davada üzerinde durulacak konu, çevre hukukunda önemli bir yer tutan ihtiyat ilkesine ilişkin taraf devletlerin savları ve Divan'ın değerlendirmesidir.

⁴⁶⁷ Ibid. Pr. 80 ve 78.

⁴⁶⁸ Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, Article 23/2(b): the State has assumed the risk of that situation occurring.

⁴⁶⁹ Taşınan şahıs ve eşyaya gelen zarardan kaynaklanan işletmenin doğrudan sorumluluğuna dair bkz. 1838 tarihli Demiryolları işletmelerinin sorumluluğuna dair Prusya Kanunu 25. Madde, Bkz. **İmre, Z. (1948) Doktrinde ve Türk hukukunda kusursuz mesuliyet halleri**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c.14/3-4 s. 834.

⁴⁷⁰ Case concerning pulp mills on the River Uruguay, Argentina v. Uruguay, (International Court of Justice, Judgment of April 20, 2010).

2.6.1- Olaylar

Arjantin ve Uruguay arasındaki siyasi sınırı belirleyen Uruguay Nehri ile ilgili taraf devletler, 7 Nisan 1961 tarihinde imzaladıkları Montevideo Antlaşması ile çevredeki adalar da dâhil olmak üzere sınır konularını düzenlemiştir.⁴⁷¹ Nehri kullanma rejimine ilişkin genel çerçeve bu antlaşmanın 7. Maddesinde belirlenmiştir. Akabinde imzalanan ve nehrin statüsünü belirleyen 26 Şubat 1975 tarihli antlaşma⁴⁷², aynı zamanda Uruguay Nehri İdari Komisyonu'nu (*the Administrative Commission of the River Uruguay- CARU*) da tesis etmiştir.⁴⁷³ Statü, nehrin kullanımı ve güvenlik hakkında işbirliğini öngörmüş,⁴⁷⁴ yeni kanallar açılması,⁴⁷⁵ suyun kalitesi⁴⁷⁶ gibi konularda Komisyon'a bilgilendirme şartı koşturmuştur. Yine nehrin rejimini veya sularının kalitesini önemli ölçüde bozabilecek değişikliklere neden olacak toprak ve ormanlık alanlar yönetimi ile yeraltı sularının ve nehrin kollarından suların kullanılmasını yasaklamıştır.⁴⁷⁷ Kirlilikle ilgili yükümlülük ve sorumluluk durumları da Statü'de belirlenmiştir.⁴⁷⁸ Burada belirlenen ilkelerin yorumlanması veya uygulanması ile ilgili uyuşmazlıkların Komisyon'da dinleneceği belirtilmiş,⁴⁷⁹ direkt görüşmelerle çözülemeyen konuların Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmesi mümkün kılınmıştır.⁴⁸⁰

Olaydaki uyuşmazlığın kökü, Uruguay'da Celulosas de M'Bopicuá S.A. (*CMB*) olarak faaliyet gösteren İspanyol Empresa Nacional de Celulosas de España (*ENCE*) şirketinin, nehrin

⁴⁷¹ Bkz. < <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20635/volume-635-I-9074-English.pdf>> Erişim: 01.02.2018.

⁴⁷² Bkz. < <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201295/volume-1295-I-21425-English.pdf>> Erişim: 01.02.2018.

⁴⁷³ Bkz. 1975 Statute of the River Uruguay, Madde 49- 57.

⁴⁷⁴ Ibid. Madde 1- 6, 30- 34.

⁴⁷⁵ Ibid. Madde 7.

⁴⁷⁶ Ibid. Madde 28.

⁴⁷⁷ Ibid. Madde 35.

⁴⁷⁸ Ibid. Madde 40- 43.

⁴⁷⁹ Ibid. Madde 58.

⁴⁸⁰ Ibid. Madde 60.

Uruguay yakasında kurmayı planladığı bir kâğıt hamuru fabrikasına dayanmaktadır.⁴⁸¹ 22 Temmuz 2002’de şirket yetkilileri bu projenin çevresel etki değerlendirmesini Uruguay makamlarına sunmuş, aynı süreçte CARU Başkanı da proje hakkında bilgilendirilmiştir. 14 Mayıs 2003’te Uruguay makamları çevresel etki çalışması adındaki evrakı CARU’ya sunmuştur.⁴⁸² 9 Ekim 2003 tarihinde ilgili Uruguay bakanlığı, söz konusu şirkete fabrikanın inşası için gerekli yetkilendirmeyi vermiştir. Aynı gün iki ülkenin liderleri buluştuğunda, Arjantin’in çevresel kaygıları ele alınmadan hiçbir yetkilendirme sağlanmayacağı taahhüdü verilmiştir.⁴⁸³ 27 Ekim 2003’te Uruguay, verilen yetkilendirme ve çevresel etki değerlendirmeye ilişkin evrakı Arjantin makamlarına gönderdikten sonra Arjantin, belgelerde çevresel etkilere yönelik yeterli değerlendirmelerin bulunmadığını ifade etmiştir.⁴⁸⁴ 15 Mayıs 2004’te CARU Su Kalitesi ve Kirlilik Kontrolü Alt Komitesi, fabrikanın çevresinde su kalitesinin izlenmesi planını hazırlamıştır.⁴⁸⁵ Uyuşmazlığın diğer bir konusu yine bir kâğıt hamuru fabrikası olan Botnia S.A. isimli Finlandiya’dan bir şirketin projesidir. Benzer bir süreç yine bu proje için de işlerken, iki tarafın dışişleri bakanlıklarınca kurulan Üst Düzey Teknik Grup (GTAN), bu iki projeye ilgili uyuşmazlıkları çözmekle yetkilendirilmiş, devamında yapılan görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁴⁸⁶ Diğer taraftan Uruguay, Ontur International S.A. isimli şirketi liman inşası ve işletimi için yetkilendirmiştir.⁴⁸⁷ Tüm bu gelişmelerden sonra Arjantin, meseleyi Divan’a sunmuştur.

⁴⁸¹ Pulp Mills Judgment, Pr. 28.

⁴⁸² Ibid. Pr. 29.

⁴⁸³ Ibid. Pr. 31.

⁴⁸⁴ Ibid. Pr. 33.

⁴⁸⁵ Ibid. Pr. 35.

⁴⁸⁶ Ibid. Pr. 40.

⁴⁸⁷ Ibid. Pr. 44.

2.6.2- Divan Süreci

Arjantin, 4 Mayıs 2006 tarihinde yaptığı başvuru ile Divan Statüsü'nün 41. Maddesi ile Divan Kuralları'nın 73. Maddesi uyarınca ihtiyati tedbir kararı alınmasını istemiştir.⁴⁸⁸ Bu konudaki iddiası ise söz konusu kâğıt hamuru fabrikalarının, nehrin sularına önemli bir etkiye bulunması ve Anjantin tarafına sınır aşan zarar vermesidir.⁴⁸⁹ Arjantin, karşı karşıya kalınan durumun sadece maddi tazminat veya diğer maddi hükümlerle telafi edilemeyeceğini belirterek⁴⁹⁰ ihtiyati tedbir talebini sunmuştur. Talepte belirtilen kapsam ise mevcut inşaat izinlerinin derhal askıya alınması ve bunun gereği olan tedbirler ile Uruguay'ın bu konuda tek taraflı hareket etmekten kaçınması şeklindedir.⁴⁹¹ Arjantin, özellikle inşaat izinlerinin askıya alınmaması halinde 1975 Statüsü'nün 2. Kısımında belirlenen usulün tamamen teorik kalacağı ve artık uygulanamayacağını ifade etmiştir.⁴⁹² Uruguay, gerçek veya yakın bir tehlike bulunmadığı ve onarılamaz zarar ile aciliyet şartlarının karşılanmadığı görüşündedir.⁴⁹³ Divan ise Arjantin'in ekonomik, sosyal ve çevresel alanda onarılamaz zararları ispat edemediğini vurgulayarak⁴⁹⁴ ihtiyati tedbire gerek duymamıştır.⁴⁹⁵ Benzer taleplerin sıralandığı 23 Ocak 2007 tarihli Emir'e (*Order*) baktığımızda, Uruguay'ın da, olayla ilgili protestocuların, iki ülke arasında ticari ve turistik geçişlere imkân veren uluslararası köprüyü en az üç ay daha kapatmayı planladığını belirtip karşı bir ihtiyati tedbir talebinde bulunduğu görülmektedir.⁴⁹⁶ Divan ise hem Arjantin'in, Uruguay'ın talebinin dava konusu ile ilgili olmadığı yönündeki savunmasını,⁴⁹⁷ hem de ihtiyati

⁴⁸⁸ Case concerning pulp mills on the River Uruguay, Argentina v. Uruguay, (International Court of Justice, Order of July 13, 2006) Pr. 12.

⁴⁸⁹ Ibid. Pr. 15.

⁴⁹⁰ Ibid. Pr. 17- 19.

⁴⁹¹ Ibid. Pr. 20.

⁴⁹² Ibid. Pr. 66.

⁴⁹³ Ibid. Pr. 44.

⁴⁹⁴ Ibid. Pr. 74.

⁴⁹⁵ Ibid. Pr. 87.

⁴⁹⁶ Case concerning pulp mills on the River Uruguay, Argentina v. Uruguay, (International Court of Justice, Order of January 23, 2007) Pr. 8.

⁴⁹⁷ Ibid. Pr. 48.

tedbirlerin sorunu ağırlaştıracak veya uzatacak yeni gelişmelere sebep olabileceğini⁴⁹⁸ gündeme getirerek talepleri reddetmiştir.⁴⁹⁹

Divan, söz konusu davada yargı yetkisinin çerçevesi için kendisine atıfta bulunulan sözleşmelerle ilgili UAD Statüsü 36/1 hükmü ile atıf hükmü olan 1975 Statüsü'nün 60. Maddesini göstermiştir.⁵⁰⁰ Uruguay, Divan'ın yargı yetkisini kabul etmekle birlikte Arjantin'in ileri sürdüğü hava kirliliği, gürültü, genel ve görsel rahatsızlık, turizme olan özel etkiler gibi konuların 1975 Statüsü'nün yorumlanması veya uygulanmasıyla ilgisi olmadığını savunmuştur. Ancak hava kirliliğinin suyun kalitesine etkisinden hareketle bu kalemde Divan'ın yargı yetkisini kabullenmiştir.⁵⁰¹ Arjantin ise 1975 Statüsü'nün yalnız su kalitesini değil nehir rejimini düzenlediği ve tüm delillerin dinlenebileceği iddiasındadır.⁵⁰² Divan, 1975 Statüsü'nde gürültü ve görüntü kirliliği ile kötü kokular ele alınmadığı için bu alanı yargı yetkisi dışında tutmuştur.⁵⁰³ Yine Arjantin'in, 1975 Statüsü'nün 1. Maddesi'ndeki "... her iki taraf için antlaşmalar ve diğer uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan hak ve yükümlülüklerin sıkı sıkıya tatbiki" ifadesini, diğer anlaşmaları yargılamaya dâhil etme şeklindeki geniş yorumlaması karşılık bulmamıştır.⁵⁰⁴ Aynı şekilde 1975 Statüsü'nün 41. Maddesi'ndeki "... uygulanabilir uluslararası anlaşmalara uyumlu olarak uygun önlemlerin alınması" ifadesini, diğer anlaşmalara bir atıf (*referral clause*) olarak kabul etmemiştir.⁵⁰⁵ Ancak 1975 Statüsü elbette, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi 31. Maddede kodifiye edildiği gibi uluslararası teamül hukuku çerçevesinde yorumlanacaktır.⁵⁰⁶

⁴⁹⁸ Ibid. Pr. 49.

⁴⁹⁹ Ibid. Pr. 56.

⁵⁰⁰ Pulp Mills Judgment, Pr. 48.

⁵⁰¹ Ibid. Pr. 49.

⁵⁰² Ibid. Pr. 50.

⁵⁰³ Ibid. Pr. 52.

⁵⁰⁴ Ibid. Pr. 59- 60.

⁵⁰⁵ Ibid. Pr. 62- 63.

⁵⁰⁶ Ibid. Pr. 64.

Arjantin, Uruguay'ın Statü'de öngörülen usuli yükümlülükleri yerine getirmediğini iddia etmiştir.⁵⁰⁷ 1975 Statüsü'nde usuli yükümlülükler ile esas yükümlülüklerin ayrılamayacağından bahisle de usuli bir ihlalin esasa ilişkin bir ihlal anlamına geleceğini ileri sürmüştür.⁵⁰⁸ Divan ise 1975 Statüsü'nde esas yükümlülüklerin yalnız usuli yükümlülüklerle sağlanabileceği hususuna ilişkin bir kaide olmadığını belirtmiştir. Aynı mantıkla esas yükümlülüklerle uygunluk, *ipso facto* usuli yükümlülüklerle uygunluk sayılamayacaktır.⁵⁰⁹ Sonuçta Divan, bu iki tür yükümlülük arasındaki bağın, bu yükümlülüklerin duruma göre ayrı ayrı karşılanamayacağı anlamına gelmediğini ifade etmiştir.⁵¹⁰ CARU'yu bilgilendirme yükümlülüğüne ilişkin olarak Uruguay, projenin tüm aşamalarıyla ilgili bilgilendirmelerin şart koşulmadığını savunmuş ve nehirден endüstriyel amaçlarla su çıkarma ve kullanma konusunda CARU'yu bilgilendirme yükümlülüğü konusunu tartışmıştır.⁵¹¹ Divan ise koruma⁵¹² ve işbirliği⁵¹³ ilkelerine vurgu yaparak 1975 Statüsü'nün 7/1 hükmünün ihlal edildiğine kanaat getirmiştir.⁵¹⁴ Aynı şekilde Uruguay'ın 1975 Statüsü 7/2 ve 7/3 hükümleri gereği, planları CARU aracılığıyla Arjantin ile paylaşmadığını belirtmiştir.⁵¹⁵ Usuli yükümlülüklerin son kaleminde ise anlaşmazlığın yargısal çözümüne atıf yapan 1975 Statüsü'nün 12. Maddesinin ihlali de Divan tarafından tespit edilmiştir.⁵¹⁶ Ancak iki ülke arasında kurulan GTAN sürecinden sonra ortaya çıkan tabloda Uruguay'ın inşaat yasağı yükümlülüğü taşımadığı da ifade edilmiştir.⁵¹⁷

Divan, esas yükümlülüklerle ilişkin değerlendirmeye geçmeden önce ispat yükü tayininde bulunmuştur. Burada Uruguay başvuru olarak yükün Arjantin'de olması gerektiğini

⁵⁰⁷ Ibid. Pr. 67- 70.

⁵⁰⁸ Ibid. Pr. 72.

⁵⁰⁹ Ibid. Pr. 78.

⁵¹⁰ Ibid. Pr. 79.

⁵¹¹ Ibid. Pr. 97.

⁵¹² Ibid. Pr. 101.

⁵¹³ Ibid. Pr. 102.

⁵¹⁴ Ibid. Pr. 111.

⁵¹⁵ Ibid. Pr. 122.

⁵¹⁶ Ibid. Pr. 149.

⁵¹⁷ Ibid. Pr. 157.

savunmuştur. Arjantin, muhakemedeki pozisyonunu, esasa ilişkin zayıf delillerini göz önüne alarak, 1975 Statüsü'ndeki ihtiyati yaklaşımın, ispat yükünü tersine çevirmeyi ima ettiği savı ile güçlendirmeye çalışmıştır.⁵¹⁸ Divan, değerlendirmesine *onus probandi incumbit actori* ilkesi ile başlamıştır.⁵¹⁹ Sonra, karşı tarafın da uyuşmazlığın çözümü için işbirliği içinde olmasına vurgu yapmıştır.⁵²⁰ Divan ayrıca Arjantin'in 1975 Statüsü'nde ispat yükünün kural olarak eşit dağıtıldığı savına da katılmamıştır.⁵²¹ Sunulan delillerle ilgili kendi gerçeklerini belirleyen Divan, daha sonra bu gerçeklere ilgili uluslararası hukuk kurallarını uygulamıştır.⁵²² Bu bağlamda Divan, usuli yükümlülükleri kapsayan 1975 Statüsü 7. ve 12. Maddelerin Doğu Uruguay Cumhuriyeti tarafından ihlal edildiği, esasa ilişkin ise bir ihlalin vuku bulmadığı yönünde karar vermiştir.⁵²³ Divan'ın sürdürülebilir kalkınma kavramının özü için, “paylaşılan bir kaynağın eşitlikçi ve makul kullanımı arasındaki bağlantılılık ile ekonomik kalkınma ve çevresel koruma arasındaki denge” ifadesini kullanması dikkate değerdir.⁵²⁴

2.6.3- Değerlendirme

İhtiyat ilkesi, devletlerin kirlilikle mücadele mantığını kirlilik mevcut iken uğraşmak yerine kirliliği önlemek eksenine kaymasını ifade eder. Roma Hukuku'nda *immissio* kavramı, komşunun mülküne tanınan ve bir kişinin su, duman, taş parçaları ve benzerlerini kapsayan sorumluluğunu ifade etmektedir. Buradaki temel mantık, kendi mülkünü başkalarına zarar vermeden (*sic utere tuo ut alienum non laedas*) kullanmaktır. Henüz özel bir ilkeye başvurmadan devletler, çevreye ilişkin yasal, düzenleyici, yargısal ve dış ilişkiler bağlamında önleyici tedbirleri zaten uygulamıştır. 1985 ve 1987'de Viyana Konvansiyonu ve Montreal Protokolü tarafları, ozon tabakasını delici maddelere karşı ihtiyati tedbir alınmasıyla ilgili tespitlerini ifade etmiştir.

⁵¹⁸ Ibid. Pr. 161.

⁵¹⁹ Ibid. Pr. 162.

⁵²⁰ Ibid. Pr. 163.

⁵²¹ Ibid. Pr. 164.

⁵²² Ibid. Pr. 168.

⁵²³ Ibid. Pr. 282.

⁵²⁴ Ibid. Pr. 177.

1987'den sonra ise uluslararası çevre hukuku enstrümanları hızla “ihtiyat ilkesi”, “ihtiyati yaklaşım” ve “ihtiyati eylem” ilkesi gibi kavramlara atıf yapmaya başlamıştır. İhtiyati yaklaşımın dayandığı temel “bilimsel belirsizlik” olmakla birlikte bu konu, bölgedeki devletlerin egemenliği ile hızla artan uluslararası, bölgesel ve küresel çevre ve kalkınma kaygıları arasında “belirli” bir politik gerilime sebep olmuştur. Bu bakımdan hem devletler hem de özel aktörler somut olmayan sebeplerin yaptırımını fikrine direnmektedir.⁵²⁵

Divanın, ihtiyat ilkesini dar şekliyle ele alması, diğer taraftan UDHM'nin çevresel etki değerlendirmeyi bir hukuk genel ilkesi olarak belirlendiğine yönelik Pulp Mills atfı⁵²⁶ ile birlikte muhakeme edilmelidir. Pulp Mills hükmünün 204. Paragrafı, çevresel etki değerlendirmeyi, sınır aşan zarar, ciddi olumsuz etki riski ve özellikle paylaşılan kaynaklar söz konusu iken uyanık olma ödevi ile bir hukuk genel ilkesi olarak izah etmiştir. UDHM ise, danışma görüşünde paylaşılan kaynaklar ifadesine insanlığın ortak mirasını ekleyerek genişletmiştir.⁵²⁷ Akademisyenler ve hakimler, çevresel etki değerlendirmenin bir ihtiyat uygulaması olduğunu, potansiyel olarak zararlı bir faaliyete başlamadan onun olası etkilerini dikkate alma yönüyle belirtmiştir. Bunu Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun 52. Dönem raporundan⁵²⁸ veya Gabčíkovo-Nagymaros Projesi davası yargıç Weeramantry ayrı görüşünden⁵²⁹ anlamak mümkündür.⁵³⁰ Burada benimsenmesi gereken yaklaşım, bir uygulama aracı olan çevresel etki değerlendirmenin, genel bir ilke olan ihtiyat ilkesinin içinde düşünülmesine yönelik yargıç Weeramantry'nin yöntemidir.

⁵²⁵ Hickey, J., & Walker, V. (1995). **Refining the precautionary principle in international environmental law.** Virginia Environmental Law Journal, 14(3), s. 423- 427.

⁵²⁶ Seabed Disputes Chamber of the International Tribunal for the Law of the Sea (2011) Advisory opinion on Responsibilities and obligations of states sponsoring persons and entities with respect to activities in the area, Case no: 17, Pr. 147.

⁵²⁷ Ibid. Pr. 148.

⁵²⁸ Çevresel etki değerlendirmenin ihtiyat ilkesini içerdiğine ilişkin bkz. Report of the International Law Commission on the work of its fifty-second session (2000) Pr. 716.

⁵²⁹ Çevresel etki değerlendirmenin genel dikkat (caution) prensibinin özel bir uygulaması olduğuna ilişkin bkz. Gabčíkovo- Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), Separate opinion of Vice-President Weeramantry.

⁵³⁰ Kazhdan, D. (2011). **Precautionary Pulp: "Pulp Mills" and the Evolving Dispute between International Tribunals over the Reach of the Precautionary Principle.** Ecology Law Quarterly, 38(2), (527-552) s. 547. Aktaran: < <https://www.jstor.org/> Erişim: 24.08.2018.

Davada kavramsal olarak karşı karşıya gelen unsurlar, ihtiyat ilkesi ve ispat yükü tayinidir. Divan, bu ilkeye yönelik yaptığı değerlendirmede, bu ilkenin ispat yükünün tayinine pratik etkisini sorgulamış ve uzun süredir devam eden *onus probandi incumbit actori* ilkesine yönelik içtihadına devam ederek yerinde bir karar vermiştir. Bu değerlendirmede üzerinde durulacak konu, ihtiyati bir yaklaşımın ispat yükünü değiştirmeye teorik olarak imkân sağlayabilirliğidir. Bilindiği gibi ispat yükü, usul hukukunu ilgilendiren teknik bir konudur. Dolayısı ile *onus probandi incumbit actori* içtihadı, eşyanın da mantığı gereği kural olarak karşımıza çıkmaktadır. İspat yükünü tersine döndürecek şey bir karinedir (*presumption*) ki bunun bir sebebi olması icab eder. Divan'ın belirlediği gibi⁵³¹ 1975 Statüsü'nden kaynaklanan normatif bir karineden söz etmek mümkün değildir. İhtiyat ilkesinin amacı yapılan eylemin zarar doğuracağına yönelik yargısal- usuli bir ön kabulü tesis etmek değil, zarar doğurmasına yönelik belirsizlikten hareketle esasa yönelik tedbir almaktır. Alınacak tedbir ve belirsizliğin derecesi ayrı bir tartışma konusudur. Esasen ihtiyat ilkesinin ispat yükünü pasif dava tarafına yükleyeceğine yönelik iddiaya yine Divan'a sunulan Nükleer Deneme Davası'nda da rastlanmaktadır. Yeni Zelanda ve Fransa arasındaki bu uyuşmazlıkta Yeni Zelanda, Fransa'nın nükleer denemelerinin ihtiyat ilkesinin de gereği olarak *prima facie* yükümlülük ihlali olduğunu ileri sürmüştür.⁵³² Ancak Divan, böyle bir girişimi 1995 yılında da kabul etmemiştir.⁵³³ İhtiyat ilkesinin ispat yükünü değiştirme işlevi, çevreden yana olumlu bir adım gibi görülse de yukarıda belirtilen sebeplerle hukuk tekniğine uymamaktadır. Hukuk tekniğine uygun olmayan öneriler ise temel bir mantıksızlık barındırdığından aslında işlevsel de değildir. Son tahlilde uluslararası toplumun bir değeri olsun veya olmasın, ihtiyat ilkesi, ispat yükünü değiştirecek bir fonksiyona sahip değildir. Çünkü ihtiyati yaklaşım bir karine değil, ilkedir. Yani *onus probandi incumbit actori* ilkesini uygulamak için ihtiyat ilkesinin dışlanması gerek yoktur. Aksi halde ortada somut bir zarar yokken zarar olmayacağının ispatını ilk etapta pasif dava tarafından beklemek gibi mantıksız bir durum oluşacaktır. Şu halde ihtiyat ilkesinin ispat yükünü değiştirmemesi hukuk tekniği ile

⁵³¹ Pulp Mills Judgment, Pr. 164.

⁵³² Request for an Examination of the Situation in Accordance with Paragraph 63 of the Court's Judgment of 20 December 1974 in the Nuclear Tests (New Zealand v. France) Case, I. C. J. Reports 1995, s. 288, Pr.34. Aktaran: Kravchenko, S. (2008). **Right to Carbon or Right to Life: Human Rights Approaches to Climate Change**. Vermont Journal of Environmental Law, 9(3), (513- 547), s. 521.

⁵³³ Ibid. Pr. 68.

alakalı bir konu olup, uluslararası davalarda kanıt standartlarını çevre aleyhine düşürdüğünden⁵³⁴ söz edilemez.

İhtiyat ilkesinin işletilmesi için gerekli ispat meselesi hem Pulp Mills olayında hem de Mox Plant olayında ana dava malzemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi risk değerlendirmesi, ispatın ve tedbirlerin seviyesi gibi konularda son derece açık, bilimsel bir metoda ihtiyaç vardır.

2.7- GELECEĞİN HUKUKİ ALTYAPISI: İLERİKİ ADALET

Hukuku pozitif bir bilim yapan en önemli unsur, somut olgulara dayanmasıdır. Maddi hukuk ve usul hukuku, öngörülen düzenin yönetimi adına prensipleri ortaya koyarken, bu aynı zamanda bireylere bir hukuk güvenliği tesis etmiştir. Sonuç itibari ile kurallar ve kurallara uyanlar devletin teminatı altındadır ki devletin en önemli işlevi budur. Kurallar, modern toplumlarda bir kişi veya gruba özgülenmeden genel bir çerçeve oluşturacak şekilde hazırlanır. Bu ise tüm bireyleri muhatap alan bir sahayı ifade eder. Eğer herhangi bir kişi bir kuralı çiğniyorsa bunun anlamı kamu düzeni veya otoritenin tesis ettiği birlikte yaşama hukukunun zedelendiğidir. Böyle bir olaya gereken yaptırımın uygulanmaması, kuralı anlamsızlaştıracak gibi kuralsızlığın meşruluk zeminini kurar. Şu halde maddi yaptırımlarla desteklenen ve toplumsal hayatı düzenleyen bu kurallar, düzensizliği bertaraf etme adına bir işlev görmektedir. Ancak insandan çok daha kadim bir geçmişe sahip bu gezegende bizim düzen diye ifade ettiğimiz olgunun insanın da ötesinde bileşenleri, değişkenleri ve etkenleri vardır.

İnsanlığa yaşam sağlayan doğaya bir bütün olarak bakıldığında insanın etki edebileceği veya edemeyeceği değişimleri içinde barındırdığı görülür. Doğanın dengesinin korunması adına etki edebileceği konularda harekete geçmesi, insanın sahip olduğu aklın bir sorumluluğudur. Dolayısıyla öngörebilen bir canlının bu verileri değerlendirerek hareket etmesi beklenir. Yani kendisini barındıran doğayı tüm bileşenleriyle sürdürülebilir kılmak, en başta belirtilen “düzen” kavramının ifade ediliş biçimi olmalıdır. Bu aynı zamanda bireyin yalnızca kendisini veya kendi türünü değil, canlılık gibi daha geniş bir paydayı sahiplenmesi anlamını taşır.

⁵³⁴ Kazhdan, op. cit.

Yaşamın sürdürülebilirliği, bireyin gelecekle temasını zorunlu kılmaktadır. Geleceğe dönük öngörülerin bugünkü karşılığı ise esas tartışma konusudur. Bireylerin bugünün ihtiyaçlarına yönelik açgözlülüğü, ileriki gereksinimlere yönelik alınması beklenen tedbirlerin temel açmazıdır. Gelecek nesillere yaşanabilir bir doğa bırakılması bu noktada bir cömertlik değil, aklın gereğidir. Bu dengenin kurulması, medeni toplumlarda hukukla tesis edileceğinden, hukuk uygulayıcılara bu noktada önemli bir görev düşmektedir. Eğer gelecek nesillerin gerçekten böyle bir hakkı varsa bunun hukuki altyapısının ne olduğuna yönelik çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Uluslararası Adalet Divanı Eski Başkanvekili Yargıç C.G. Weeramantry, bu konuyu şu şekilde ifade etmiştir:

*“İnsanlığın karşı karşıya olduğu çevre sorunu, insanlığın başlamasından bu yana insanlık için en ciddi tehlikeyi oluşturuyor... Hiçbir yasal sistem, gelecekte vatandaşların haklarının korunması için temel bir mekanizma sağlamaya yeterli olduğunu iddia edemez. Çünkü gelecek nesil henüz var olmadı.”*⁵³⁵

Hamburg merkezli faaliyet gösteren Dünya Gelecek Konseyi, (*World Future Council*) evrensel haklara saygı gösterilen sürdürülebilir, adil ve barışçıl bir gelecek için, dünya çapında en iyi ve en sürdürülebilir politika çözümlerini araştırmakta, tanımlamakta ve yaymaktadır. Politikacıların bugün aldığı kararların, yarının dünyası üzerinde yapacağı büyük etkiyi göz önüne alarak kuşaklar arası adaleti ve uzun vadeli çıkarların korumasını, politika oluşturma kalbi haline getirmeyi hedeflemektedir. Konsey, insan refahını daha adil, daha sürdürülebilir ve daha etkili bir şekilde ortaya koyan ve gayri safi yurt içi hasılların ötesinde yeni bir ekonominin gelişmesine yardımcı olmayı amaçlamıştır.

Dünya Gelecek Konseyi’nin ileriki adalet olarak tanımladığı kavramın benzer bir dokusu, kuşaklararası hakkaniyet (*intergenerational equity*) başlığıyla ele alınmıştır. B. Weiss, nesillerin, birbirine doğal ve kültürel mirasçı olduklarından hareketle doğal ve kültürel kaynakların eşitliği ve çeşitliliğinin korunması yönünde gezegensel bir yükümlülükleri bulunduğunu ifade

⁵³⁵ Bkz. < <https://www.worldfuturecouncil.org/future-justice/> Erişim: 17.05.18.

etmektedir.⁵³⁶ Kuşaklararası hakkaniyet sorununu, kaynakların tükenmesi, niteliğinin bozulması ve kaynaklara erişim konuları ile değerlendirmiştir.⁵³⁷ B. Weiss, bu teoriyi ulusal sorumlulukların ötesinde gösterse de⁵³⁸ bu, gelecek ile bugün arasındaki bağın -kuşaklararası ifadesinden anlaşılacağı üzere- insan temelli kurulmasının sakıncasını ortadan kaldırmamaktadır. İleriki adalet terimi, kuşaklar arası hakkaniyetin ötesinde, geleceğe yönelik bilimsel verilerin, biyolojik çeşitlilik, dengeli çevre, yoksulluğun ortadan kaldırılması, kısacası tüm yönleriyle sürdürülebilir bir gelecek için kullanılmasına imkan verecek daha doğru bir ifade olduğundan ötürü tercih edilmiştir. Bahsedilen şey aslında bugün ile gelecek arasında bir sürdürülebilirlik köprüsü kurulmasıdır. Yukarıda kapsamı tutarsız görülen⁵³⁹ sürdürülebilirlik ve kalkınma unsurlarının üç sütunda ele alınmasına yönelik entegrasyon ilkesi, burada karşımıza çıkmaktadır. Zira önemli olan, neyin neye entegre olacağıdır. Şu halde kabul edilmeyen entegrasyon, yoksulluk bahanesi ile çevreye zarar verme faaliyetini, çevreyi korumayla abes bir şekilde bütünleştirme gayretidir. Kaldı ki bu sistemde ortaya çıkacak katma değer paylaşımında olumlu gelişmeler gözlenirse de⁵⁴⁰ en fakir kesimin unutulduğu adaletsiz bir düzen söz konusudur.⁵⁴¹ Oysa yapılması gereken, bilimsel veriler ışığında geleceğin tüm yönleriyle ele alınması, ve bu verilerin bugüne entegre edilmesidir. Nitekim öngörebilen bir canlıdan beklenen, sürdürülebilir bir gelecek inşa etmeyi, bugünün mantıksız çekişmelerinin ötesinde görmesidir.

Bilimsel veriler ışığında olması gereken yaklaşım düşünüldüğünde, bugünün insanı, bu ulusun insanı, insan refahı gibi suni gündemler yerine doğanın sürdürülebilirliğinin esas alınması gerekmektedir. Bugün insan, kendi türünün devamını bile göz ardı edebilecek kadar hızlı yaşarken, olan ile olması gereken arasında politika yapıcılara ve halka köprü olan Dünya Gelecek Konseyi gibi uluslararası organizasyonların önemi büyüktür. Esasen hukuk uygulayıcılara da en azından bütüncül bir yaklaşım kazandırılması, meselenin “maddi ve kanıtlanmış” zarar - tazminat

⁵³⁶ Sohn, L., & Weiss, E. (1987) **Intergenerational Equity in International Law**. Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law), 81, (126- 133) s. 127.

⁵³⁷ Ibid. s. 127- 128.

⁵³⁸ Ibid. s. 129.

⁵³⁹ Bkz. supra s. 47- 48.

⁵⁴⁰ Cuesta, J. A., & Negre, M. (2016) **Taking on inequality: Poverty and shared prosperity 2016**. Washington, D.C.: International Bank for Reconstruction and Development; World Bank Group. s. 36.

⁵⁴¹ Ravallion, Martin (2017) **Global Poverty: An Overview of the Challenges for Measurement and Policy**, Presentation at UN High-Level Political Forum on SDGs, s. 17- 18.

ekseninden çıkarılması adına etkili olacaktır. İnsanın ilk planda kendini düşünmesi anlaşılabilir ancak gelecek nesiller ve gelecekteki doğanın durumu ne parlamentolarda ne de mahkemelerde ihmale açık bir konu değildir. Yukarıda belirtilen Yeni Zelanda’da bir nehre hukuki kişilik tanınması örneği tam da bu konuyla ilgili bir uygulamadır. Eğer dünyayı sahiplenmek istiyorsak bırakın devletleri başat aktör olarak kabul etmeyi, insanın bile ötesinde gelecek nesillerin ve doğanın diğer bileşenlerinin de hukuken tanınması gerekir. Egemen devlet kavramını öne çıkararak bu gereksinime teorik bir çelişki oluşturan realist yaklaşım karşısındaki en tutatlı düşünce ise inşacılıktır.

Dünya Gelecek Konseyi’nin üzerinde durduğu ve gelişime açık bir hukuk doktrini olarak tanımlanabilecek diğer bir konu, geleceğe karşı işlenen suçlardır. Bir zararın uzun vadeli olmasına yönelik tespit, muhakeme ve karar süreçlerini kapsayan veya uzun vadeli zarar oluşturma potansiyeli olan faaliyetlere yönelik hukuki süreçler, öğretilerde hem kişiler alanında ceza hukuku hem devletler alanında uluslararası hukuk bağlamında henüz gelişime açık bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan mevcut taahhütlerin bağlayıcılık sorunu da çevreden yana mesafe alınması adına önümüzde durmaktadır. Uluslararası hukukun kurumsallaşması bu bakımdan hayatidir. Aksi halde uluslararası hukuk, ulusal çıkarların gölgesinde bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılmaktan öteye gidemeyecektir. Yukarıda Roma Hukuku’ndan delillerle sunulan yumuşak hukuk belgelerinin güçlendirilmesi çabası ve ilgili mahkeme kararlarına ilişkin yapılan değerlendirmeler, bu amaca hizmet etmektedir. Bu bakımdan sürdürülebilir bir gelecek için yapılan faaliyetler, özel bir değere sahiptir.

SONUÇ

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, günümüzde birçok uluslararası kurumun ve hükümetlerin ön plana çıkardığı bir çerçeve olarak karşımıza çıkmıştır. Bu çalışmada öncelikle üzerinde durulan konu, önümüzdeki çerçevenin içeriğidir. Zira meselenin incelenmesine geçmeden önce, konunun ne olduğu bahis mevzu edilmelidir. Çevresel kaygılar ve kalkınma hakkının ele alındığı temel metinler, tekrara düşmemeye çalışılarak, özellik arz eden yönleriyle ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde sayılan prensipler, uluslararası toplumun ne ile karşı

karşıya olduğunu ve hangi konularda ortak bir tutum izlenebildiğini yansıtmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma kavramına yönelik kazanımlar, köşetaşı niteliğindeki olayların, politika belirlemeye etki eden akımların, sivil toplum örgütlerinin ve diğer toplumsal aktörlerin ihmal edilmesiyle ele alınamaz. Kıtasal bir ayrıma gidilerek dört bölümde incelenen süreçler, bir anlamda çevrenin ve kalkınmanın karakterize olmuş farklı kimliklerini, diğer anlamda bakış açısı çeşitliliğini ifade etmiştir. Değerlendirme kısmı ise yer yer çizilen çerçevenin dışına çıkmış veya çerçeve içindekilere, yeni bir yorum getirmeyi hedeflemiştir. Doğanın ihmal edilmesi hususu, İyonya ekolüne kadar köklerini gözlemlediğimiz doğa bilimlerinin de ihmalî olarak sunulmuştur. Burada belirlenen inşacı yaklaşım tarihsel olarak özetlenmiş ve realist bakıştan ayrılan yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. İzlenen sürdürülebilir kalkınma politikasına inşacı bir perspektif kazandırılmaya çalışılırken, pratik ve teorik uyumsuzlıklardan hareket edilmiştir. Bu bağlamda uluslararası hukuta ulusların hukukunun referans alınması, inşacı metodun bir gereği olarak tespit edilmiştir. Öğretiden görüşlerle desteklenen bu bölüm, daha önce sunulan sürecin ifade ettiği anlamı eksik bırakmamıştır. Kazanımların değerlendirildiği bu kısım, aynı zamanda konu ile ilgili uyumsuzlukları belirlenen yöntem ile ele almayı gerekli kılmıştır.

Çalışmada sürdürülebilir kalkınma kazanımlarının ele alındığı kısımdan sonra uluslararası hukuki uyumsuzluklar incelenerek öğretiye yönelik öneriler bu başlık altında toplanmıştır. Kazanımlara dönük değerlendirmelerle varılan inşacı bir yaklaşım ihtiyacı, bir anlamda açıklığa kavuşturularak somut bir zeminde ifade edilmiştir. Burada benimsenen karşılaştırmalı uyumsuzluk değerlendirmeleri, işlenen konuların tarihsel arka planı ile sunularak bütüncül bir görünüm sağlanması hedeflenmiştir. İncelenen kavramların, olayların ve aktörlerin kimliklerinin analizi, gelecek nesiller ve doğanın yeni aktörler olarak işlenmesi ve buna yönelik yapılan değerlendirmeler, inşacı yaklaşımın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Roma Hukuku'ndan sıkça referans alınması, uluslararası hukukun kimliğini tanımlayıp buradan hareket edilmesi, yargılamalara ilişkin teknik öneriler ve objektif bir bakışla yapılan akılcı değerlendirmeler bu bölümün özelliklerindendir. Roma Hukuku temeliyle ifade edilen çevresel yumuşak hukuk belgelerinin sorumluluk hukukuna dâhil edilmesi meselesi hem teknik hem işlevsel olarak akıcı bir şekilde izah edilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşım, çevresel duyarlılığı hukuk tekniği ve tarihsel orijin ile birleştirmiştir. Diğer taraftan tematik konuların işlendiği

mahkeme kararları, ortaya konulan prensiplerden hareketle mevcut uygulamalara konulan şerhler niteliğindedir. Söz konusu davalar aslında uluslararası çevre hukuku yargılamalarının derinleştirilmesi, daha tutarlı olması ve gerekli konularda temel prensiplerinin belirlenmesi için birer laboratuvarıdır. Olayların farklılıkları göz önüne alınıp davalarda belirlenen prensiplerin karşılaştırılması bu bölümde yapılmıştır. Devletlerin komşuluk ilişkilerinde Roma Hukuku'ndan *immissio* kavramı örneği, davalara yansıyan arka plandaki politik değişimler ve mahkemelerin yetkisine dair tespitleri içeren ayrıntılar yakalanmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan risk sorumluluğu, ortak illiyet ve *estoppel* gibi medeni hukuk referanslarıyla yargılama aklının derinleştirilmesi hedeflenmiştir. Nihayet uluslararası çevre hukukunun kurumsallaşması adına çevre sorunları, yerleşme hürriyeti ve kalkınma ile ilgili genel prensipler önerilmiştir. İleriki adalet olarak ifade edilen yaklaşım ise şimdiye kadar söylenen çevrenin ve gelecek nesillerin sürece aktif olarak dâhil edilmesi yönünde nihai bir öneri olarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Uluslararası çevre hukuku alanındaki kazanımları ifade etmek, inşacı bir bakış açısı önermek, uyumsuzlukları tespit edip çözüme yönelik tartışmalara katkı sunmak amacı ile hazırlanmış bu çalışma, bir bütün olarak çevreden yana bir kazanım elde etmeye yönelik bir gayreti ifade etmeyi hedeflemektedir.

KAYNAKÇA

Basılı Kaynaklar:

Abrahams, D. (2002). Significant International Environmental Cases July 2001—June 2002. *Journal of Environmental Law*, 14(3), (391-400)

Ahmed, Arif, Mustofa, J. (2016) Role of Soft Law in Environmental Protection: An Overview, *Global Journal of Politics and Law Research* Vol. 4, No. 2

Angel, William A, (2015) *The International Law of Youth Rights: Second Revised Edition v.1* Leiden- Boston Brill Nijhoff Publish

Ashford, Nicholas A., & Hall, Ralph P.. (2011) *The Emergence of Sustainable Development. Technology, Globalization, and Sustainable Development*, Yale University Press

Aull, G., Gabbard, L., & Timmons, John F. (1950). United Nations Scientific Conference on the Conservation and Utilization of Resources. *Journal of Farm Economics*, 32 (1)

Barkin, J. (2003). Realist Constructivism. *International Studies Review*, 5(3), (325-342)

Bello, J., & Desgagne, R. (1995). *Lopez Ostra v. Spain*. *The American Journal of International Law*, 89(4), (788-791)

Beltratti, Andrea. (2005). *The Complementarity between Corporate Governance and Corporate Social Responsibility. The Geneva Papers on Risk and Insurance. Issues and Practice*, 30 (3)

Benedick, Richard E. (1991) *The diplomacy of climate change Lessons from the Montreal Ozone protocol*, *Energy Policy*, 19 (2)

Le Billon, Philippe, & Waizenegger.Arno (2007). *Peace in the Wake of Disaster? Secessionist Conflicts and the 2004 Indian Ocean Tsunami*. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 32 (3), New series

Bodin, J., Franklin, J. H. (Edt) (2004). *On sovereignty: Four Chapters from the Six Books of the Commonwealth*. Cambridge: Cambridge University Press

- Brown** Harrison S, (1954) The Challenge of Man's Future New-York, The Viking Press
- Brown** Jeffrey L. (1998) Local Libraries: Global Awareness. A Librarian's Guide to Global Programming for a Sustainable Future, Global Learning, Inc., Union, NJ.; American Library Association, Chicago, IL
- Busenberg**, George J. (2013). The Exxon Valdez Disaster and the Oil Pollution Act of 1990. In Oil and Wilderness in Alaska: Natural Resources, Environmental Protection, and National Policy Dynamics Georgetown University Press
- Byfield**, Judith. (2012). Gender, Justice, and the Environment: Connecting the Dots. African Studies Review, 55 (1)
- Cassese**, A., & Weiler, J. (1988). Change and stability in international law-making. Berlin: Walter de Gruyter
- Cordonier Segger**, Marie-Claire. Khalfan, A. (2004) Significant Developments in Sustainable Development Law and Governance: A Proposal, Natural Resources Forum, (28:1)
- Cuesta**, J. A., & Negre, M. (2016). Taking on inequality: Poverty and shared prosperity 2016. Washington, D.C.: International Bank for Reconstruction and Development; World Bank Group
- D'amato**, A. (2010). International Law from a Machiavellian Perspective. SSRN Electronic Journal
- Van Dijk**, Albert. I. J. M., H. E. Beck, R. S. Crosbie, R. A. M. de Jeu, Y. Y. Liu, G. M. Podger, B. Timbal, ve N. R. Viney (2013) The Millennium Drought in southeast Australia (2001–2009): Natural and human causes and implications for water resources, ecosystems, economy, and society, Water Resour. Res., 49
- Eagleton**, C. (1970). The responsibility of states in international law. New York: Kraus Reprint
- Erkiner**, H. H. (2010) Devletin Haksız-Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu, On İki Levha, İstanbul

Erkiner, H. H. (2012) Grotius öncesinde ilk modern uluslararası hukuk düşüncesinin oluştuğu tarihsel koşullar ve Erken Klâsik dönemdeki öğreti, Marmara Hukuk Araştırmaları Dergisi

Fassbender, B. (2014). The Oxford handbook of the history of international law. Oxford: Oxford Univ. Press

Fitzmaurice, Malgosia (2011) The European Court of Human Rights, Environmental Damage and the Applicability of Article 8 of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms: Dubetska and others v Ukraine, European Court of Human Rights, (Application No. 30499/03), Judgment of 10 February 2011, Environmental Law Review Vol 13, Issue 2, (107- 114)

French, Duncan. (2010) Sustainable Development, Research Handbook on International Environmental Law Edward Elgar Publishing, Cheltenham-Massachusetts

Friedrich, J. (2016). International environmental "soft law.". Springer-Verlag Berlin An

Friedrich, J. (2013). International environmental "soft law" the functions and limits of nonbinding instruments in international environmental governance and law. Heidelberg: Springer

Gordley, J. (2011). The philosophical origins of modern contract doctrine. Oxford: Clarendon Press

Harrington, J. (2007). Climate change, human rights, and the right to be cold. Fordham Environmental Law Review, 18(3), 513-535.

Harrison, J. (2011). Significant International Environmental Cases: 2010-11. Journal of Environmental Law, 23(3), 517-532.

Hart, Gillian. (2001) Development Critiques in the 1990s: Culs de Sac and Promising Paths. Progress in Human Geography 25.4

Hickey, J., & Walker, V. (1995). Refining the precautionary principle in international environmental law. Virginia Environmental Law Journal, 14 (3)

Ibbetson, D. (2016). Obligatio in Roman Law and Society. Oxford Handbooks Online

İmre, Z. (1948) Doktrinde ve Türk hukukunda kusursuz mesuliyet halleri, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c.14/3-4

James, Clive & Krattiger Anatole F. (1996). Global Review of the Field Testing and Commercialization of Transgenic Plants, 1986 to 1995: The First Decade of Crop Biotechnology. ISAAA Briefs No. 1. ISAAA: Ithaca, NY

Jeffery, R. (2015). Hugo Grotius in international thought. Palgrave Macmillan

Kazhdan, D. (2011). Precautionary Pulp: "Pulp Mills" and the Evolving Dispute between International Tribunals over the Reach of the Precautionary Principle. Ecology Law Quarterly, 38(2), (527-552)

Klabbers, J. (2006). The concept of treaty in international law. Leiden: M. Nijhoff

Kravchenko, S. (2008). Right to Carbon or Right to Life: Human Rights Approaches to Climate Change. Vermont Journal of Environmental Law, 9(3), (513- 547)

Kravchenko, S. (2009). The Myth of Public Participation in a World of Poverty. Tulane Environmental Law Journal, 23(1), (33-55)

Kubalkova, Vendulka, Onuf N., Kowert P (1998), International Relations In A Constructed World (London, New York)

Kunz, Josef L. (1945) The American Journal of International Law, Vol. 39, No. 2

Kuran, Selami, (2014) Uluslararası Hukuk Temel Metinler. İstanbul, Beta

Lauterpacht, Hersch. (1927) "Spinoza and International Law," British Yearbook of International Law, Vol. VIII

Lezaun, Javier. (2006). Creating a New Object of Government: Making Genetically Modified Organisms Traceable. Social Studies of Science, 36 (4)

Lim, Teck Ghee & Valencia, Mark John (1990). Conflict Over Natural Resources in South-East Asia and the Pacific, United Nations University Press

Lukashuk, I. (1989). The Principle Pacta Sunt Servanda and the Nature of Obligation Under International Law. *The American Journal of International Law*, 83 (3)

Lund, Katarin Anna., & Benediktsson, Karl. (2011). Inhabiting a risky Earth: The Eyjafjallajökull eruption in 2010 and its impacts. *Anthropology Today*, 27 (1)

Massara, T. D. (2016). New Europe-Old Values? Reform and Perseverance. Can Roman Legal Tradition Play a Role of Identity Factor Towards a New Europe? *New Europe - Old Values? Europeanization and Globalization*

Mathai, Wangari, (1997). "The River Has Been Crossed' : Wangari Maathai and the Mothers of the Green Belt Movement." In *The Politics of Motherhood: Activist Voices from Left to Right*, edited by Alexis Jetter, Annelise Orleck, and Diana Taylor, Hanover, N.H.: University Press of New England

Murphy, Sean D. (2001) *The American Journal of International Law* Vol.95 No.3 U.S. Rejection of Kyoto Protocol Process

Nussbaum, A. (1952). The Significance of Roman Law in the History of International Law. *University of Pennsylvania Law Review*, 100 (5)

Onuma, Yusuaki (2006) *A Transcivilizational Perspective on Global Legal Order in the Twenty-first Century: A Way to Overcome West-centric and Judiciary-centric Deficits in International Legal Thoughts*, *International Community Law Review* 8: (29–63)

Onuma, Yusuaki (2017). *International Law in a Transcivilizational World*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pallemaerts, Marc. (1993) *International Environmental Law from Stockholm to Rio: Back to the Future? Greening International Law*, Earthscan Publishing, Abingdon-New York

Pearson, Lester B, (1970) *A New Strategy for Global Development*, *UNESCO Courier* Dergisi 23. Yıl Şubat 1970 sayısı, Paris

Peterson, I. (1985). After Bhopal: Tracing Causes and Effects. *Science News*, 127 (13)

Plessis, P. J., Ando, C., & Tuori, K. (2016). The Oxford handbook of Roman law and society. Oxford: Oxford University Press. 43.3: Definitions of Obligatio

Pontin, B. (2002). Environmental Rights under the UK's "Intermediate Constitution". Natural Resources & Environment, 17(1), 21-66.

Popper, K. R. (2002). Conjectures and Refutations: The growth of Scientific Knowledge. 2nd Ed. Routledge Classics

Preus, Antony (2015) Historical Dictionary of Ancient Greek Philosophy, Second Ed. Rowman & Littlefield

Proulx, V. (2016). Institutionalizing state responsibility. Oxford: Oxford University Press

Pugh, Michael. (1987). Legal Aspects of the Rainbow Warrior Affair. The International and Comparative Law Quarterly, 36 (3)

Qadri, S. Tahir. (2001) Fire, Smoke, and Haze: The ASEAN Response Strategy, Asian Development Bank

Ravallion, Martin (2017) Global Poverty: An Overview of the Challenges for Measurement and Policy, Presentation at UN High-Level Political Forum on SDGs

Rawson, E. (1998). Injunctive Relief in Environmental Cases. Natural Resources & Environment, 13(1), 363-375.

Sarıbeyoğlu Skalar, Meltem (2015) Uluslararası Hukuk ve Sürdürülebilir Kalkınma, Beta, İstanbul

Satow, E. (1925). Pacta Sunt Servanda or International Guarantee. Cambridge Historical Journal, 1 (3)

Schmidheiny, Stephen, (1992) Changing Course: A Global Business Perspective on Development and the Environment. MIT Press for The Business Council for Sustainable Development

Von Schomberg, R. (2012). The Precautionary Principle: Its Use Within Hard and Soft Law. *European Journal of Risk Regulation*, 3 (2)

Sharp, M. (1941). Pacta Sunt Servanda. *Columbia Law Review*, 41 (5)

Shiva, Vandana., &Bandyopadhyay, J. (1986). The Evolution, Structure, and Impact of the Chipko Movement. *Mountain Research and Development*, 6 (2)

Smith, Jillaine. (1998). Global Knowledge: A US NGO Perspective. *Development in Practice*, 8 (1)

Spengler, Oswald, 1880-1936. (1928). *The decline of the West*. New York :A. A. Knopf

Steinberg, R. (2002). Overview: Realism in International Law. *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)*, 96

United Nations., & Crawford, J. (2002). *The International Law Commission's articles on state responsibility: Introduction, text, and commentaries*. Cambridge, U.K: Cambridge University Press

Van der Leun, Jan C. Tang, X., &Tevini, Manfred. (1995). Environmental Effects of Ozone Depletion: 1994 Assessment. *Ambio*, 24 (3)

de Waal, Alex (1991). *Evil Days: Thirty Years of War and Famine in Ethiopia*. New York & London: Human Rights Watch

Walt, Stephen M. (1998) *International Relations: One World, Many Theories*, Foreign Policy No. 110

Ward, Barbara (1973) Only One Earth, *UNESCO Courier Journal* 26. Year Jan. 1973, Paris

Ward, Barbara. (1980). Another Chance for the North. *Foreign Affairs* 59 (2)

Wehberg, H. (1959). Pacta Sunt Servanda. *The American Journal of International Law*, 53 (4)

Wei, Yehua. (2000). Annals of the Association of American Geographers, 90 (4)

Weiskel, Timothy. (1991). Burning Issues. Transition, (53)

Zhaoyu Zhu, Qinglu Deng, Houyun Zhou, Tingping Ouyang, Yaoqui Kuang, Ningsheng Huang, & Yulou Qiao. (2002). Water Pollution and Degradation in Pearl River Delta, South China. Ambio, 31 (3)

Zimmermann, R. (2007). The law of obligations roman foundations of the civilian tradition. Oxford: Oxford University Press

İnternet Kaynakları:

<https://www.unenvironment.org>

<http://www.nzherald.co.nz>

<http://www.masdar.ae>

<http://www.cciced.net>

<http://www.apec.org>

<http://legal.un.org>

<http://www.sacep.org>

<http://www.bbc.com>

<http://www.twn.my>

<http://www.devalt.org>

<https://www.unescwa.org>

<http://www.ramsar.org>

<http://www.unescap.org>

<https://ttip-leaks.org>

<https://www.scientificamerican.com>

<https://www.whitehouse.gov>

<http://money.cnn.com>

<https://www.justice.gov>

<http://www.cand.uscourts.gov>

<http://unsdsn.org>

<http://fortune.com>

<https://www.restorethegulf.gov>

<http://www.laed.uscourts.gov>

<http://www.millenniumassessment.org>

<http://news.bbc.co.uk>

<https://www.theguardian.com>

<http://programaarpa.gov.br>

<http://www.un.org>

<https://www.state.gov>

<http://www.cec.org>

<http://www.iisd.org>

<https://www.icca-chem.org>

<https://www.thegef.org>

<https://www.usaid.gov>

<http://www.wri.org>

<http://www.worldwatch.org>

<https://www.nap.edu>

<https://www.edf.org>

<http://www.ats.aq>

<http://www.greenpeace.org>

<https://www.nrc.gov>

<http://www.nepad.org>

<http://www.cepal.org>

<https://archive.epa.gov>

<http://www.unfpa.org>

<http://www1.wfp.org>

<http://www.unccd.int>

<http://www.uneca.org>

<https://www.wto.org>

<https://www.g20.org>

<http://www.fao.org>

<https://www.gruene-bundestag.de>

<http://research.un.org/en/docs/environment>

<http://www.grid.unep.ch>

<https://www.globalreporting.org>

<https://www.unece.org>

<http://www.rec.org>

<http://ozone.unep.org>

<https://www.iso.org>

<http://europa.eu>

<https://www.rainforest-alliance.org>

<http://www.world-nuclear.org>

<http://www.consilium.europa.eu>

<http://www.legislation.gov.uk>

<https://www.nobelprize.org>

<https://global.britannica.com>

<http://www.ospar.org>

<http://www.eea.europa.eu>

<http://www.cvce.eu>

<https://www.nytimes.com>

<http://www.oecd.org>

<https://en.unesco.org>

<http://www.foei.org>

<http://ec.europa.eu>

<http://wwf.panda.org>

<https://www.jstor.org>

<http://www.itopf.com>

<http://www.iucnredlist.org>

<https://www.iucn.org>

